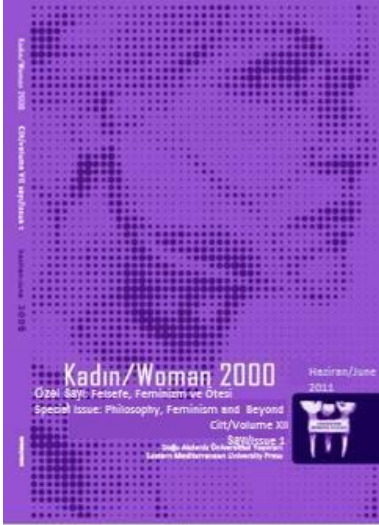

Downloaded by: [CWS 2016]
On: 09 April, 2016
Publisher: Eastern Mediterranean University Press
Famagusta-TRNC

Kadın/Woman 2000-Journal for Women's Studies Volume 16 Issue 2, December 2015

ISSN: 1302-9916
<http://kwj2000journal.emu.edu.tr>

Full terms and conditions of use: Articles in this Journal maybe used for research, teaching and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, re-distribution, re-selling, loan or sub-licensing, systematic supply or distribution in any form to anyone is expressly forbidden.

1302-9916©2016 emupress

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies

**Aralık/December 2015
Cilt/Volume XVI Sayı/Issue 2**

Doğu Akdeniz Üniversitesi/Eastern Mediterranean University

© 2015 Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi
© 2015 Eastern Mediterranean University Press
Printed in North Cyprus by the Eastern Mediterranean University
Printinghouse

ISSN 1302-9916

EASTERN MEDITERRANEAN UNIVERSITY
Center for Women's Studies
Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies

Publisher

Prof. Necdet Osam (acting Rector) (on behalf of)
Eastern Mediterranean University (EMU)
Turkish Republic of Northern Cyprus

Editorial Board

Editors

Assoc.Prof. Hanife Aliefendioğlu, Eastern Mediterranean University-North Cyprus
Prof. Fatma Güven Lisaniler, Eastern Mediterranean University-North Cyprus

Members

Prof. Sevdâ Alankuş, Kadir Has University-Turkey
Assoc.Prof. Süheyla Üçışık Erbilen, Eastern Mediterranean University-North Cyprus
Assoc.Prof. Anne Ciecko, University of Massachusetts- Amherst USA
Assoc.Prof. María Alicia Garza, Boise State University-USA
Assoc.Prof. Cynthia Forson, Lancaster University-Ghana

Associate Editors (English Editors)

Cemil Sarıçizmeli, Eastern Mediterranean University - North Cyprus
Fatma Olcaytuğ Ünal, Eastern Mediterranean University - North Cyprus
Hüseyin Demirel, Eastern Mediterranean University - North Cyprus

Journal Secretary: Bilcan Bladanlı

Language: Turkish / English

Cover Design: Roya Alagheband

Correspondence Address

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies
Eastern Mediterranean University-Center for Women's Studies,
Faculty of Business and Economics, Annex Building, BE159
Gazimağusa - North Cyprus (via Mersin 10 - Turkey)
E-mail: jws.cws@emu.edu.tr
<http://kwj2000journal.emu.edu.tr>

DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi
Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies

Sahibi

Prof. Dr. Necdet Osam (Rektör v.)
Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ) (adına)
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Editör Kurulu

Editörler

Doç.Dr. Hanife Aliefendioğlu, Doğu Akdeniz Üniversitesi- Kuzey Kıbrıs
Prof.Dr. Fatma Güven Lisaniler, Doğu Akdeniz Üniversitesi- Kuzey Kıbrıs

Üyeler

Prof.Dr. Sevdalankuş , Kadir Has Üniversitesi-Türkiye
Doç.Dr. Süheyla Üçışık Erbilen, Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs
Doç.Dr. Anne Ciecko, Massachusetts Üniversitesi- Amherst ABD
Doç.Dr. María Alicia Garza, Boise Eyalet Üniversitesi-ABD
Doç.Dr. Cynthia Forson, Lanchester Üniversitesi-Gana

Yardımcı Editörler (İngilizce Editörleri)

Cemil Sarıçizmeli, Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs
Fatma Olcaytuğ Ünal, Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs
Hüseyin Demirel, Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs

Dergi Sekreteri: Bilcan Bladanlı

Derginin Dili: Türkçe / İngilizce

Kapak Tasarım: Roya Alagheband

Yazışma Adresi

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies
Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi,
İşletme ve Ekonomi Fakültesi, Ek-Bina, BE159
Gazimağusa - KKTC
E-posta: jws.cws@emu.edu.tr
<http://kwj2000journal.emu.edu.tr>

EASTERN MEDITERRANEAN UNIVERSITY
Center for Women's Studies
Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies

Academic Advisory Board

Prof. Aksu Bora (Hacettepe University-Turkey)
Prof. Aysel Aziz (Yeni Yüzyıl University-Turkey)
Prof. Ayşe Işık Gürşimşek (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Prof. Berit Hagekull (Uppsala University-Sweden)
Prof. Beth Baron (City University of New York-USA)
Prof. Biran Mertan (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Prof. Deniz Kandiyoti (School of Oriental and African Studies-UK)
Prof. Jacqueline Nadel (Riken BSI-France)
Prof. Lucette Valensi (The School of Advanced Study in the Social Sciences-France)
Prof. Louis Oppenheimer (University of Amsterdam-Netherlands)
Prof. Mustafa Fatih Özbilgin (University of East Anglia-UK)
Prof. Mutlu Binark (Hacettepe University-Turkey)
Prof. Sevda Alankuş (Kadir Has University-Turkey)
Prof. Şeyma Güngör (University of İstanbul-Turkey)
Prof. Yıldız Ecevit (Middle East Technical University-Turkey)
Prof. Yonca Al (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Blaise Pierrehumbert (Lausanne University-Switzerland)
Assoc.Prof. Burçak Keskin Kozat (Stanford University-USA)
Assoc.Prof. Hülya Şimğa (Koç University-Turkey)
Assoc.Prof. Netice Yıldız (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Nurten Kara (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Türkan Ulusu Uraz (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Nazime Beysan (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Pembe Behçetoğulları (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Rana Tekcan (İstanbul Bilgi University-Turkey)
Assist.Prof. Seda Orbay (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)

About the Journal

Kadın/Woman 2000 -Journal for Women's Studies is a publication of Eastern Mediterranean University - Centre for Women's Studies. It is published biannually on June and December and is a multi-disciplinary, peer and blind reviewed, bilingual journal (both Turkish and English) dedicated to the scholarly study of all aspects of women's issues. The articles published are primarily on topics concerning women's rights, the socio-cultural aspects and position of women in society as well as particular legal issues. Articles are accepted from all disciplines such as literature, sociology, psychology, anthropology, law, political science, economics, medicine, cultural history as well as book reviews on recent publications and news and reports on important scientific events.

Indexing

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies is indexed in GenderWatch, Contemporary Women's Issues, General Academic ASAP International, Academic OneFile, Expanded Academic ASAP, General OneFile, IT One File, General Reference Center, General Reference Center Gold, IT Custom, MLA International Bibliography, Turkologischer Anzeiger, Index Islamicus, EBSCO, Women's Studies International Database, Asos Index, and TUBITAK ULAKBİM Social Sciences and Humanities Database.

DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi
Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies

Akademik Danışma Kurulu

Prof.Dr. Aksu Bora (Hacettepe Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Aysel Aziz (Yeni Yüzyıl Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Ayşe Işık Gürşimşek (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Prof.Dr. Berit Hagekull (Uppsala Üniversitesi-İsveç)
Prof.Dr. Beth Baron (New York City Üniversitesi-ABD)
Prof.Dr. Biran Mertan (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Prof.Dr. Deniz Kandiyoti (School of Oriental and African Studies-İngiltere)
Prof.Dr. Jacqueline Nadel (Riken BSI-Fransa)
Prof.Dr. Lucette Valensi (The School of Advanced Study in the Social Sciences-Fransa)
Prof.Dr. Louis Oppenheimer (Amsterdam Üniversitesi-Hollanda)
Prof.Dr. Mustafa Fatih Özbilgin (East Anglia Üniversitesi-İngiltere)
Prof.Dr. Mutlu Binark (Hacettepe Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Sevda Alankuş (Kadir Has Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Şeyma Güngör (İstanbul Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Yıldız Ecevit (Orta Doğu Teknik Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Yonca Al (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Blaise Pierrehumbert (Lausanne Üniversitesi-İsviçre)
Doç.Dr. Burçak Keskin Kozat (Stanford Üniversitesi-ABD)
Doç.Dr. Hülya Şimşak (Koç Üniversitesi-Türkiye)
Doç.Dr. Netice Yıldız (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Nurten Kara (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Türkan Ulusu Uraz (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Nazime Beysan (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Pembe Behçetoğulları (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Rana Tekcan (İstanbul Bilgi Üniversitesi-Türkiye)
Yrd.Doç.Dr. Seda Orbay (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)

Dergi Hakkında

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies, Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi'nin bir yayın organı olup, Merkez'in amaçları doğrultusunda kadın konusu ile ilgili değişik disiplinlerde yapılan çalışmalara yer veren bilimsel düzeyde çift-kör akran değerlendirmesi olan bir dergidir. Her yıl Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda 2 sayı olarak Türkçe ve İngilizce yayımlanan dergi, toplumsal cinsiyet ve kadının konumu ve hakları konularında sosyoloji, psikoloji, sağlık, antropoloji, hukuk, siyaset bilimi, ekonomi, sanat tarihi, arkeoloji, edebiyat ve iletişim alanlarında disiplinler arası nitelikli bilimsel makaleler yayımlar. Ayrıca kadın konusunda yapılan çalışmalar ve yayımlarla ilgili bilimsel tanıtım yazılarına yer verir.

Veritabanları

GenderWatch, Contemporary Women's Issues, General Academic ASAP International, IT One File, General Reference Center, General Reference Center Gold, Gale Academic OneFile, Gale General OneFile, IT Custom, MLA International Bibliography, Turkologischer Anzeiger, Index Islamicus, EBSCO, Women's Studies International Database, Asos İndeks ve TUBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı.

İçindekiler/Contents

Cilt/Volume XVI

Sayı/Issue 2

Aralık/December 2015

Editörden/From the Editors!

Makaleler/ Articles

Continuity and Change: Cracks in Traditional Family and Gender Systems in Punjab, Pakistan (Süreklilik ve Değişim: Punjab, Pakistan'da Geleneksel Aile ve Toplumsal Cinsiyet Sistemlerindeki Çatlaklar)

Feyza Bhatti..... 1

Original Research Article/ Özgün Araştırma Makalesi

“To Overcome the Hurdles”: Locating Feminist Literary Research in 1990s’ Poland (‘Engellerin Üstesinden Gelmek’: 1990’ların Polonyasında Feminist Edebiyat Araştırmaları İncelenmesi)

Nina Seiler..... 23

Original Research Article/ Özgün Araştırma Makalesi

What Can Hungarian Woman Artists Do in a Neoliberal World Order? (Macar Sanatçı Kadınlar Neoliberal Dünya Düzeninde Ne Yapabilir?)

Erzsébet Tatai..... 45

Original Research Article/ Özgün Araştırma Makalesi

Kadının Eşitlik Mücadelesinde Ceza Kanunlarında Cinsel Suçlar Dönüşürken Aslında Ne Değişti? (What Did Principally Change When Sexual Crimes in Criminal Codes are Evolving in the Course of Equality Struggle of the Women?)

Fahri Gökçen Taner..... 63

Original Research Article/ Özgün Araştırma Makalesi

Medyada Anelik Temsilleri ve Anne Savaşları: Haftanın Annesi Yarışma Programının Analizi (Media Representations of Motherhood and Mommy Wars: *Mother of the Week*)

Emel Baştürk Akca..... 91

Original Research Article/ Özgün Araştırma Makalesi

Bu Sayıya Katkı Koyan Yazarlar/Authors of This Issue..... 113

Bu Sayıda Hakemlik Yapanlar/Referees of This Issue..... 114

Yayın İlkeleri/Notes for Contributors..... 115

From the Editors!

Dear Readers,

We are happy to complete Volume 16, Issue 2 of *Kadın/Woman 2000*, Journal for Women's Studies with the contribution of authors, researchers and activists.

In our first article, titled "Continuity and Change: Cracks in Traditional Family and Gender Systems in Punjab, Pakistan", Feyza Bhatti opens a new discussion on how the gender-age-power relations in Pakistani families differed between the 1990s and 2000s. The study mainly focuses on continuity and change in gender regimes in Pakistani families. Bhatti's research is based on semi-structured interviews conducted with two generations of women. While the socialization of young women in Pakistan includes the inculcation of traditional attitudes that include being a good homemaker, being the symbol of family, being obedient to males, and so on, there has nevertheless been a process of subtle change for families in Punjab. As Bhatti argues, cracks allow the expansion of the boundaries of acceptable and unacceptable behaviour of women as young women challenge the norms provided by schooling and employment.

The second article in this issue is by Nina Seiler entitled "To overcome the hurdles: Locating Feminist Literary Research in 1990s Poland" discusses the return of traditional gender discourse and legal regulation like the banning of abortion. The new social movement and academic interest in literary studies has been pushed to the gendered national narratives during the 1990s. Seiler argues that this recent transformation leads to the establishment of a feminism of difference which feminist Polonists perceive to be 'lagging behind' in Poland and which in turn causes a conceptual fuzziness.

Our third article entitled "What can Hungarian Woman Artists Do in a Neoliberal World Order?" is written by Erzsébet Tatai and engages a post socialist impact in arts in Hungary. Tatai argues that although the number of women artists increased during the beginning of the post socialist era, more recently art has become more introverted as a result of the narrowing down of civil society. Tatai studies four woman artists and their artistic expressions from three different generations: Marianne Csaky with the pictures of women's sexuality; Barbara Guttman with her watercolor works accompanied with texts; Andrea Dudas with the provocative theme of artificial insemination and Sari Ember with her photo series.

Fahri Taner Gökçen is our forth guest in this issue from the area of law studies. The article is entitled "What Did Principally Change When Sexual Crimes in Criminal Codes are Evolving in the Course of Equality Struggle of the Women?" and analyses demands and gain of the women's movement in the area of sexual crimes. In the search for gender equality in the Criminal Code, there are some important changes in favor of women including sexual

harassment and stalking crimes, marital rape and ending reparatory marriages.

The last article of the issue is about the representation of womanhood in the visual media. Emel Baştürk Akça provides a textual analysis of a TV program called *Mother of the Week*. Baştürk-Akça introduces motherhood as a social role shaped by the motherhood ideology and then displays the battle of different motherhoods mostly between stay-at-home mothers and working mothers in Turkey represented in the TV program

We would like to express our acknowledgement to all those who worked very hard reviewing papers and publicizing the journal. We are indebted to Prof. Necdet Osam, acting Rector of our University and the Chair of the Executive Board of Emupress. We are grateful to our colleagues Mashoed Bailie and Hüseyin Demirel for their help in proofreading, and to Selda Adaöz, Ersev Sarper, and their team in the EMU printing office without whose generous contributions this work would have never been completed.

Editors

Fatma Güven Lisaniler

Hanife Aliefendioğlu

Editörden

Sevgili okurlar,

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies'in bir sayısını daha (Cilt 16, Sayı 2) sizinle paylaşmaktan mutluluk duyuyoruz. Diğer sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızda da kadının kamusal ve özel alandaki konumunu sorunlu bulan bir bakış açısıyla ele alınmış değişik alanlardan beş özgün araştırma makalesini görüşlerinize sunuyoruz. Katkı koyan tüm araştırmacılarımıza teşekkür ederiz.

Birinci makalenin yazarı Feyza Bhatti "Süreklilik ve Değişim: Punjab, Pakistan'da Geleneksel Aile ve Toplumsal Cinsiyet Sistemlerindeki Çatlaklar" isimli çalışmasında 1990lardan 2000lere dek değişen Pencap-Pakistan aile yapısındaki toplumsal cinsiyet-yaş ve iktidar ilişkileri hakkında yeni bir tartışma açıyor. Bu çalışma ağırlıklı Pakistan aile yapısı içindeki toplumsal cinsiyet rejiminin devamlılığı ve değişimine değiniyor. Bhatti'nin çalışması iki kuşak kadınla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanıyor. Buna göre genç Pencap kadınlarının toplumsallaşması, ağırlıklı iyi ev kadını olmak, ailenin onurunun simgesi olmak, erkeklerle itaat etmek gibi geleneksel rollerin devamına bağlı olsa da Pencap aile yapısında derinden bir değişme gözlenmektedir. Bhatti'nin belirttiği gibi okullaşma ve istihdam olanakları genç kadınların kabul edilebilir ve kabul edilemez davranışlarına ilişkin sınırların genişlemiştir.

İkinci makale olan "“Engellerin Üstesinden Gelmek”: 1990'ların Polonyasında Feminist Edebiyat Araştırmaları İncelenmesi" isimli çalışmanın yazarı Nina Seiler ise Polonya'da sosyalist bloğun yıkılması sonrasında kürtajın yasaklanması gibi hukuksal düznelmelerle geleneksel toplumsal cinsiyet söyleminin geri geldiği tespitini yapıyor. Ayrıca 1990larda ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin ve edebiyat çalışmaları alanındaki akademik ilginin toplumsal cinsiyetlenmiş milliyetçi söylemi perçinlediğini öne sürüyor. Seiler yakın geçmişteki bu dönüşümlerin, son kertede, kavramsal bir karmaşaya yol açan ve Polonyalı feministlerin geri kalmak olarak algıladıkları farklılıkların feminizminin doğmasına yol açtığını belirtmektedir.

"Macar Sanatçı Kadınlar Neoliberal Dünya Düzeninde Ne Yapabilir?" başlıklı yazımız bu sayının üçüncü yazısı ve Erzsébet Tatai tarafından kaleme alındı. Tatai Macaristan'da sanat üzerindeki sosyalizm sonrası etkileri analiz ediyor. Sosyalizm sonrasında sanatçı kadınların sayılarının artmasına rağmen sivil toplumun daralmasının bir sonucu olarak sanatın nasıl içine kapandığını tartışıyor. Çalışmada Tatai üç farklı kuşaktan gelen dört kadın sanatçının sanatsal performanslarını değerlendiriyor: Marianne Csaky kadın cinselliğini irdeleyen resimleri ile, Barbara Guttman metinler eşliğinde yaptığı suluboya çalışmalarıyla, Andrea Dudas yapay döllenme üzerine provokatif çalışmalarıyla ve son olarak Sari Ember fotoğraflarıyla Tatai'nin analizinin konusu oluyor.

Fahri Gökçen Taner "Kadının Eşitlik Mücadelesinde Ceza Kanunlarında Cinsel Suçlar Dönüşürken Aslında Ne Değişti?" başlıklı yazısında, cinsel suçlarla ilgili olarak kadın hareketinin taleplerini ve kazanımlarını irdeliyor. Türk Ceza Yasası'nda toplumsal cinsiyet eşitliği arayışında cinsel taciz ve saldırı, evlilik içi

tecavüz, zorla evlilik gibi konularda kadınlar lehine olan önemli yenilik ve gelişmeleri ele alıyor.

Bu sayının son çalışması görsel medyada kadınlığın temsili üzerine. Emel Baştürk Akça *Haftanın Annesi* adlı TV yarışma programının metinsel analizini yapıyor. Baştürk-Akça anneliği annelik ideolojisiyle şekillenmiş bir sosyal olgu olarak tanımlarken, ilgili yarışma programında çoğunlukla ev kadını anne ile çalışan anne arasında geçen farklı anneliklerin nasıl çatıştığını gösteriyor.

Editörden yazımızı bitirmeden önce hiç bir karşılık beklemeden değerlendirme ve danışmanlık yaparak katkıda bulunan herkese sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz. Ayrıca, her zaman yanımızda olan Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi Yönetim Kurulu'na, Rektör vekili ve Yayınevi Yönetim Kurulu başkanı Prof. Dr. Necdet Osam'ın şahsında, İngilizce metinlerin tashihi konusundaki katkıları için melektaşlarımız Mashoed Bailie ve Hüseyin Demirel'e, derginin basımı konusunda gösterdikleri cömert ve titiz çalışmalarından dolayı Selda Adaöz, Ersev Sarper ve DAÜ Basımevi ekibine teşekkürü borç biliriz. Onların değerli katkıları olmadan bu sayı tamamlanamazdı.

Editörler

Fatma Güven Lisaniler

Hanife Aliefendioğlu

Continuity and Change: Cracks in Traditional Family and Gender Systems in Punjab, Pakistan¹

Feyza Bhatti*
University of Edinburgh

Abstract

Pakistani families today are different than the families of 1990s. While there is much known about the structural changes in families in Pakistan, far less is known about the transformations in the power structures based on gender and age. Utilising 69 semi-structured interviews conducted with two generations of women (young women, their mothers, and mothers-in-laws) and six men from Sargodha (Punjab, Pakistan), this paper broadly focuses on the changes in Pakistani social and familial life.

The paper aims to describe the continuity and change in the traditional family and gender systems that define the ideologies of womanhood and the power relationships within families. It shows that young women, like their mothers and mothers-in-law, continue to be socialised into becoming good daughters, wives and daughters-in-law by being a homemaker; maintaining the honour of the family; being obedient to men and older women in the household. I argue that although these broader roles remained the same for both generations, with varying levels of importance in natal and affinal homes, the Punjabi families were transforming in subtle ways. The transformations, which I call 'cracks', could be observed in the expansion of the boundaries of what constituted acceptable/unacceptable behaviour for women within these three roles and in the various forms of agency exercised by the young women in challenging the existing norms, particularly as a result of increasing female schooling and employment opportunities.

Keywords: gender and family systems, social change, South Asia, Pakistan.

*Assist.Prof.Dr.Feyza Bhatti, Girne American University, Faculty of Business and Economics, Girne-North Cyprus. E-mail: feyzabhatti@gmail.com

Süreklilik ve Değişim: Punjab, Pakistan'da Geleneksel Aile ve Toplumsal Cinsiyet Sistemlerindeki Çatlaklar

Feyza Bhatti
Edinburgh Üniversitesi

Öz

1990'larla karşılaştırıldığında Pakistanlı ailelerde farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıkların yapısal yönleri hakkında birçok çalışma bulunmasına rağmen, aile içi ilişkiler ve özellikle de toplumsal cinsiyete ve yaşa bağlı otorite yapılarındaki dönüşümler hakkındaki çalışmalar çok azdır. Bu çalışma Pakistan'ın Punjab eyaletine bağlı Sargodha ilçesinde iki ayrı kuşaktan 69 kadın katılımcı (genç kadın, anneleri ve kayınvalideleri) ve altı erkek eşle yapılmış yarı yapılandırılmış görüşmeleri kullanarak Pakistan'daki sosyal ve aile yaşamındaki değişimleri incelemektedir.

Çalışma toplumsal cinsiyet ve aile sistemlerini tanımlayan kadınlık ideolojileri ve aile içi ilişkilerdeki devamlılık ve değişimi analiz etmektedir. Punjablı genç kadınların, tıpkı anneleri ve kayın valideleri gibi iyi kız çocuğu, iyi bir eş ve anne olabilmeleri için ev kadınlığı, aile şerefine korunması ve erkeklere ve yaşça büyüklere itaat etmeleri yönünde sosyalleştirilmişlerdir. Ancak çalışma bulguları her ne kadar bu rollerin genel olarak her iki kuşak için aynı kalsa da, Punjablı ailelerde ilk bakışta göze çarpmayan dönüşümlerin yaşanmakta olduğuna işaret etmektedir. Geleneksel rollerde tam anlamıyla bir dönüşüm gerçekleşmemiş olsa da bulgular bu rollerde 'çatlaklar' oluşmaya başladığını göstermektedir. Özellikle kadınların eğitim ve iş imkânlarının artmasıyla, rollerdeki kabul edilebilir ve kabul edilemez davranışların sınırları değişmiş, genişlemiştir. Kadınların da var olan normlara karşı gelmeleri bu çatlakları ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: sosyal değişim, toplumsal cinsiyet ve aile sistemleri, Güney Asya, Pakistan.

Among all the changes going on today, none are more important than those happening in our personal lives - in sexuality, relationships, marriage, and the family. There is a global revolution going on in how we think of ourselves and how we form ties and connections with others. It is a revolution advancing unevenly in different regions and cultures, with many resistances (Giddens, 1999: 51).

On Transformations in Families, Gender and Family Systems

Since the 1960s there have been major transformations in families across the world: in addition to declining fertility rates and increasing age at marriage, there has been an increase in the rate of divorce and the incidence of single-living particularly in industrialised countries in Europe and North America (Kiernan, 2004). The power relationships within families - between genders and generations - have also been challenged as a result of social and economic developments brought by industrialisation processes, and the family relationships transformed unevenly among different regions of the world depending on the pre-existing differences in family structures, residential patterns of children (Thornton & Fricke, 1987) and the levels of patriarchy (Therborn, 2004). While in industrialised countries the relationships between genders and generations (parents and adult children) have become more egalitarian with the gradual dissolution of authority based on gender and age, the evidence from developing countries indicated that when combined with cultural contexts and the levels of patriarchy, more hybrid forms of family ties and authority structures could emerge (Reher, 2013). Therefore “[a]ny consideration of family change must begin with a look at cultural definitions of family boundaries, the roles of family members, and the position of the family within the wider society” (Thornton & Fricke, 1987: 770). Family systems define the boundaries of one’s rights, roles and responsibilities within the existing familial relationships, and are organised around gender (Mason, 2001). Mason defines gender and family systems as (Mason, 2001: 160-61):

A family system is a set of beliefs and norms, common practices, and associated sanctions through which kinship and the rights and obligations of particular kin relationships are defined. Family systems typically define what it means to be related by blood, or descent, and by marriage; who should live with whom at which stages of the life course; the social, sexual, and economic rights and obligations of individuals occupying different kin positions in relation to each other; and the division of labor among kin-related individuals. A gender system is a set of beliefs and norms, common practices, and associated sanctions through which the meaning of being male and female and the rights and obligations of males and females of different ages and social statuses are defined. Gender systems typically encompass both a division of labor and stratification of the genders. Because all family systems are organized around gender, and because all gender systems delineate the

family and kin roles of males and females, the two systems are intertwined but not coterminous in most societies.

The Pakistani society is highly patriarchal with clearly defined roles for women and men. There is also a hierarchical relationship between and within sexes based on age: men have greater status and say in most decisions, followed by older women. The social life is centred on the family and *birādrī* (patrilineal kin), which are the most important social institutions. They provide individuals with identity, social and economic security (Blood, 1994), and lines of authority in matters pertaining to marriage, the maintenance of honour and the moral behaviour of family members, especially women (Eglar, 2010 [1960]). In addition, while virilocality requisites women to move in with their husbands' family after the marriage, men are expected to live in close proximity to their families, ideally in extended households, which continue to be the most common household structure in Pakistan².

Pakistani families are neither homogeneous nor static. Since 1990s, they have been going through a remarkable change with regard to their size. The total fertility rates, which remained stagnant at around six to seven children per woman until late 1980s, declined rapidly from 5.6 in 1990/91 to 4.1 in 2006/07 and to 3.8 by 2012-13 (NIPS & Measure DHS, 2013). Although the marriage continues to be universal and divorce rates remains very low in Pakistan, there have been significant improvements in indicators such as female age at marriage³, female schooling⁴ and employment⁵, which are the main indicators that are shown to have a positive relationship with women's status/autonomy/position both in public and private spheres⁶. These improvements render the contemporary period an extraordinarily interesting one to investigate the process of transformations in traditional gender and family systems in Pakistan. Have the roles of women within the household changed? Has there been a change in power relationships between genders and generations? If so, how did increased female schooling and employment influence this change? Despite the wealth of studies which analyse the changing family size in Pakistan, those which attempt to explore the changing familial relationships are very scarce. Utilising semi-structured interviews conducted in Sargodha (Punjab, Pakistan), this paper aims to describe the continuity and change in ideologies of womanhood and the power relationships within families.

Fieldwork: Setting, Sampling Strategy and Participants

Punjab is home to more than half of the population of Pakistan. It is comprised of 36 districts also including the district Sargodha, which is the sixth most populous district in Punjab with a relatively low total fertility rates and high female literacy and school enrolment rates in the province and in Pakistan. The district is located in northwest of Pakistan and is considered as a central Punjabi district reflecting the general cultural characteristics of the Province. According to 2011 estimates of Government of Punjab, the district has a total population of 3.2 million. The district is divided into six tehsils

(county); among these tehsil Sargodha is home to 1.35 million people and has the highest urban population with 42.4%. The fieldwork was conducted in a rural and urban community in tehsil Sargodha.

Setting: Chak and Shaher

The rural community, Chak was around 25 km away from the tehsil centre. There were around 500 houses in the village and most of these had more than one married couple living under one roof. There were no official records showing the recent population of Chak⁷. The union councillor of the village estimated it to be around 8,000 people by the end of 2010. The Chak was well-served by most standards: there were three government schools for girls providing schooling at primary to college level (grade 12), two government schools for boys providing schooling up to high school (grade 10), and three co-education private schools providing schooling up to middle (grade 8). The Chak also had one Basic Health Unit, one Family Welfare Centre, and five lady health workers (LHW)⁸, which did not only provide healthcare services but also employment opportunities for women since mid-1990s. The introduction of us to the Chak was through one of the landlords, who himself was a doctorate student at the University of Sargodha. In Shaher, five colonies were selected with the help of district health department and LHWs. A section of each colony, which comprised of 100-150 houses served by a LHW, was selected for sampling. These colonies, to some extent, were different in terms of economic conditions of the households; nevertheless all had female secondary schools in their vicinity.

Sampling Strategy

Semi-structured interviews with young women (aged 25-34), their mothers, mothers-in-law and husbands was used to collect data for this study⁹. The sampling strategy for the interviews was purposive, and maximum variation cases based on educational attainment levels of young women were used as sampling criteria. Sampling criteria for young women was: uneducated (grades 0-5), less educated (grades 8-10) and educated (grades 12 and above) women aged 25-34 with at least one child under the age of six. This enabled the acquisition of information about how education and rural/urban locality influence women's position in the household through comparison of extreme cases. Most of the participants of the study were from lower-middle to middle income households.

Participants and the Interviews

The participants were identified through family records kept by LHWs. The recruitment of selected women was face-to-face through home-visits with a LHW. The recruitment process was not always straightforward as young

women sometimes required seeking permission from their husbands, mother-in-laws or other family members. Once the consent was obtained, they were called on phone or visited again to set a date and time for the interview. Recruitment of mothers was accomplished with the assistance of young women. Female interviews were conducted by me and two other female researchers¹⁰, who were hired to conduct Punjabi interviews and to take notes to prevent loss of information during the interviews. Keeping in consideration the cultural environment, the husband interviews were conducted by two Punjabi male assistants.

Interviews took place at the home of the participants, and each interview last about an hour on the average. All the interviews except two were recorded. As the components of notes deteriorates by time (Robson, 2002) interview notes and transcriptions were written as soon as possible in the national language (Urdu) and selected parts translated into English during data analysis. The transcripts were read several times in order to get hold of the emerging topics from experiences of the participants. The data was later coded using computer assisted qualitative data analysis software Atlas.ti version 5.2. A total of 75 interviews were conducted with young women, their mothers, mothers-in-law and husbands. The details of sample size by rural/urban division and educational attainment levels are shown on Table 1. All the names mentioned in this paper are pseudonyms.

Table 1: Sample Characteristics by Education Levels and Location

Education levels	Rural				Urban				Total
	Young women	Mother	Mother in law	Husband	Young women	Mother	Mother in law	Husband	
Primary and below	5	11	10	1	4	9	8	1	49
Grades 8-10	3	0	2	1	4	2	1	1	14
Grades 12 and above	4	0	0	1	4	1	1	1	12
Total	12	11	12	3	12	12	10	3	75

The interviews provided insights into information about young women's (and men's) roles and responsibilities, and what was expected of them as daughters, wives, daughters-in-law and mothers¹¹. Older women were also questioned about their roles now and when they were young, and asked to compare the changes between how the expectations and responsibilities attached to these roles were when they were young and how they are for young women now. In addition, both generations were asked about the decision-making processes involved in their schooling and marriages. The data collected from the young women about their children also allowed for three-generation comparisons on some topics, such as decisions on female schooling and employment.

Although this approach enabled detailed data collection for intergenerational comparisons of women's roles and positions within households had a number of limitations. One of these limitations was the difficulty in collecting data on intra-household relationships, as private or sensitive information about matters such as domestic violence or their sexual lives was generally concealed from us. In addition, data collected from the older generation is retrospective and therefore older women's earlier experiences of their social relationships are likely to be reinterpreted in the light of more recent experiences and circumstances. This could lead to misreporting: either through exaggeration of the differences between the two generations or through concealing information to show their relationships as less problematic, particularly if their experiences were very different than the prevailing norms. Keeping these limitations in mind, the following sections provide the findings of the study.

“Being a Good Woman” in Punjab: Homemaker, Honourable and Obedient

Girls in Punjab were brought up with strong values that define how to “be a good woman”. Young women, like their mothers and mothers-in-law, continue to be socialised into becoming good daughters, wives and daughters-in-law by a) being a homemaker; b) maintaining the ‘izzat (honour) of the family; and c) being *farmān-bardār* (obedient)¹² to men and older women in the household. Although these broader roles remained the same for both generations, with varying levels of importance in natal and affinal homes, the findings of my study suggested that the Punjabi families were transforming in subtle ways. The transformations, which I call *cracks*, could be observed in the expansion of the boundaries of what constituted acceptable/unacceptable behaviour for women within these three roles and in the various forms of agency exercised by the young women in challenging the existing norms. The following sections look at the continuity and change¹³ in these three roles, particularly as a result of increasing female schooling and employment opportunities. First, I describe the continuity in women's roles as homemakers, and present the changes in these roles between two generations. Then I look at the continuing importance given to maintaining the “honour” of the family through mobility restrictions on women, and identify the ways in which the boundaries of what constitutes honour were challenged at the family level with female schooling and employment. In the last part, I focus on obedience and how requirements of obedience was challenged and transformed with regard to decisions on the marriage. I conclude by discussing the nature and strength of these changes in Punjabi families.

Women are the Homemakers: Attitudes towards Household Chores and Paid Employment

Unmarried daughters were considered by their parents to be guests, who belong to *apnā ghar* (her own home/affinal home). Before leaving their natal homes, daughters needed to be trained as homemakers so that they could manage a married life at their *susrāl* (in-laws home).

In their natal homes, the load of household chores depended on the circumstances of the household¹⁴, the girls' birth order¹⁵, how close they were to marriage¹⁶, and whether they were schooled. Parents of older women could sacrifice the studies of their daughters easily, when there was a need for an extra hand at home; this was also true for some young women but mostly when the household circumstances changed significantly due to illness or death of one of the parents.

Daughters started their "real lives" as homemakers after their marriages. A newly married young woman was expected to take care of her husband and parents-in-law, and also contribute to, if not solely be responsible for, the household chores. Sons felt themselves responsible for bringing help to their mothers, particularly after the marriage of their sisters. Three of the six men we interviewed associated the timings of their marriages with the need for a woman to help with the household chores. As Farida's husband (31/U/Gr14)¹⁷ said:

I had to marry...even though I did not want to at that point... My mother was alone at home and there was no one to deal with the household chores. I thought "okay at least somebody will come to do the household chores". Therefore I got married.

Paid employment of women outside the home was not considered desirable by the majority of women and men we interviewed. Bringing money to home was seen as the husband's responsibility, as Ruby's husband reported, and the majority of women, like Sameena, was content with this division of labour.

The biggest responsibility of a husband is to bring 100% of the earnings to the home and it give to wife. Then how to manage it [earnings] is her job (Ruby's husband, 36/U/Gr5).

He [my husband] works and fulfils the expenditures of the children and house. In other houses women have to work, but thanks to God in our home they don't allow us to go out. Everything is fulfilled by men (Sameena, 33/U/0/3S4D)

While the above accounts suggest the continuity of women's socialisation in their roles as the homemakers, there were some differences between the two generations that indicated changing norms, as well as the ways in which families adjust to the requirements of changing socio-economic environments which mainly resulted from increasing schooling of girls, employment

opportunities for women and economic distress. These changes are discussed below.

She is Not Fārig (Free): Schooling and Decreasing Expectations for Daughters to Contribute to Household Chores

Most women from the older generation were not schooled, and therefore expectations for them to fulfil domestic responsibilities in their natal homes when they were young were much higher as compared to young women who were schooled and thus not fārig (free/unoccupied). Increased importance given to the schooling of girls partially changed expectations about girls' roles in their natal home. The parents of young women had to provide a home environment in which daughters could study and do their homework to be able to complete at least secondary level schooling, a level which was perceived as necessary for a good marriage prospect. Therefore, young women who were at school did not to cook and clean the home on a regular basis. A small number of young women who worked outside the home before getting married could also forgo household chores.

The change that female schooling brought was more prominent for the third generation of daughters. Among younger women who were the mothers of daughters, the expectation for daughters to contribute to household chores had almost disappeared. Mothers were more concerned about educating their daughters as well as their sons. Daughters, like sons, were busy with schooling-related activities for all day, and were not seen as free for domestic work.

She is Not Fārig: She Needs to Take Care of Children

The changing importance given to children's well-being and responsible parenthood also altered the division of domestic work within affinal homes. Among the older women, particularly those living in the rural areas, the responsibilities associated with the role of daughter-in-law surpassed those associated with motherhood. This, perhaps, was also related to the heavy domestic workload that older women had had to perform without the technology that was available to young women. The emergence of more urban lifestyles also lowered the burden of domestic chores among the younger women as they did not have to take care of animals and could buy products that were previously produced at home from nearby markets. Being a mother was important among the older generation, but the responsibilities of motherhood were not at the centre of older women's narratives. Malika's HM¹⁸ (50s/R/0/5S1D) for example, reported that she had never picked up her children as she had always been busy with work.

I used to work all day. We had goats, and were poor, and had small children. All day I used to deal with giving *čārā* (fodder) to goats and buffalos. I never picked my children up. I didn't, why should I lie?

For the younger women, on the other hand, their roles and responsibilities as mothers were the most important among all. Mothers of school-going children had to ensure that their children were clean and well-dressed, arrived safely at school and after school tuition, and completed their homework. They had limited time for general household chores. In some of the households we visited, unless the mother-in-law was sick or too old to do housework, it was she who cooked the food and washed the dishes when the young women were busy with their children. Although our sampling strategy, which targeted women with young children who require more attention from the mother, increased the likelihood of such a finding, the interview data suggested a change in the division of labour among women within the household. For example, during both of our visits, Iqra's HM was the one who cooked the food and washed the dishes. Before her interview, we waited about 15 minutes for Iqra's HM to wash the dishes while Iqra was chatting with us. Similarly, in the households of Meena, Hafza and Kameela, the HM was solely responsible for cooking. Meena, being from a better off household, could spend most of her time with her daughter as she hired a maid for cleaning, and only prepared breakfast and cleaned vegetables for her HM to cook.

Increasing Employment Opportunities and Economic Value of Women

We want this [more sons] so that they can earn [for the family] but nowadays even daughters get education and can do jobs... Times are changing and you have to follow them. Our time has passed. Now he [husband] is the only one earning and we are six people to be fed...I want to educate my daughters and God should give them jobs. At least my daughters will have some earnings and they can nizām karna (dispose /arrange) themselves (Khalida, 32/U/Gr5/1S3D).

With increasing female schooling and employment opportunities for women, the relative economic value of daughters also increased in their natal homes. Daughters were more likely to marry later, and if educated, they could also spend the time between schooling and marriage in a paid employment. As compared to the previous generation, it was easier for women to get ijāzat (permission) from the family to work, as the mindset of the elders had changed.

Now it [having a job] is not a problem. They [women] work. My BD has started working, in our house my HyBW works. This was not the case before...This nasl (generation) has very high education [levels]...They used to think it [women's employment] wrong before that she is going to be outside...but now they give ijāzat (permission), the soć (thinking) of the elders has changed a lot (Adeela, 32/U/Gr8/3D).

Previously people did not study, and daughters were married off early. Now girls are paḥī-likhī [educated], they do similar jobs to men. The jobs that men do, they also do the same (Meena's Mother, 50s/U/Gr12/2S2D).

As Table 2 also suggests the percentage of young women who reported ever working before their marriage more than doubled between 1990/1 and 2006/7. Uneducated women and highly educated women were more likely to work as compared to those who were *kam paṛ hī-likhī* [less educated]. This, perhaps, indicates not only the types of jobs available for women in the labour market, but also the increasing economic need for women's work (particularly among the uneducated who are also more likely to be from poorer households), and the availability of lucrative jobs and willingness of highly educated women to take these jobs.

Table 2: Percentage of young Punjabi women aged 25-34 who reported ever working before and after marriage, 1990/1 & 2006/7

Background/year	Ever worked before marriage		Ever worked after marriage	
	1990/1	2006/7	1990/1	2006/7
All	12.6	28.8	12.4	30.2
Rural	11.8	30.7	12.7	34.5
Urban	14.4	25.1	11.5	21.9
Grades 0-5	11.2	30.8	12.0	35.5
Grades 8-11	14.1	18.3	13.5	14.7
Grades 12 and above	36.1	38.2	23.0	27.6
N	1,599	2,191	1,602	2,191

Sources: DHS 1990/1 & 2006/7

Interviews, in addition to indicating changing attitudes towards women's employment, also showed that compared to the previous generation, young women were more likely to work before and after marriage. Among the older women, only Kameela's HM (50s/U/Gr10/2S1D/received teacher training) worked regularly as a teacher before and after her marriage. Two older women started working after losing their husbands, and two others worked before their marriage only. Among the young women, however, working was a preference rather than compulsion. It was only young women with high schooling reported their willingness to work. In the rural area, Iqra was working from home as a beauty parlour and was also waiting for job openings in local public schools; Gulsum was waiting for her children to start schooling to restart teaching as her sisters did; and Iffat became a LHW after her marriage. In the urban area, Hafza was waiting for her children to grow up to pursue her schooling and start working again, and Kameela was planning to apply for jobs when her forty day old son was at least three months old. None of these women wanted their schooling to be wasted. They had permission to work and wanted to help their husbands financially, but in jobs that would not affect their responsibilities as mothers.

This section suggests that despite the fact women continued to be homemakers, the division of household work changed among the younger and older generations in both natal and affinal homes, and women's employment outside of the home was increasingly accepted by their parents, husbands and in-laws. While these changes were generally the result of economic forces,

increasing female schooling and increasing job opportunities for women, the expansion of the private education sector and government jobs contributed towards closing the gap in the values of sons and daughters by increasing the relative financial value of daughters.

Keeping Your Father's Pāg (Honour) Unstained: Honour, Parda and Mobility Restrictions

Daughters in Punjab were also expected to abstain from any behaviour that could bring dishonour to their parents. Although what constituted unacceptable behaviour varied between families or *birādī*¹⁹, almost every interviewee stated that breaking the rules of *parda* (veil/modesty)²⁰ was the main behaviour that could damage the honour of girls and their families.

The requirements of *parda* ranged from more flexible rules on dress codes, to very strict rules on interaction and relations between genders. In terms of dress codes, based on theological and cultural grounds, women were usually expected to cover their head, particularly in public or in the presence of unrelated men. *Parda* in dress code was deemed necessary after puberty. Similarly any kind of relationship between an unmarried girl and a boy was regarded as unacceptable and the most dishonourable behaviour. The main means of preventing dishonour was therefore to limit daughters' mobility and interaction with men, particularly as soon as they became *jawān* (reached menarche).

When the older generation referred to their childhood, honour was not only associated with going out but also with being invisible to others. Invisibility was a source of pride. As Sonia's HM's interview suggests, visibility meant higher risks of being talked about by others, which could bring dishonour to girls and the family. Sonia's HM (74, R, Gr5, 2S3D), who was taken out of school after grade 5, was proud of the strict training she received from her mother as it sustained her father's *pāg* (honour, literally "hat") unstained.

My mother used to say us daughters are the ones that can stain the father's *pāg* ... if a daughter does wrong the father's *pāg* gets stained... we [daughters] never did anything wrong...we used to go to the roof to hang the clothes and our mother used to make us remove our shoes despite the hot [floor]... She used to say if they go with shoes people will see them and they will talk. This way their feet will burn. They will just hang the clothes and come back quickly... Our mother educated us this way.

The restriction of girls' mobility, although more central in the narratives of the older generation, was perceived by all the women we interviewed to be vital for protecting the 'izzat of the family. These restrictions continued until they departed with their 'izzat to the affinal home. The *parda* restrictions on young women continued even after they got married. Going out was mostly restricted and required permission from the HM, husband or other elders. Going out alone was neither permitted nor preferred by women. Most of the younger women

themselves wanted to be chaperoned to bazaars, doctors and their natal homes, so as not to create any doubts about their 'izzat. Until their children were old enough to be chaperone, young married women usually went out with their mothers, mothers-in-law, HBWs, husbands and brothers.

The restrictions on mobility decreased with age. Mothers and mothers-in-law, who decided whether and when young women could go out, enjoyed being able to visit family members and shop at bazārs (markets), more freely and without a chaperone. Although these were the general margins of *parda* to maintain family honour, two main *cracks* were apparent when the generations were compared. The first was the disappearing discourse on *invisibility*, and the second was the decreasing *mobility restrictions* on girls, particularly for schooling purposes.

Increasing Importance of Schooling and Flexibility in Mobility of Daughters

For older women, the restrictions on mobility defined whether and how much schooling they could receive. Among the younger women, however, a more flexible approach to mobility was taken by their parents for the purposes of schooling, at least until they completed high school. Among the older generation, “not sending girls to school” or “not educating girls in the family beyond primary” was a source of pride for the parents and the *birādrī* of older women as it showed the importance given to their honour and their ability to protect it. The highest level of schooling a girl could receive was decided by her parents depending on the “permissible educational levels of the family or the *birādrī*”²¹. Therefore, among the older generation, the most common reason for not going to school - other than limited availability of female schools in the village- was the lack of permission of the parents and the *birādrī*.

Farida's HM: There was no school in the village. There was a school for boys, but none for girls. Anyways, the situation in the village was such that nobody allowed their girls to study.

QK: Why do you think that they didn't allow girls to study?

Farida's HM: Because of *parda*, at that time girls had to do *parda*. In our house they were strict about *parda*.

Most of the older women also used collective terms like “girls in our *khandān* (family) or *birādrī*” when explaining the source of limitations as well as the importance given by their parents to the views of extended families and *birādrī*. Even if parents were willing to educate their daughters, collective decisions were important. For example, Adeela's HM's father could not resist the demands of the *birādrī*:

Our elders used to say that one should not educate the daughters, it gets wasted. I really had my heart on studying, but the *birādrī* forced my father a lot as he was educating his daughters. They said a daughter's place is her home, and they didn't allow me to study... My father was really interested in educating me and I also had the *shauq* (interest), but

then everybody started saying [to my father] “it is not good to educate girls, you should not educate them” (Adeela’s HM, 60/U/0/55).

Among the young women, however, permission to study was not raised as a major issue as the mobility of girls for schooling purposes became acceptable. However, this did not mean that girls were free to go out whenever they wanted to, they were allowed to go to schools, unlike the previous generation, and they were able to commute to their schools with other girls from the area using private services for girls, or accompanied with a male or older female chaperone from their homes.

The reasons that young women in rural and urban areas did not go to school or left schooling before completing high school, were more related to family circumstances and their own unwillingness to study, rather than lack of parental permission. Young women who completed Grade 12 and above, with the exception of Farida, did not talk about the issue of parental permission. Farida (31/U/Gr12/2S1D) had to take a break from her regular schooling after Grade 10. She explained this decision by saying:

My māmū (MB) did not want girls to go to college, I mean get [higher] education because in our khandān people did not educate their girls previously. We had difficulties while deciding about my education.

Farida left after Grade 10 and took two years of religious education which was accepted by the family. After the course she continued her regular education and completed Grade 12. When she was asked whether her MB changed his decision, she said “No, but my father changed his mind”, which also indicated a shift in the locus of decision-making from birādrī/khandān to the parents, through parental resistance.

The above findings mainly show the continuity in the desire of parents to maintain the honour of the family through parda, which restricted the mobility of girls. By showing parental flexibility in girls’ mobility for schooling (as well as their employment to some extent), this section demonstrates how families adjust to changing socio-economic conditions, which produces tensions with their desires to maintain family honour. Flexibility in the matter of mobility was not unrestricted, nor did it mean girls that could study as much as they wanted to. This, however, was likely to change for girls in the third generation as the young women and their husbands were keen to educate their children as much as possible.

The findings also point to the decreasing power of the birādrī in defining the limits to girls’ schooling and parda. Again, this shift was more significant for the young women and their daughters: the young women and their husbands were the ones deciding about the schooling of their children and this was more about selecting the school than deciding whether or not to send children to school.

Being an Obedient Daughter, Wife and Daughter-in-Law

In Punjab, all children were expected to be obedient. However, since the boundaries of obedience coincided with those of honour, the obedience of girls was regarded as more important than the obedience of boys. For all women, irrespective of their age, place of residence and schooling levels, being a good daughter meant being obedient to their parents and elders in their natal homes.

I want my daughter to be as obedient [in English] as I was with my mother. I was with my mother in every matter. I did whatever she asked [me to do]. If I had to go somewhere, I didn't go until my mother said yes...I only pray to God to make my daughter *naik* (respectable) and *farmān-bardār* (obedient) (Aleena, 24/R/Gr14/1D)

Being obedient did not only include following the orders of parents or other elders, but also remaining silent even on major decisions related to their lives, like when and whom to marry. The expectations of obedience from a daughter did not change among the older and younger generations, and as Aleena's interview suggest most of the young women wanted their daughters to be obedient in the same way as they were.

The daughters' obedience was important in the natal home but became particularly important when they shifted to their affinal homes as it was also associated with the honour of the parents. Daughters through their behaviour conveyed the quality of their upbringing and represented their parents. Almost all of the young women were advised by their mothers about how they needed to behave in their new family. The advice received by Jamila and Nafisa from their mothers was:

You have to listen to the *hukam* (orders) of your husband. Even if he asks you to jump in a well, you should not refuse.

Jamila (28/R/0/3S)

Now you have to die there or live there [affinal home]. Whatever happens to you should not go against what they say.

Nafisa (31/U/Gr10/1S3D)

Being an obedient wife and daughter-in-law was important for almost all the young women for two reasons: to maintain the respect of the parents, and to gain respect from husbands and in-laws. The young women continued to be socially and economically dependent on men and elders, and more importantly, wanted to have intimate relationships with their husbands. Therefore, they preferred to remain obedient to secure their current and future economic and emotional well-being. The cracks in obedience were also seen in Punjab in the form of changes in the ways that parental authority was exercised or resisted by young women in decisions regarding their marriages.

Arranged Marriages, Parental Flexibilities, and Resistant Daughters

Marriages in Pakistan are not very different from marriages in other South Asian countries, where “the relative activity and power in the process varies among father, mother, older siblings, other relatives, and not necessarily least, the prospective bride or bridegroom”(Therborn, 2004: 108). *Rishta* (marriage alliance) was chosen to be endogamous to the *birādrī*, preferably from first cousins. The compatibility of *rishta* was important for the social standing of the family within its *birādrī* and society. *Rishta* with other religions, ethnic groups and castes (particularly castes perceived as inferior) was considered unacceptable as these groups were perceived to be incompatible. Marriages within the *khandān* and *birādrī* that would also allow for female hypergamy were preferred as they increased the social, if not economic, status of the family and strengthened the ties between families²².

All the marriages of the women we interviewed were arranged by their parents, other elder relatives, or siblings. The women interviewed rarely had any control over when and to whom they were married. All of the older women, and most of the young women were not asked for their consent. Young uneducated women living in rural areas were less likely to be asked, and also less likely to want to be involved in the process.

No [I was not asked]. My parents liked them...why ask me? We don't ask (Aafia, 35/R/Gr2/4S4D).

They don't even give you a chance. Parents decide themselves... The sign of an 'izzat-dār *khandān* (honourable family) is their quiet children. I mean in villages, people consider the family 'izzat-dār when parents decide and children say *āmīn* (God grant it be so) and don't say anything else...we consider those who say “I am not going to marry there, I didn't like him” very bad... People think that “this girl likes someone else and therefore she says I am not going to marry there” (Jamila, 28/R/0/3S).

The women gave a number of reasons why there was no need for them to be involved in marriage decisions: Firstly, the fact that requesting the consent of the woman is not family *riwāj* (custom); secondly, the better knowledge of parents about marriage matters; thirdly, fear of parents; and finally, a belief that “good daughters accept parents' decisions about the marriage”. As Jamila explained, women did not want to risk their reputations and the honour of the family; it was better to let parents decide about their marriage.

While these factors set the broader contours of the marriage systems in Punjab, there have been some changes between the two generations. The family *riwāj* (custom) to not ask children for their consent regarding their future spouse slightly changed in two ways: young women were given the right to veto their parents' decision, or they were more likely to resist their parents' decision, particularly if they were educated.

Parental Flexibilities: Daughters Right to Veto Parents' Decisions

None of the older women considered consent to their parents' decision about their spouses important since they felt that their parents knew better and they were too young to have any idea about marriage. Some of them during interviews, however, mentioned that it was now important to ask daughters' consent as the times were changed and women were also receiving education.

Nowadays one has to ask children... Now talīm is high. Where ever they have their heart, the parent should give the rishta there. This is a matter of whole zindagī (life), not a day. One has to spend a whole life [together] (Nafisa's M, 50s/U/Gr8/354D).

Nobody asked [me]. But now we asked from our children and married them because one has to follow the times. At that time the māhol (environment) was different, now people ask their sons and daughters "We are arranging [your marriage] here, you do not have any e'tirāz (objection), right?". My three daughters are married to their FeBS... they said "who knows better than our parents. Whatever they do for us, they will do it for our best. So it is your will" (Tania's M, 40s/U/Gr5/158D).

The young women, like their own mothers, were not able to select a spouse, but unlike their mothers, they were given the right to veto when a prospective spouse was selected by the parents. Most young women also believed that children had to be asked whether they agreed with the rishta as there were greater concerns about the future happiness of the couple.

My mother asked me "Daughter, are you happy?" I said "Mum, wherever you are happy, it is fine with us. Wherever our parents are happy"...One has to ask both from boys and girls because they are the ones who are going to spend a life together. Parents just complete their duty. People did not ask before, but now they ask...it should be done with their happiness (Adeela, 32/U/Gr8/3D).

The likelihood that parents would seek the consent of their daughters corresponded to the girls' schooling levels, the family's place of residence and the type of marriage. None of the uneducated young women from the rural area were asked for their consent. Two of the four uneducated women from urban area were asked. While almost all educated young women from the urban area were asked for their consent, in the rural area, Gulsum, a highly educated young woman from an affluent household who was married to a non-relative, was the only young woman who had a say in spouse selection.

It was less common to ask for the consent of the girl when the prospective husband was a cross or parallel cousin, or a relative. In these cases either the marriage was arranged during childhood or the consent of the girl was not considered important as the proposal was from one's own.

She is married to her FeB's house, what to ask. He is an educated boy, so we arranged it (Kameela's M, 50s/U/0/151D).

When the marriage was with a *gair* (unrelated), on the other hand, the parents were more likely to ask for the girl's consent and to allow her to see what the boy looked like. For example, Safia (28/U/Gr10/2S1D) saw a picture of the boy before leaving the decision to her parents. Ruby (27/U/0/3S1D, for her second marriage) and Afaf were married to outsiders and had seen their husbands before the decision.

Everybody asked me. My mother, my younger brother, my FyB ...“We will show you the boy and if you agree then we will do it.” Then they showed him...I did not talk to him or receive other information about him, just saw him. He came to my FyB's house. Then they asked me, saying “you are the one to spend a life with him”... I told them that I liked him. The remaining is your job (Afaf, (24/U/Gr10/2D).

These findings indicated that for the younger generation, marriage decisions were continued to be taken by parents, but after some consultation with the daughters, particularly if young women were educated, living in urban areas and the *rishta* was from a non-relative.

Resisting Daughters, Broken *Rishtas*

The notion of having a right to disobey parents' decision about a spouse when the *rishta* was not suitable for the young women was also emerging. Older women did not think they had the right to disobey their parents, even if they believed that the *rishta* was not right for them.

He got married before and had five children... four of them died... and he had to marry again... at that time the *zabān* (tongue) of the girls did not open, it had to stay closed. Whatever decision was given by parents, one had to say *āmīn* and *manzūr karnā* (accept it)...He was the father of five and was much older than I was (Ruby's HM, 50/U/0/4S2D).

Refusal of parents' selected spouse was also absent from the young women's narratives in general, but most reported that they were happy with their parents' decision. Only some educated young women, like Farida (31/U/Gr12/2S1D), showed resistance through refusing to marry to a man selected by their parents.

I refused it...I was in either class 6 or 7...We did not have a formal engagement but the elders finalised it. When I grew a bit, I refused it. I told them I am not marrying there... I talked to my MyB, he was like a friend. He asked my opinion about the marriage one day when we were alone and I told him that I did not want it. Then he arranged my marriage here [to another FZS]...I had to listen to a lot from my mother and also from *khandān* (family). “Who does this? Nowadays girls have become like this like that”. My mother asked me many times to marry him [ex-fiancé]... I told her “I refused it so I refused it”.

Farida explained the reasons for breaking her engagement as incompatibilities in personal characteristics, but at the same time she was looking for a loving husband who would not put restrictions on her:

There was a difference [between me and my previous fiancée, FZS] in education. They were also living differently from us...Other than this, his mind did not suit mine. I mean he was not mature, he was chachora sa (cheap and irresponsible). .. I wanted someone muḥabbat karnā wālā (loving), educated and mature... He [my husband] was free [in English] with his sisters, he didn't stop them from anything... Some brothers put pā-bandi (restrictions) on their sisters; he was not like that.

The marriage system in Punjab, which had more straight forward prescriptions with regard to choice of spouse among the older generation, became more complex as prescriptions were combined with increasing considerations were given to partner compatibility. Young women also had a higher involvement in decisions regarding their prospective spouses, mainly through parents giving their daughters a chance to veto their decisions but also through direct resistances. There were also some signs that the requirements for daughters to show obedience to her parents have started to be challenged by young women through refusals to parents' choice of spouse.

Conclusion: Emergence of Cracks in Gender and Family Systems

This paper has provided an overview of the gender and family systems which define women's obligations, rights and options through prescribed gender roles with regard to labour, honour codes, and obedience to men and elders in Punjab. By comparing the accounts of younger and older women, it has also shown how these systems are challenged and/or reshaped to adjust to the changing requirements of the economic and social environments, particularly with the increasing female schooling and employment opportunities.

The emerging systems, however, did not appear to offer women the ability to control their lives fully or changed existing gender and family systems. They, however, indicated the existence of "cracks" in the existing systems. They provided some flexibility that allowed young women to participate in parts of the public sphere and to have a say in some of the decisions that affect their lives, through expanding or pressurising the boundaries of gender roles, honour and obedience. In this expansion, the role of schooling was the foremost among others which include increasing economic opportunities and pressures, and the concerns for daughters' well-being.

To that extent, the paper also showed various ways that increasing female schooling had influenced the gender roles with regard to labour, honour, and obedience. Firstly, women in their natal and affinal homes were still expected to restrain their labour activities to home. If young women were schooled, however, they could forgo their responsibilities to help their mothers in natal home, and they could focus on activities and care of children in their affinal

homes. In addition, educated women themselves are willing to and acting on possible economic opportunities outside of their homes. Secondly, honour continued to go beyond the family to kinship systems in Punjab. *Parda* and associated restrictions on women's mobility continued to be the tools of protecting the honour, but girls schooling led to flexibilities in mobility restrictions. Marriage system has also been going through significant changes with the increasing importance given to the well-being of daughters. In terms of *rishta* arrangements elders continued to make most of the decisions, and consanguineous marriages were common. The social and economic compatibility of *rishta* for families was still important but compatibility and desires of the young couple was also becoming crucial. Therefore, young women, particularly if schooled, lived in urban areas and possible *rishta* is with a non-relative, are also more likely to be given right to veto before final decision of elders or could also refuse to accept parents' selection. These analyses indicated traditional gender and family systems were transforming in Punjab but the changes were so subtle that they could only create "cracks" on the margins of these systems.

Notes

- ¹ This paper is based on author's Ph D. Thesis titled; *Punjabi Families in Transition: An Intergenerational Study of Fertility and Family Change*, which was completed at the University of Edinburgh in 2014. Although the Thesis employs a mixed methods design, the findings here are mainly based only on a qualitative study conducted in a district in central Punjab.
- ² According to Pakistan Socio-economic Survey 2001 results, only three percent of women and men aged 60 and above lived in nuclear households (Syed & Kiani, 2003).
- ³ As compared to 1990s, mean age at marriage increased from 18.3 to 19.4 years. It is argued that increasing age at marriage has a positive impact on women's autonomy and position in the household as the age gap between the spouses might become smaller (Sathar & Kiani, 1998).
- ⁴ The proportion of women (above the age of 15), who did not receive any schooling decreased from 80.6% in 1990 to 51.8% in 2010, and the proportion of women who completed at least secondary school increased from around seven percent to 20% during the same period Barro and Lee (forthcoming).
- ⁵ Women's labour force participation rate increased from 13.9% to 23.0% between 1990 and 2010 (World Bank, 2013).
- ⁶ While most of these studies indicate that women's age at marriage, schooling and earning opportunities/income (or access to assets such as land) in particular can increase their relative bargaining power or status and hence their relative positions on decisions related to family matters, some others question the usefulness of the notion of individual autonomy (Mumtaz & Salway, 2009). It also argued that autonomy is a moral concept and that expressing/possessing/exercising autonomy is not always desirable for South Asian women, who are socialised into a collectivist culture (Jeffery & Jeffery, 1994; Kabeer, 2011; Säävälä, 2001).
- ⁷ The last Population Census of Pakistan, which was conducted in 1998, provides the total population of Chak as 6,200.
- ⁸ They are the community health workers providing basic health services to children and women.
- ⁹ Although an unstructured interview would have allowed a deeper exploration of the issues, due to the comparative nature of the study and the need for consistent team work, I preferred semi-structured interviews. Depth and new paths to explore could be achieved within semi-structured interviews through the use of probes (Gray 2009).
- ¹⁰ I am thankful to Qurat-ul-ain Khaliq, Masooma Jafri, Ghulam Mustafa and Faisal Shah for their assistance during interviews.

- ¹¹ The interview schedules were developed based on the major areas of research interests and covered the areas of processes of schooling and marriage, pregnancy and childbirth, family planning, household-decision making, and familial relationships.
- ¹² While obedience was expected from all children irrespective of their sex, the honour of the family could mainly be damaged by the behaviour of women. Sons could also bring dishonour to the family through their sexual preferences, drug-taking or alcohol use, but the dishonour brought by sons was not as damaging as the dishonour brought by daughters.
- ¹³ The changes were meagre, and nuanced rather than being noticeable.
- ¹⁴ Daughters' domestic responsibilities increased under certain circumstances, such as illness of one of her parents.
- ¹⁵ Eldest and single daughters were considered to be the main helpers of the mother and had a higher burden in household chores as compared to younger sisters.
- ¹⁶ More time was spent on improving cooking skills when marriage was imminent.
- ¹⁷ These brackets provide information about the interviewees in the following order: age, rural (R) or urban (U), Completed grade, number of sons (S) and daughters (D).
- ¹⁸ Genealogical terminology used as abbreviations to define family relationships to the young women. The abbreviations denote: H: Husband, M: mother, F: father, B: brother, Z: sister, y: younger, e: elder. HM, for example, refers to husband's mother.
- ¹⁹ While for some families going out without covering the head was a matter of dishonour, for some families or birādī, schooling of girls beyond a certain level was also dishonourable.
- ²⁰ Although parda literally meant 'being veiled', in practice it determined women's interactions in the society by a) defining the dress codes that girls and women had to follow within or beyond their households; b) limiting women's mobility; and c) restricting the interactions between women and men.
- ²¹ This was generally linked with the highest level of schooling attained among the female cousins, sisters or daughters of significant figures of the birādī.
- ²² For more detailed analysis on marriage preferences and kinship relations among Pakistanis see Charsley (2005), Donnan (1988) and Shaw (2001).

References

- Barro R. & Lee J. (2013). A New Data Set of Educational Attainment in the World, 1950-2010. *Journal of Development Economics*, 104(2013): 184-198.
- Blood P.R. (1994). *Pakistan: A Country Study*. Washington, D.C: Federal Research Division.
- Charsley K. (2005). Unhappy Husbands: Masculinity and Migration in Transnational Pakistani Marriages. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 11(1): 85-105.
- Donnan H. (1988). *Marriage among Muslims: Preference and Choice in Northern Pakistan*. Delhi: Hindustan Publishing Corporation.
- Eglar Z. (2010 [1960]). *A Punjabi Village in Pakistan: Perspectives in Community, Land and Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Giddens A. (1999). *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. London: Profile Books.
- Jeffery P. & Jeffery R. (1994). Killing my heart's desire: Education and female autonomy in North India. In Kumar N. (Ed.), *Women as Subjects: South Asian Histories*. Charlottesville: University Press of Virginia: 125-171.

- Kabeer N. (2011). Between Affiliation and Autonomy: Navigating Pathways of Women's Empowerment and Gender Justice in Rural Bangladesh. *Development and Change*, 42(2): 499-528.
- Kiernan K. (2004). Changing European Families: Trends and Issues. In J. Scott, J. Treas & M. Richards (Eds.), *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing Ltd: 17-33.
- Mason, K. O. (2001). Gender and family systems in the fertility transition. *Population and Development Review*, 27(Suppl): 160-176.
- Mumtaz Z. & Salway S. (2009). Understanding gendered influences on women's reproductive health in Pakistan: Moving beyond the autonomy paradigm. *Social Science and Medicine*, 68(7), 1349-1356.
- NIPS & Measure DHS (2013). *Pakistan Demographic and Health Survey 2012-13: Preliminary Report*. Islamabad: National Institute of Population Studies.
- Reher D.S. (2013). Demographic Transition and Familial Change: Comparative International Perspectives. In Buchanan A. & Rotkirch A. (Eds.), *Fertility Rates and Population Decline: No time for children?* Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan: 22-43.
- Robson C. (2002). *Real World Research : A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers* (2nded.). Oxford, UK; Malden, Mass: Blackwell Pub.
- Säävälä M. (2001). *Fertility and Familial Power Relations: Procreation in South India*. Surrey: Curzon Press.
- Sathar Z.A. & Kiani M.F. (1998). Some Consequences of Rising Age at Marriage in Pakistan. *Pakistan Development Review*, 37(4): 541-556.
- Shaw A. (2001). Kinship, Cultural Preference and Immigration: Consanguineous Marriage among British Pakistanis. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7(2): 315-334.
- Syed M.A. & Kiani M.F.K. (2003). Aging and Poverty in Pakistan. MIMAP Technical Paper Series No.18. Islamabad: Pakistan Institute of Development Economics.
- Therborn G. (2004). *Between Sex and Power: Family in the World, 1900-2000*. London: Routledge.
- Thornton A. & Fricke T.E. (1987). Social Change and the Family: Comparative Perspectives from the West, China, and South Asia. *Sociological Forum*, 2(4): 746-779.
- World Bank (2013). World Development Indicators 2013. Internet address: <http://www.data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>. Retrieved June, 2013.

'To overcome the hurdles': Locating Feminist Literary Research in 1990s' Poland

Nina Seiler*
University of Zurich

Abstract

The 1989 collapse of the Polish socialist system had several impacts on the country's gender discourse. Not only did conservative discourses voice the return to a 'traditional' gender order, but also the legal grounds shifted with the ban on abortion in 1993 and the dismissal of a parity law in 2003. Even though this backlash evoked social movements and academic interest in gender issues, the new initiatives had to struggle with many obstacles. Feminism was strongly connoted with communism, a bogey which had only just been expelled. In this article, strategies of adaptation and subversion of public narratives will be examined on the example of feminist works in 1990s' Polish literary studies. Unlike socialist gender research, feminist Polish studies of the 1990s shifted to an interest in culture and the historical dimension of gendered national narratives. In the 1990s, literary historical research integrated theoretical inputs from the so-called West. Both turning to pre-war literature and engaging with 'Western' theories worked towards distancing feminism from the connotation of communist ideology. Literary studies interfere with the discourses about national identity by questioning cultural memory and engagement with the past via their literary research material. This results in some cases in the establishment of feminism of difference, underlining the distinctiveness of female experience and cultural output. This in turn can be seen in the light of strengthening feminist identity in a disapproving society. At the same time, feminist Polonists subordinate to the narrative of catching up with global (academic) progress as they perceive feminist thought to be 'lagging behind' in Poland. The simultaneous reception of different theoretical strands leads to a certain conceptual fuzziness, while at the same time individualist approaches deny political engagement and support neoliberal cultural transformations.

Keywords: Poland, communism, literary studies, neotraditional backlash, neoliberalism, theory transfer, ideology, academia.

*Nina Seiler, PhD Candidate, University of Zurich, Zurich-Switzerland. E-mail: nina.seiler@uzh.ch.

'Engellerin Üstesinden Gelmek': 1990'ların Polonyasında Feminist Edebiyat Araştırmaları İncelenmesi

Nina Seiler

University of Zurich

Öz

Polonya sosyalist sisteminin 1989 yılında çökmesi, ülkenin cinsiyet söyleminde çeşitli etkiler yaratmıştı. Sadece muafazakar söylemlerin sesi 'geleneksel' cinsiyet sıralamasına dönmekle kalmamış, 1993 yılında kürtaja getirilen yasak ve 2003 yılında parite yasasının kaldırılması gibi hukuki dayanaklar değiştirilmiştir. Bu geriye dönüş, toplumsal hareketlenmelere ve toplumsal cinsiyet sorununa akademik ilginin artmasına neden olmuş olsa da, bu yeni girişimler birçok engel ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Feminizm komünizmle özdeşleştirilmiş ve hemen kovulması gereken bir şeytan olarak görülümüştür. Bu makalede, 1990'lı yıllardaki Polonya edebiyat araştırmalarında yer alan feminist çalışma örnekleri üzerinden, başetme stratejileri ve halk anlatıları incelenmektedir. Sosyalist toplumsal cinsiyet çalışmalarının tersine, 1990'lı yılların Polonya edebiyat araştırmaları, kültür ve anlatılardaki cinsiyetçi milliyetçiliğin tarihi boyutu üzerinde yoğunlaşmıştır. 1990 yılında edebiyat tarihi araştırmalar Batı'nın teorik bilgileri birleştirilmiştir. İki alanda da yapılan çalışmalar, yüzlerini savaş öncesi edebiyata çevirerek 'Batı' teorileri kullanılarak feminizm-komünist ideoloji özdeşleştirilmesini kırma çabası içine girmişlerdir. Edebiyat araştırmaları ise kültürel hafızayı sorgulayarak milli kimlik ve geçmiş üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bazı durumlarda kadın deneyiminin ve kültürel çıktılarının ayırt edici özelliğinin ve feminist yaklaşımın farklılığının tespiti ile sonuçlanmıştır. Bu da bir anlamda feminizmi onaylamayan bir toplumda feminist kimliğin güçlenmesi olarak yorumlanabilir. Farklı teorik akımların eşzamanlı kabulü bazı kavramsal belirsizliklere yol açarken, bir yandan da bireyci yaklaşımlar belirli bir politik yaklaşıma entegre olmayı reddederek neoliberal kültürel dönüşümü desteklemektedirler.

Anahtar Kelimeler: Polonya, komünizm, edebiyat araştırmaları, neoliberalizm, teori transferi, ideoloji, akademi.

Introduction

When socialism fell around 1990, the emerging societies were confronted with political and economic changes leading also to a high social instability. In post-socialist Poland of the 1990s, these instabilities invoked a conservative backlash concerning gender models. At the same time, feminist thought gained strength both in political activism and academic research. However, the transformation from a socialist state to a West-oriented, neoliberal society posed several specific, intersecting problems with which the recent feminist movement has had to deal. In order to embed feminism in Polish society, certain concessions to the dominating discourse are made, while other strategies work to deconstruct and transform popular narratives. In the following article, this setting of feminist agendas in a neoliberal context will be examined on the basis of gender oriented publications in Polish studies of the 1990s.

Transformational Backlash

Poland transformed from a socialist to a democratic state and market economy in 1989. Alongside the economic and political change, social and cultural discourses transformed as well. The struggle for freedom from the socialist system had been the dominating cause of the 1980s, leaving almost no discursive space for other engagements. Also for most women, the liberation of the people as such was the only justifiable commitment, and the few feminist voices remained unheard. As popular literary scholar Maria Janion remembers:

In the opposition of the 70s and 80s, it dominated the idea that the struggle for independence was a serious matter, whereas the struggle for women's rights was not. [...] I remember maintaining in an international feminist discussion in West Berlin at the end of the 80s that first, 'Solidarity' had to gain independence and democracy for the whole society. Only afterwards could it leisurely engage with the women's issue [...] (Janion, 1996: 326).

However, the democratic transformation did not develop into an equal and free society without discriminations (Graff, 2005: 17; Janion, 1996; 326f.). In the years of the transformation, society suffered from widespread destabilisation. Feminist Sławomira Walczewska notes:

A crazy drive without brakes started. Simultaneously, everything which could be used to hold on to gained importance, everything familiar and safe. On the Polish list of such 'odds-on favourites', the relationship between men and women among the top; in this relationship the roles and mutual attitude of both sides are traditionally formed according to the old, well-known noble-chivalrous gender contract (Walczewska, 1998: 8).

Gender norms perceived as ‘traditional’ gained in strength and resulted in a stricter division of spheres belonging to either men (public) or women (private). These tendencies were supported and reinforced by the influential Catholic Church, which had played a significant role in the pre-transformational opposition and could now elaborate its relevance in a destabilised society. The nuclear family gained new importance, tying women closer to reproductive duties. In 1993, the previously legal abortion was banned. This curtailment of women’s right of self-determination evoked larger protests and “led to the founding or consolidation of different committees” (Chołuj, 1998: 122). Women’s organisations had beforehand existed only on the margins (Walczewska, 2005: 5-20; Fuchs, 2003: 142). Many women came to realise that the so-called liberation of the Polish people did not automatically include women, and that yet another struggle had to be fought (Janion, 1996: 327). Literary and scholarly publications started to appear, engaging with gender roles in Polish society and literature.

It has been argued that the anti-abortion law of 1993, and also the dismissal of the gender parity law in 2003 were influenced by a strong anti-communist conservatism present in society. “The politicians were visibly securing their posts. Off with communism - what could they resume? Only the time, before communism, before the war. And Poland had been very Catholic before the war” (Chołuj, 2013: 3). Feminists underline the Machiavellian attitude many former communist politicians had towards gender issues. On the topic of gender roles, politicians found a common ground with the dominating traditionalism. “They adjudicated on living women, but in fact negotiated their position in the government” (Chołuj, 2013: 3). Furthermore, the abortion law was a matter of quick resolution and results, whilst many urgent, but complex and seemingly insolvable problems waited to be dealt with (Graff, 2005: 19; Mizielińska, 2011: 87f.). Social traditionalism concerning gender roles and political Machiavellism allied against the right of female self-determination.

Communist Connotations and Feminist Repulsion

Feminism and parity were - at least nominally - supported by the socialist state. Gender equality was established in law, women were to a large extent integrated in the workforce, and day care for children reached historic levels. This does not necessarily mean that women did not experience discrimination at work or in the political sphere. People were still submitted to a number of institutional and social mechanisms preventing equal rights and chances for all genders (Fidelis, 2010).

The socialist attempts at creating gender equality were narratively exploited after the transformation of 1989. Neotraditional discourses viewed the effort to abolish gender hierarchies as one of the main reasons for the claimed inhumanity of the socialist system. The socialist ‘feminisation’ was depicted as turning men into passive weaklings, as citizens were restricted

from the public sphere and the political, and obliged to act primarily in private spaces not directly penetrated by the state. American literature scholar and feminist writer Agnieszka Graff frames this 'national tale' in mocking words:

The Commune - the witch! the slut! - sent the Real Man into inner emigration, made him an allotment gardener, a do-it-yourself, a henpecked husband. He was imprisoned in the paranoid, 'women's world', where 'do it yourself' meant, 'make cupboards in the kitchen'. Indeed, this new, bastard, castrated man could act politically, but that meant servitude, careerism, conformism, utter debasement. And the woman? The Woman - according to the national tale - was fighting for the survival. Shopping was reported like 'hunting', even though it still lay in women's hands. This wasn't about shopping becoming the domain of men; it was about signalling that real socialism is an 'unnatural' situation, a world standing on its head. A world in which - how awful! - women are hunting (Graff, 2005: 23).

This sarcastic account is intended to underline the absurdity of the 'tale' about socialist feminocracy. While the conservative narrative depicts the socialist era as a time of crisis where the world stands on its head, Graff implies that the defenders of this narrative are themselves creating some sort of fool's carnival. She derides the 'tale' she describes by choosing exaggerated rhetoric, at the same time suggesting these narratives to be beyond reasonable acknowledgement. A more neutral statement can be found in historian Małgorzata Fidelis's book on female labour in the socialist system.

In the eyes of the majority of Polish society, women working in men's jobs would remain a powerful symbol of Soviet domination. [...] A woman performing a man's job was a threat not only to proper femininity but to Polishness as well (Fidelis, 2010: 229f).

The public discourse connects female wage work and female emancipation with communism and un-Polishness. In order to reverse the efforts of gender equality and return to a 'functional' society after the political transformation, conservative discourses reinstalled the 'natural' (i.e. Polish, non-communist and patriarchal) norms. The discursive fusing of communism and feminism in Poland and in other post-socialist states had an immense impact on the women's movement. In most people's minds, feminism was linked to the grey and repressive times of the Polish People's Republic. Public discourse regarded the feminists of the 1990s and onward as threatening the only just gained political freedom and suspected them of wanting to subjugate the people to yet another ideological system. This suspicion culminated in 2013, when Catholic circles announced a 'war on genderism'. The argument of priest Dariusz Oko represents the linking of feminism with communism:

[...] the atheists could no longer achieve power by using classical Marxism, which was already too disgraced. But like everyone, they need a world view, a meaning, a common understanding of reality. When

simple Marxism couldn't fulfil this function any more, they invented a mutation, which is genderism. [...] After 'class war', 'gender war' is preached (Okó, 2013).

While the accusations took on a new level of severity in 2013, in the 1990s feminists already experienced social disapproval because of its suspected socialist heritage (Iwasiów, 2013: 9). Therefore many feminists tried to elude the disadvantageous connotation, including an explicit disregard for communism. A common narrative of the 1990s' feminists was to object to the notion of communism supporting feminism. Feminism was depicted as having been co-opted and exploited by the socialist system, without the latter showing any real effort to install gender equality. Feminists perceived - and mostly still perceive - gender equality claimed by socialism to be mainly a hollow promise of equality (Kałwa, 2009: 175, 185).

Therefore, many Polish feminists directed their efforts after 1989 at the questioning of the relationship between feminism and the 'commune' (a term used synonymously for the People's Republic with a specific aesthetic marker). This contributed not only to the negation of the positive aspects of socialist policies regarding women's rights, but also cut feminist thought from its traditional leftist roots (Mrozik, 2012: 388).

Literary scholar Agnieszka Mrozik points out that the idea of 'dissociation in order to survive' (Mrozik, 2012: 390) was mainly popular with younger feminists. Born in the 60s and 70s, their generation had not profited from the socialist system's welfare policy and was generally more critical towards it.

Shifting Focuses

Regarding the post-transformational feminism's relation to socialism, Mrozik (2012: 390) is quite right in terming the unwanted socialist link a Kristevan abject, rhetorically driven out of discourse but constantly looming just around the corner. 1990s' feminism would break with socialist equality agendas and establish a narrative of the reawakening of 'real' feminism. "I had a feeling of superiority over the activists of the old League of Polish Women - as if they were dinosaurs" (Umińska-Keff, 2009: 20), said feminist Bożena Umińska-Keff as she recalled the time just after the transformation. The focus of interest of the post-transformational feminism shifted onto different matters, underlining its contrariness. Socialist feminism had been concerned with so-called materialist or economic topics - education, workforce, daycare etc. - related to women's integration into the labour market. Research on gender topics focused mainly on quantitatively measurable proceedings (Chołuj, 2013: 2; Fuchs, 2003: 61f.; Kałwa, 2009). Therefore in the 1990s, turning the issue upside down and strengthening qualitative analyses by concentrating on cultural aspects constituted a differing way of handling feminist requests. In this light the vanguard position of philological works on gender in the 1990s needs hardly be explained. Research turned to discourse analyses in

literature, culture and historiography. Notions of culture and discourse led the new studies on social and literary norms and myths. This culturalist approach in Polish feminist thought was moreover supported by the accelerated transfer of Western theories in the 1990s.

Let us take a closer look at feminist works of the 1990s Polish literary studies. The main interest here is to analyse if and how these works adapt to the setting described above after the transformation. I would like therefore to point out eventual interrelations between the socio-political frame and academic feminism. It is specifically interesting to investigate Polish studies as they are located on the intersection of literary studies, national historiography, and social discourse. The 1990s considered feminist Polish studies as a new field of methods and research, which resulted in experimental and path breaking works.

Feminist publications in Polish studies focused their research in the 1990s mainly on literary material from the times of the Partition of Poland (1795-1918) and the Second Polish Republic's interwar period (1918-1939). The first major feminist investigations created some sort of a literary historical map of female literature. The following examples concentrate mainly on the Polonists Grażyna Borkowska, Krystyna Kłosińska and Ewa Kraskowska, who published, respectively, in 1996 and 1999 influential monographs on women's literature. As comparative works, I will refer also to Maria Janion's publication (1996) on the othering of women in literature, consisting of studies written since the 1970s and to Inga Iwasiów's introduction to feminist theory and literature, a 2004 collection of her university lectures. These works are some of the best-known and most commonly referred-to feminist publications in Poland before the mid-2000s, when feminist research interests as well as methods were established enough to multiply and diversify.

Connecting Past and Present

The epoch of the Partition, in literary historical terms especially Polish Romanticism, played a key role in the forming of a national identity and introduced a highly gendered cultural symbolic order even though Poland did not exist as a state at this stage. Therefore literary scholar Janion, in her popularity a leading figure of feminist criticism, traces Polish gender stereotypes back to romanticist concepts of gender and their intermingling with the national idea (Janion, 1996). In late 19th century's and the interwar period's female writings on the other hand, scholars rediscovered feminist agendas and realised that women had to struggle with much the same issues as today. In pointing out these findings, post-transformational feminists re-established a tradition of feminist thought in Poland. They deconstructed the argument of a feminism imposed solely by Soviet communism - even though many interwar feminists were rooted in leftist, socialist ideas - or by the West, as a more recent conservative accusation implies. The early feminist writings,

including literature, are valuable for post-transformational feminists because they show emancipatory movements rooted in the Polish past.

Not only feminists were interested in pre-socialist history. Conservative discourses fetishised the interwar Second Polish Republic as reference point for national consciousness. This discursive returning to an earlier period is a symptom of both suppressed reappraisal of historical events like the Warsaw Uprising's collective trauma in Polish socialist historiography, and the post-transformational unwillingness to deal with the more recent past in a serious way. The discursive fusing of past epochs with the contemporary reality hints not only at the possibility of non-linear, cyclical developments, but also at the epochal shift in the reviewing of historical events. This shift seems to be due to efforts of breaking off from the more recent past by avoiding any discussion about it. By focusing on literature from before World War II, contemporary feminist Polonists omitted the tackling of socialist literary production. This silencing of socialist literature denies the relevance of communist conceptions for the post-socialist situation and turns it down as a possible source of inspiration. Many feminists compared contemporary reality immediately to the interwar period, as they focused on the similarities of both these social settings.

At the moment, Nałkowska has a great renaissance. Of course she is not an unknown writer, she has always been popular. But now people read her work and realise that certain problems she writes about - women at work, female poverty, adultery or abortion - are what women experience nowadays. Which is obviously shocking: so many similarities, while almost a hundred years have passed? But still. So you can read it not only as a literary monument, but also simply as female prose giving us something in the sense of identity (Iwasiów, 2013: 10).

Past literature discusses topics which are still (or again) disturbing today and serve as welcome inspiration. Grażyna Borkowska for example compares interwar feminist literature with Polish feminist literary output in the 1990s and concludes: "Contemporary feminist works [...], often considered a revelation in the history of our literature, are only a modest reference to the feminising model developed by Nałkowska and Wielopolska" (Borkowska, 1996: 255f.). Borkowska points out the rich feminist content in the works from the beginning of the 20th century. She also writes about this topic in an earlier essay: "Feminist, rebellious-narcissistic precedents have occurred in Polish literature and have passed not without echo. But that is one of the things you cannot, unfortunately, notice from the perspective of Paris or New York" (Borkowska, 1994: 184). Borkowska notes the missing link between contemporary times and interwar literature. The Polish feminist writers of the early 1990s are mostly living abroad. Borkowska questions their knowledge of the Polish literary tradition, as they seem not to live up to the feminist precursors. But also the public praising contemporary feminist texts as novelty seems to overlook interwar feminism. While especially the mentioned

Nałkowska is a canonised writer, the feminist strands in her work did not receive appropriate attention. Feminist literary scholars of the 1990s therefore try to diversify the image of inter- and pre-war literature by investigating into forgotten feminist agendas. They relate contemporary feminism to a century-old tradition. The continuum of feminist thought had only been interrupted by the socialist gender agenda and could now be picked up again.

Contesting National Narratives of Devotion

By tracing these historical relations, today's feminist Polonists not only challenge the notion of feminism as something new and alien; they also replenish the historiography about these times. Reviving feminist authors and agendas of the pre- and interwar period counters the national-conservative patriarchal discourse which had gained strength after the post-1989 transformation. It shows that the historical discourse focusing solely on the Polish past's mythologised patriarchal constitution is an ideological exclusion of differing voices and designed to create a specific image of the past. The transformation and reconstruction of social and cultural discourse in the 1990s rests largely on these images of the past. Feminist arguments interfere with mainstream narratives in the process of historiographical reviewing (Janion, 2006: 7, 329; Wierzbicki, 1984: 94). For example, a national-martyriologic narrative is quite popular in contemporary conservative discourses. This discourse depicts historical periods and events mainly as great historical injustice done to the Polish nation. These narratives range from the suppression of the people by the socialist system to the patriotic struggle for independence in the 19th century, when Poland had been partitioned between Prussia, the Russian and the Austro-Hungarian Empire. These narratives of a self-sacrificing nation have a gendered dimension. While mostly men were the armed actors, e.g. the uprisings in the 19th century, women played an important role as well. Romantic literature shows Polish women to be as fierce patriots as their husbands and sons. The national poet Adam Mickiewicz even points out the heightened importance of women in Poland:

This is the unavoidable path of humanity: you have to offer sacrifice to gain a right. In this way the woman in Poland freed herself; she has here greater freedom than anywhere else, she is more esteemed, she feels herself a comrade of man. Not by speaking lengthy about women's rights, or by proclaiming imaginary theories women gain importance in society, but only by devotion (Adam Mickiewicz at the Collège de France, Paris 17.06.1842, cit. in Janion, 1996: 96f).

Mickiewicz links the granting of rights directly to devotion. He welcomes the emancipation of Polish women, because they do not struggle for their gender's rights; only by selflessly sacrificing themselves for the national cause, they should be granted esteem and a place in society by their male fellows.

Polish women might have profited in the past from a relatively liberal society and social esteem. But this social empowerment was framed by the requested commitment to the national cause. Moreover, high social esteem did not necessarily lead to the dissolving of patriarchal family structures and social restrictions. It is exactly this framing of female empowerment in terms of the national cause that Borkowska inveighs against. She perceives historical research to be focused one-sidedly on the female patriotic commitment:

One cannot help but notice, that the ‚feminist‘ reflection has a patriotic-martyriologic character in relation to the 19th century. It studies and rewards those behaviour patterns which have a patriotic undertone connected to the struggle for independence. What is more, wherever traces of [female] interest for the public sphere have been preserved, a patriotic attitude or national-liberational motivation is ascribed to the female participants of these events (Borkowska, 1996: 33).

Borkowska accuses historical studies from the 1980s and 1990s of an ideologically sided approach. Even though she calls these studies feminist, they do not show a critical examination of the common historical discourse. In Poland academic discourses in the humanities often contented themselves with the mystified image of the strong-willed, patriotic, and esteemed wife, mother, and bearer of the national culture known as *Matka Polka* (Mother Pole). Conservative public discourse finds therefore an ally in some strands of historical women’s studies. Borkowska and other feminist literary scholars attempt to create a differing narrative about female agency in the 19th century. They draw upon female literature of the time to track diverging interpretations of social life, agency and gendered structures.

Investigating into Female Difference

Public discourse interprets past female agency in patriotic terms. Thus it ties women’s issues tightly to the national cause. Feminist researchers intend to loosen this tie and grant female agency of the past a relevance of its own. The dissection from the patriotic concepts results in a general de-politicisation of female agency and the strengthening of differentialist approaches. In the example discussed above, Borkowska criticised historical research for its biased viewpoint. But when she writes: “The politicisation of activities apolitical by nature is a characteristic attitude of the scholars interested in female activity in the 19th century” (Borkowska, 1996: 36), she herself shows a set interpretation of female agency. She rhetorically naturalises the claimed apolitical female stance as a historical given. Neither does she discuss her definition of (a)political acts. Borkowska restricts female agency to a sphere which seems to be detached from the society in general, thus creating a womanhood based on difference.

Similar arguments appear in the discussion of women authors’ literary styles. Contemporaneous literary criticism was commonly dismissive of past

female writing as lacking literary talent. Feminist literary scholars therefore often research female literature not considered as masterpieces (Kłosińska, 1999; Kraskowska, 1999). Here as well, the argument of difference appears. Kłosińska notes the male critic's;

...lack of acceptance of a to him foreign experience and world, in which such prosaic activities like 'drinking coffee' a bath and walks raise to the level of history. The great male history happens somewhere else (not on walks) and consists of different events as those registered in the [female] novel [...]. The women excluded from this history note their own little history: a history of trifles (Kłosińska, 1999: 18f).

Kłosińska points out the diverging experiences of women, which lead to a different style of writing - and the disapproval of the male public. "Together with female literary production, 'fiddling around' ['krząctwo'] appeared in literature" (Kraskowska, 1999: 98), Kraskowska states in her work on female interwar literature.

Men don't like *The Whole Life of Sabina*¹. This novel is just not interesting for them. What kind of heroine is that supposed to be - even in the last flashes of consciousness [before death] she wonders about what is happening in the kitchen (Kraskowska, 1999: 98)?

In order to revalue the 'fiddling' style of female writing concentrated around objects and activities of everyday life, Kraskowska points out diverging gendered literary preferences. In both her and Kłosińska's interpretation, female writing (and reading) is of a different order than male literary production. The measurement of female literature by normative, male standards does not take gendered differences into consideration. In female writing, form and content promise new insights to be uncovered by feminist literary criticism. Feminist literary historiography is looking for evidence of female consciousness and traces of society's gendered structuring.

It is said about feminist criticism - sometimes in a reproachful manner - that it supports women's community in the forming and strengthening of self-awareness. The desired subject of research turns out to be 'female identity'. Fiction has started to trace female identity long before psychology [...] (Kraskowska, 1999: 87f).

Kraskowska clearly states the function of both (historical) female literature and feminist literary criticism: to outline female identity, female consciousness. Literature serves hereby as a valid prism for the understanding of gendered social structures. In Kraskowska's view, in order to gain a comprehensive insight into past social structures, the divergent female writing has to be taken into account as well. In engaging with the perception of past gender concepts, the feminist interpretation of female writing also replenishes contemporary discourses about gender roles. As could be seen in the examples so far, feminist literary concepts of the 1990s focus upon a

feminism of difference. They revalue both female writing and the sphere of female experience, and invest in a clear distinction of male and female spheres. As such they ascribe essentialist characteristics to the (female) gender. Such tendencies are supported by the theoretical framework used in these studies, as French feminists such as Luce Irigaray or American feminists Elaine Showalter and Nancy K. Miller appear often as reference points.

Essentialist gender conceptions focusing on female identity in 1990s feminist works are also a product of the specific social context. Neither feminist arguments nor a female consciousness of a common 'womanhood' had effectively been present in the latter decades of socialism. In part, feminist literary criticism and the reading of past female literature served therefore to invoke an awareness of gendered experiences. However, while the social context made differentiation and identity politics necessary, at the same time public discourse's ideological reproaches as well as the contemporaneous feminist theoretical framework contributed to prevent it.

Narratives of Catching Up: Fuzziness and a Double-Bind

With the transformation of 1989, in Polish society's discourse prevailed narratives of catching up with the current level of progress. Because of the socialist system, people perceived their societies to be anachronistic in terms of global development. This is true as well for the humanities, which had mainly engaged with structuralist theories since the 1970s. They felt isolated from 'Western' academic production and theoretical trends. With the dissolution of the ideological barrier in the 1990s however, Polish academia started to invest in its theoretical integration. Theoretical and methodological ideas from different cultural and temporal settings simultaneously found their way into the Polish academy, which led to a synchronisation of these inputs (Kulpa, Mizielińska, 2011: 15). Meanwhile, the Marxist background of many theories such as poststructuralist ideas was withheld. Also in Polish studies, transferred theories were welcomed as a way to emancipate research from socialist-informed structuralism, perceived often as dry, restrictive, and impersonal (Borkowska, 2013: 1; Iwasiów, 2013: 1). Many scholars started experimenting with new paradigms, rejoicing in the newly discovered methodological liberties. For example, psychoanalysis found its way into Polonistic works, often in the form of critical examinations in feminist receptions. Such a case can be found in Kłosińska's discussion of female writing, introducing simultaneously Freudian arguments and their deconstruction to the Polish reader: "Female activism is non-deliberate (unlike male), but driven by physical urges. [...] Female activity is better named, following Sarah Kofman (deconstructing Freud), a pseudo-activity which would only be a means to reach the passive goal" (Kłosińska, 1999: 14). The multi-layered intertextuality referring to both argument and its critique at the same time can lead to a certain blurring of theoretical threads. Often, the intermingling and combination of feminist theoretical approaches results

in a certain methodological fuzziness. In her book about female writers at the turn of the 19th century, Borkowska notes as follows:

And the method? Do we make a decided choice among the presented suggestions? No - in this work, being one of the first bigger feminist publications on Polish literature, such a choice would be a restriction. It is clear however, that it will be a work reinterpreting to some extent established judgements. Because such is the profit and danger resulting from this 'new' method (Borkowska, 1996: 20).

According to this statement, Borkowska tries to leave the methodological question as open as she can; therefore, the reader learns little about the specifics of 'feminist' methods. Borkowska's writing of the term 'feminist' in quotation marks hints at the fuzziness of the concept. Meanwhile, she also refers to the multitude of presented methods. Borkowska suggests that these have been developed already outside the Polish context and are ready to be appropriated and applied in Polish literature studies.

The introduction of Western feminist thought played an important role as well in the establishment of a feminist consciousness. In the Polish People's Republic, gendered differentiations were not officially debated as the law guaranteed, and the system nominally provided gender equality. But also in civil society or the opposition, gender structures were not considered to be of political relevance (Fuchs, 2003: 57; Graff, 2005: 17f). The rift between us - the people - and them - the socialist system - was so powerful it did not leave space for discussion of further differentiations by intersecting axes. After 1989, women suffered from the economic liberalisation more than men (Chotuj, 1998: 122; Chotuj, 2013: 6; Fuchs, 2003: 113-144 *passim*), but public discourse did not interpret these developments necessarily in gendered terms. Also there was a reinforcement of traditional gender models.

Feminist activists therefore tried to establish the category of gender as an analytical axis of social structures. One part of the feminist agenda was to raise consciousness for gendered hierarchies. In speaking out to women, feminists would have to address them as such, as a social category. This referring to a certain social group did not resonate well in post-transformational society. Public discourse dismissed such classifications as an ideological remnant of socialism, and linked feminism to class war. In a society which had just abolished its socialist system, this connotation rendered feminist argumentations hugely unattractive (Graff, 2006: 39; Iwasiów, 2013: 9).

Even though the transfer of Western, 'bourgeois feminist writings' contested the notion of feminism as socialist ideology, it did not dissolve the problem. Many contemporary feminist publications in the West presented the category of womanhood as an outdated model, an unacceptable hegemonic generalisation. If Polish feminists wanted to draw inspiration from these theories, they had to constitute their category while simultaneously deconstructing it. This might not be the case for the feminist literary studies of the 1990s, which focused mainly on a feminism of difference. But in the

following years and with newer, post-identitarian theories at hand, the problem of this double-bind arose. In her work *Gender for the intermediate*, an overview over Western feminist theory as well as feminist literature in Poland, Inga Iwasiów notes in 2004:

Let's return to reality: isn't the utopian construction marvelling, which is endlessly broadening and adding, which wants to erase in us the very tendency to classify? Because the political problem starts from this tendency? We, the women of the new world, should care about society's opening. We don't have to form support groups to study our bodies. [...] Maybe we can overcome several hurdles at once. We have the theory, developed somewhere else, and our not very exciting reality. To work, dear ladies. A work which does not force us to change one pressure group for another; which respects our individuality (Iwasiów, 2004: 82).

While Iwasiów rejects the notion of a homogeneous category for all women, she nonetheless directs her words to a specific but nonetheless fuzzy group: the 'women of the new world', into which she includes herself. Iwasiów entrusts the group with a mission (we should care about society's opening) and urges it to take action. In giving such advice to the group, Iwasiów simultaneously constitutes it. But whereas on the textual platform she creates a common space, she denies it on the social level: support groups are not needed. It is the hope to overcome several hurdles at once, catching up with both Western social standards and academic development, which leads to these oscillating statements.

Toward a Culturalist Individualism

Iwasiów shows concern about the contemporary discourses in Western feminist theory, but she also picks up a mode of thinking common in 1990s Poland. In line with neoliberal morals and free market economy, the ethics of communal unity have lost ground. While public discourse still upholds a national feeling of belonging and community, practical ethics have shifted to patterns of individualistic effort and performance.

In feminist literary critique, the shift towards the individual also reflects a distancing from communist connotations. Borkowska for example traces three barriers for the development of feminist literature in post-war Poland. One of them was the excessive politicisation of any behaviour. No-one, writes Borkowska, "could protect their privacy in this country where communal thinking was practised" (Borkowska, 1993: 241). If Borkowska sees politicisation, communal thinking and the lack of privacy as a hindrance for feminist/female literary production, she implies a connection between the female and the private and individual. The feminist call would accordingly be a retreat from macro-communal thinking. In terms of feminist literary studies this turn hardly surprises: the studied female writing style of "fiddling around" is in itself an individualistic approach, as its context is often the household space occupied by a single woman. Also Iwasiów rhetorically locates the

women she speaks to inside their homes: "The world outside the window doesn't yet know, that womanhood is something else than cooking meals?" (Iwasiów, 2004: 82). She isolates the women in their houses, putting a barrier (the window) between them and the world going on outside. There is no obvious connection to other women in other houses, the dichotomy concerns only the individual woman in contrast to the world outside the window. This latter is connoted as male and collective, since it has an external but unified opinion on womanhood.

Both examples depict the woman or the female as external to society as such, ascribing to her an individualised, private sphere. This retreat from macro-social dynamics finds expression also in a concentration of the research prism on gender alone. In singling out women from society, the 1990s' feminist literary research also singles out the gender axis from intersecting categories. When in the 1970s and 80s, Polish feminist pioneer Janion started to investigate gendered exclusion, she integrated gender as one dimension of transgression. Her interest in transgressions evident in literature incorporated all sorts of social marginalisations, e.g. due to (mental) illnesses, class differences or sexual transgressions. The feminist literary studies of the 1990s and onward however clearly champion gender differentiation, fading out internal differences in the category of women. Let us therefore return to the question of constructing gender identity and ask with Kristen Ghodsee:

Why might it be politically important to construct women as disadvantaged despite the fact that there is a great deal of heterogeneity among women within and among Eastern European countries? The production and perpetuation of certain discourses may be essential ideological building blocks in the construction of the new, material reality of post socialist nations (Ghodsee, 2004: 736).

Ghodsee touches upon the topic of integration into mainstream (Western) neoliberal agendas. She argues that the focus upon gender and the import of a bourgeois, cultural feminism diverted public attention from increasing class divergences after 1989. Feminism therefore aided the implementation of the new market economy. Its focus on individual performance and the private subject was in line with neoliberal demands of personal investment. In turning upon a cultural feminism and engaging mainly with cultural expressions of gendered marginalisation, it neglected economic and social issues (see also Mroziak, 2012).

While Ghodsee writes about women's NGOs in Eastern Europe, these arguments apply to some extent to the field of Polish studies, too. It is not astonishing that the disciplines of cultural studies such as literary research were quickest to incorporate the new theories in their work. Apart from Polish studies, American studies took the leading role in the procession of Western feminist theory. While literary studies are undeniably part of a cultural interpretation of the social world, they have also often focused upon cultural differentiations in their material, e.g. the symbolic gender order inherent in

the national narrative. Engagement with economic disadvantages, class hierarchies or political exclusions can be found only on the margins of Polish feminist literary studies in the 1990s, if at all.

It seems the exchange between academic feminism and political activism in Poland was rather lively, as many feminist activists were at the same time scholars and had often spent some time in Western countries (Fuchs, 2003: 119). In the feminist Polonist texts however, one can hardly find traces of this exchange. On the contrary, some texts even distance themselves from political activism. One of the most striking examples appeared in a 1993 article by Kraskowska:

The term 'feminism' must be understood in two ways: first - as a general interest in women's problems in arts and human sciences, second - as a movement intending to establish equal rights, often including elements of aggression against the opposite gender. It seems in Poland the word feminist is only associated with a person belligerently oriented, usually somewhat neglected and with a controversial morality - a stage most representatives of European and American feminism have parted with some dozen years ago (Kraskowska, 1993: 261).

Kraskowska here not only clearly distinguishes the academic feminism from its activist counterpart. She also attributes the latter with negative terms derived from the public discourse. Kraskowska even accuses activists of negatively influencing feminism's reputation by being too radical (Kraskowska, 1999: 8). In Kraskowska's understanding, such aggressive, controversial stances should be already extinct, as the reference to the Western stage of feminist progress implies.

Such arguments fit well with the call for an individual and apolitical female sphere. This female 'counterworld' was not thought of as a sphere of commonality and action but a world of one's own, an intimate, individual withdrawal from patriarchy to find solace in inner strength. Iwasiów sees female (in this case lesbian) literature as a break from the intellectual requirement to handle divergences:

The woman carries us out of the patriarchal order. The smell of the skin lulls. Motherhood and sisterhood guarantee safety. The journey to this planet² is like a holiday from the poetic game of variety. It is quite strange and at the same time safe; tensions are annulled (Iwasiów, 2004: 74).

Further on, Iwasiów notes the division between a literary counterworld and the requirements of reality in even more clear-cut words: "I encourage to reflection: what about the roles in Polish reality? What about the roles in myself? Luckily, we don't have to answer, we can return to literature" (Iwasiów, 2004: 76). While literature is treated as an escape from the challenging reality and investment in (the transformation of) gender roles, it is also a place where the production of female identity can happen. In sharing experiences and thoughts through literature, women could therefore find

some sort of commonality. Kłosińska discloses a similar concept, developed on female writing of past periods:

Excluded from public speaking, limited to express themselves in the frames of the permitted norm, women find for themselves enclaves where they cure their own aphasia, where their speech is liberated. [...] In this way, female writing circulates in a female underground. It is not autistic, the woman does not write for herself: she has her circle of readers. The blood ties between mother and daughter regulates this secret communication (Kłosińska, 1999: 26).

Even though Kłosińska refers here (probably) to the end of the 19th century - as the temporal setting of her research material - she implies this situation of female writing as ongoing. In using the present tense, she does not differentiate between now and then, leaving the temporal framing open. Without this historical localisation, the sketched situation takes on an ahistorical, eternal touch. Kłosińska therefore suggests that a female sense of community functions still mainly through literature.

Conclusion

Polish feminist literary studies in the 1990s show some specifics which can be interpreted in the light of their socio-political setting. A main hindrance for the acceptance of feminist thought in public discourse is its connotation with communism. Moreover, there is a powerful narrative of the Polish people, while in economic reality society dissolves into its individual parts regardless of gender differentiation. In this last section, I would like to contrast the above literary studies examples and findings to this setting. Are these findings symptomatic of a time of social dissolution and reorientation, structured symbolically by traditional understandings of gender and nation?

In focusing on literature from before World War II, feminist Polish studies follow a common trend in the emerging democratic society. Public discourse traces concepts of Polishness to these times in order to erase socialist influence in society. Literary scholars assume a similar pattern, showing disregard for the negatively connoted socialist epoch. The choice of research material at least does not reinforce the discursive link between feminism and communism. The feminist engagement with pre-war literature and culture, however, shows signs of a struggle over the power of cultural auto-definition. While conservative narratives present coherent models for both gender and national consciousness, feminist literary scholars infiltrate these discourses with diverging interpretations and findings. Most striking here is the feminist refusal to view past female agency in terms of sacrifice for the national cause. In refusing the national-political dimension, feminist Polonists turn their attendance to female agency as an end in itself. They detach womanhood from society as a whole in order to reconstitute it. Pre-war female literature provides inspirations for female identity, which the feminist Polonists are

attempting to integrate into contemporary debates about femininity. The main focus rests however on forming a distinct, intimate and non-political womanhood, which results in both a hegemonic concept and a retreat from social politics. Both these effects tend to exclude contesting opinions on femininity from the academic feminist discourse. This championing of a feminism of difference and identity politics neglects socio-economic factors, as it turns mainly to analysing symbolic differentiations and cultural phenomena. In this regard, it can be viewed as a reversal of the socialist project of gender equality, which had disregarded the cultural aspects of gender differentiation.

Another specific of the post-transformational setting is the increased reception of feminist theories. The abundance of Western feminist theory produces a narrative of lagging behind in the field of feminist literary studies. This narrative is common to society in general and results in a race to catch up with global progress. It also eliminates possible alternative directions of development, focusing solely on the idolised Western societies. In feminist literary studies, the reception of theories developed somewhere else in the 1990s results in multi-layered and often fuzzy approaches. With the 2000s, contradictions in the simultaneous reception of diverging feminist ideas emerge, revealing the problems of, for example, an essentialist approach to female identity.

The reception of liberal Western feminist ideas seemed to counteract the association of feminism with communism. But from a conservative view, also the interference from the West is seen as a threat to national sovereignty. Feminism is nowadays accused of both attempting to return to communism as well as acting on the EU's behalf to raze the Polish Catholic societal order. Feminist - and with it feminist literary studies' - orientations in the 1990s have to some extent provided public acceptance, as they turned socialist concepts down and championed a (neo)liberal society. The shift from economic issues to cultural phenomena resonated with the public desire for both identity negotiations and expunging socialist experience in favour of settling in a globalised culture. Identity, individualism and privacy superseded collectivism and the political dimension of the private sphere. However, this change of direction has also led to criticism, accusing feminism of intellectualism and neglecting economic issues and the specific social context in Poland (Ostałowska, 2007; Waloch-Matlakiewicz, 2015). Still nowadays, feminist positions are constantly marginalised and othered by conservative public discourses.

Notes

¹*Całe życie Sabiny* (1934) by Helena Boguszewska.

²*Iwasiów* discusses the volume of poems *Planet* (1997) by Ewa Sonnenberg, a poetical escape into a world of lesbian sisterhood.

References

- Borkowska G. (1993). 'Komandosi', Hippisi, Feministki (I) [Commandos, Hippies, Feminists (I)]. *Kresy*, 16: 239-241.
- Borkowska G. (1994). Emigrantki (2) [Emigrants (2)]. *Kresy*, 17: 182-184.
- Borkowska G. (1996). *Cudzoziemki. Studia o Polskiej Prozie Kobiecej [Alienated Women. A Study on Polish Women's Fiction, 1948-1918]*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Borkowska G. (2013, October 23). Interview.
- Chołuj B. (1998). Women's und Gender Studies in Polen. *Die Philosophin. Forum für Feministische Theorie und Philosophie*, 17: 121-124.
- Chołuj B. (2013, May 31). Interview.
- Fidelis M. (2010). *Women, Communism and Industrialization in Postwar Poland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fuchs G. (2003). *Die Zivilgesellschaft Mitgestalten. Frauenorganisationen im Polnischen Demokratisierungsprozess*. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag.
- Ghodsee K. (2004). Feminism-by-Design. Emerging Capitalisms, Cultural Feminism and Women's Nongovernmental Organizations in Postsocialist Eastern Europe. *Signs*, 29(3): 727-753.
- Graff A. (2005). *Świat Bez Kobiet. Płeć w Polskim Życiu Publicznym [A World without Women. Gender in Polish Public Life]*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Graff A. (2006). Warum Frauen in Polen 'Nicht Stören'. *Jahrbuch Polen* 17: 34-44.
- Iwasiów I. (2004). *Gender dla Srednio Zaawansowanych. Wykłady Szczecińskie [Gender for the Intermediate. Szczecin Lectures]*. Warszawa.
- Iwasiów I. (2013, October 18). Interview.
- Iwasiów I. & Galant A. (Ed.) (2011). *Pisarstwo Kobiet Między Dwoma Dwudziestoleciami [Women's Writing Between Two Twenty Years]*. Kraków: Universitas.
- Janion M. (1996). *Kobiety i Duch Inności [Women and the Spirit of Otherness]*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!.
- Janion M. (2006). *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty Literatury [Uncanny Slavdom. Literary Phantasms]*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

- Kałwa D. (2009). Between Emancipation and Traditionalism - The Situation of Women and the Gender Order in Poland after 1945. In Hering S. (Ed.). *Social Care under State Socialism (1945-1989). Ambitions, Ambiguities, and Mismanagement*. Leverkusen: Barbara Budrich: 175-187.
- Kałwa D. (2014). Historia Kobiet Versus Studia Gender-o Potrzebie Interdyscyplinarnego Dialogu [Women's History vs Gender Studies - of the Need for Interdisciplinary Dialogue]. In Domańska E., Stobiecki R. & Wiślicz T. (Ed.). *Historia-Dziś. Teoretyczne Problemy Wiedzy o Przeszłości*. Kraków: Universitas:115-125.
- Kłosińska K. (1999). *Ciało, Pożądanie, Ubranie. O Wczesnych Powieściach Gabrieli Zapolskiej [Body, Desire, Clothes. Gabriela Zapolska's Early Novels]*. Kraków: Wydawnictwo eFka.
- Kraskowska E. (1993). Kilka Uwag na Temat Powieści Kobiecej [Some Remarks on the Topic of the Female Novel]. *Teksty Drugie*, 4/5/6: 259-273.
- Kraskowska, E. (1999). Piórem niewieścim. Z problemów prozy kobiecej dwudziestolecia międzywojennego [Penned by a Woman. Some Problems of the Interwar Prose Written by Women]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kraskowska E. (2013, October 19). Interview.
- Krasuska K. (2014). Gender (Płeć). In Rudaś-Grodzka M. et al. (Ed.). *Encyklopedia Gender. Płeć w Kulturze*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca: 155-158.
- Kulpa R. & Mizielińska J. (2011). 'Contemporary Peripheries': Queer Studies, Circulation of Knowledge and East/West Divide. In *ibid.* (Ed.), *De-Centring Western Sexualities. Central and Eastern European Perspectives*. Farnham: Ashgate: 11-26.
- Mizielińska J. (2011). Travelling Ideas, Travelling Times: On the Temporalities of LGBT and Queer Politics in Poland and the 'West'. In Kulpa R. & Mizielińska J. (Ed.), *De-Centring Western Sexualities. Central and Eastern European Perspectives*. Farnham: Ashgate: 85-105.
- Mrozik A. (2012). *Akuszarki transformacji. Kobiety, Literatura i Władza w Polsce po 1989 Roku [Midwives of Transformation. Women, Literature and Power in Poland after 1989]*. Warszawa: Lupa Obscura.
- Mrozik A. (2014). Gender studies w Polsce: Perspektywy, Ograniczenia, Wyzwania [Gender Studies in Poland: Perspectives, Restrictions, Challenges]. In *Gender: Przewodnik Krytyki Politycznej*. Warszawa: Krytyka Polityczna: 180-199.

- Oko D. (2013). Gender - Ideologia Totalitarna [Gender - Totalitarian Ideology]. *Niedziela. Tygodnik Katolicki*, 24: 40-43.
- Ostatowska L. (2007). Feministki Kontra Kobiety [Feminists against Women]. *Wysokie Obcasy*, 23(424): 32-41.
- Środa M. (1992). Kobieta: Wychowanie, Role, Tożsamość [Woman: Upbringing, Role, Identity]. In Walczewska S. (Ed.), *Głos Mają Kobiety. Teksty Feministyczne*. Kraków: Convivium: 9-17.
- Umińska-Keff B. (2009). Odzyskać Traktory [Regaining the Tractors]. In Grzybek A.; Mroziak A. (Ed.), *Kobiety w Czasach Przełomu 1989-2009. Polska, Czechy, Słowacja, Niemcy Wschodnie, Ukraina*. Warszawa: Przedstawicielstwo Fundacji im. Heinricha Bölla: 14-26.
- Walczewska S. (Ed.) (2005). *Dwie Dekady Feminizmu [Two Decades of Feminism]*. In *Feministki - Własnym Głosem o Sobie*. Kraków: Wydawnictwo eFka: 5-20.
- Waloch-Matlakiewicz N. (2015). Bank Gniewu-Dłatego Wkurzają nas Feministki? [Anger Bank-Why Do Feminists Rile Us?]. *Wysokie Obcasy Extra*, 3: 36-37.
- Wierzbicki A. (1984). *Wschód-Zachód w Koncepcjach Dziejów Polski. Z Dziejów Polskiej Myśli Historycznej w Dobie Porozbiorowej [East-West in the Concepts of Polish History. Of the History of Historical Thought in the Post-Partition Age]*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

What Can Hungarian Woman Artists Do in a Neoliberal World Order? ¹

Erzsébet Tatai*
Hungarian Academy of Sciences

Abstract

After the collapse of the communist regime in Hungary in 1989, women had more opportunities to become artists than they did before (when gender equality was proclaimed but not practiced). The number of woman art students increased and in the mid-nineties some artists started raising issues that western feminist artists had dealt with previously. After promising beginnings on the way towards gender equality, however, feminist development stopped - not just in the field of art but in all of society. Since today civil life is becoming increasingly limited, art is becoming more and more introverted. Under these circumstances there are no activist-feminist artists and very few artists even reflect on the actual state of affairs. However, a female point of view appears, even if in a gentle way, in the works of the younger generation. Most female art students strive to become artists and remain "women" at the same time. This is an unconscious decision, most of the time - they usually deny everything when "accused" of being feminists. This paper presents examples of the diverse artistic strategies of three generations. The examples focus on representations of female bodies that reflect 'traditional' women's roles. Marianne Csáky a feminist artist of the nineties, abandoned her feminist issues for the sake of researching her multi-layered personal identity, but her interest in creating pictures focusing on women's sexuality remained. In her watercolours accompanied by texts, emerging artist Barbara Guttmann counterpoints the topic of women's sexuality and bodily experience with the view of a traditional painter. In the most recent stage of her consistent program of painting women's issues, Andrea Dudás is concerned with the provocative theme of artificial insemination. In her photo series, Sári Ember attempts to link women of different generations together through the realm of aesthetics.

Keywords: feminism, neoliberal society, contemporary art, Hungarian art, woman art, Marianne Csáky, Sári Ember, Andrea Fajgerné Dudás, Barbara Gutman.

* Dr. Erzsébet Tatai, Senior Research Fellow, Hungarian Academy of Sciences, Center for the Humanities, Institute of Art History, Budapest-Hungary. E-mail: tatai.erzsebet@btk.mta.hu.

Macar Sanatçı Kadınlar Neoliberal Dünya Düzeninde Ne Yapabilir?

Erzsébet Tatai

Hungarian Academy of Sciences

Öz

1989 yılında komünist rejimin Macaristan'da çöküşünden sonra, kadınlar sanatçı olabilmek adına, öncesinden çok daha fazla şansa sahip olmuşlardı (toplumsal cinsiyet eşitliğinin ilan edildiği ama uygulanmadığı dönem). Kadın sanat öğrencilerinin sayısı artmıştı ve 90'ların ortasında bazı sanatçılar batılı feminist sanatçıların ilgilendiği konularla ilgilenmeye başlamışlardı. Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ümit verici gelişmeler olmasına rağmen, feminist gelişme duraksamaktaydı. Bu duraksama sadece sanat alanında değil tüm toplumu kapsamaktaydı. Bugüne kadar, sivil yaşam giderek sınırlanmış ve sanat çalışmaları gittikçe daha da içe dönük hale gelmişti. Bu koşullar altında aktivist feminist sanatçı kalmamış ve bu durumu gündeme getiren çok az sanatçı vardı. Yine de yeni neslin sanatçıların çalışmalarında kadın bakış açısı kendini hissettirmeye başlamıştır. Birçok kadın sanat öğrencisi sanatçı olabilmek ve de aynı zamanda 'kadın' kalabilmek için mücadele vermektedir. Feminist olmakla 'suçlandıklarında' çoğu zaman her şeyi inkar etmeleri, oldukça şüursuz bir karardır. Bu makale, üç neslin çeşitli sanatsal stratejilerinin örneklerini sunmaktadır. Örnekler 'geleneksel' kadın rollerini yansıtan kadın vücutlarının sunumuna odaklanmaktadır. Örneğin 90'ların feminist sanatçısı Marienne Csáky, çok tabakalı kişisel kimliği araştırabilmek adına kendi feminist sorunundan vazgeçmiş fakat kadın seksüalitesine odaklanan resim yapmaya olan ilgisinden vazgeçmemiştir. Metinlerle desteklenen suluboya resimleri ile sanatçı Barbara Guttman, geleneksel ressam görüşü ile kadın seksüalitesi ve bedensel deneyim konularını birleştirmiştir. Kadın sorunlarını resmetme programındaki son aşamada Andrea Dudàs, yapay döllemenin proaktif teması ile ilgilenmiştir. Sàri Ember, fotoğraf serilerinde farklı nesillerdeki kadınları, estetik dünyası açısından birbirleri ile bağdaştırmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler; feminizm, neoliberal toplum, çağdaş sanat, Macaristan sanatı, kadın sanatı, Marianne Csáky, Sàri Ember, Andrea Fajgèrnè Duàs, Barbara Gutman.

Introduction

As an art historian I intend to write about images instead of analyzing the neoliberal economy, politics or discourse. However, I must outline the frame of reference in which the women I'm about to present create their works of art. No matter what we think of neoliberal societies (alex, 2014), with all their different details, ideologies and political tactics, it should be obvious that the migration of underpaid workers from East to West and from South to North continues (Hilgers, 2012), sometimes even intensifying², and that impoverishment, the global devaluation of labor(ers) and unemployment are harder on women, forcing them out of the job market even more so than men. They are reduced to doing unpaid household or menial work, and get an unfair share of accumulated capital (Thevenin, 2013).

Under such circumstances, after a long history of movements and theories, one could rightly expect feminists to assert themselves in growing numbers and with increasing force. Instead, they are marginalized. The reasons for this may be as follows:

1. It may seem to some people that our globalised world is facing much direr and more basic problems.
2. In many regions (even in Eastern Europe), 'feminism' is as subject to distrust and dislike as all other '-isms.'
3. The 'results' of first-world women overshadow the topicality of feminism.

The number of female students in higher education has been increasing (e.g. in 2013/2014, 51.9% of students were women in Hungary; in Art Academies, this is 60.8 %). More and more women have jobs (in 2013, 46% of employees were women in Hungary) and there are succesful businesswomen, managers and scientists among them. While these are true achievements³, they conceal other forms of oppression that lead to inequality, such as sexual exploitation, violence, or the pressure of the beauty industry that mainly affects women.

To these arguments, the following answers present themselves: The world's most dire problems (poverty, fundamentalisms, war, violence, racism) are closely connected to the issues of the oppression of women, so all the different kinds of oppression embedded in patriarchy must be fought as joint collaboration - which means that feminism is far from having lost its currency (Thevenin, 2013). It is for deep cultural reasons that in Hungary, for example, 'feminism' is a swearword and the feminist movement is quite weak. Although it was significant before World War II, it withered after the Soviet occupation due to an enforced but half-baked emancipation and control system; then, after the global extension of capitalism in 1989/91, it fell under suspicion and couldn't thrive - partly because it was now associated with the former communist regime. Although it has some excellent, exemplary members, the feminist movement fails to touch all of society, and their situation (regarding, for example, prostitution or the fight against poverty among women) has only gotten worse under a fetus-protecting regime that makes cutbacks in

education and constitutional statehood (Juhász, 2014). 3. And finally, yes, first-world women who achieve success in the private sector (a minority) become neoliberal exploiters themselves. They show no sign of feminine solidarity, which thus has yet to be extended (Jaffe, 2014). This complex phenomenon may be approached from different aspects. Nancy Fraser calls attention to some errors of the feminism of the '70s, which paved the way to neoliberalism. One of these errors was its blindness towards other inequalities, like the suppression of other minorities; another was that it criticised welfare-state paternalism, which led to the weakening of solidarity, and thus promoted neoliberal individualism. Furthermore, it must be considered that women in the U.S. and in Europe employ migrant women in their households for extremely low payment. Baby trafficking has also increased worldwide. Thanks to the neoliberal global economy, the sex industry and sex tourism employ the "services" of second- and third-world women. Due to the expansion of tourism, the need for 'women's labour' has increased - 80% of the employees who do manual labour in hotels (mainly washing and cleaning) are women. If American and European women don't raise their voice they become collaborators of this new patriarchy (Federici, 2012). The third and final reason for the lack of solidarity is neoliberal subjectivity. Analysing her interviews with young female cultural workers, Christina Scharff (2014) found that ambitious western women with their neoliberal (synonymous with entrepreneurial) selfhood turn away from the socio-political sphere, and construct the 'Other' of the neoliberal selfhood. As Scharff says,

The 'other' of the neoliberal - vulnerable, powerless, passive, and dependent - is often constituted along all too familiar hierarchies of power. Despite its inclusionary rhetoric -...- formations of neoliberal subjectivity seem to reproduce classed and racialised exclusions. (...) Social critique is transformed into self-critique, resulting in a prevalence of self-doubt, insecurity and anxieties. Competition too seems to be increasingly internalised, suggesting that entrepreneurial subjects mainly compete with the self, and not with others. This process may lessen or render less visible competition with others, but may also indicate that power works on a 'deeper' level. Last but not least, entrepreneurial subjects repudiate those who are not entrepreneurial.

Under these circumstances, and especially since the global economical crisis, there have been fewer and fewer artists in Hungary to whom art means more than, or anything other than, producing luxury items. Few reflect on the age they live in; fewer still whose art is political and activist in nature - and even that small number is all men, who are not concerned with feminist issues. And those women artists who use their art to reflect mostly create introverted works - as evidenced by the genres they work in, their creative strategies and their themes alike.

The Examples

The examples that follow represent this kind of art (and indirectly, this situation): their works are not revolutionary, yet have made smaller or greater ripples - throughout Hungarian art, at least. Typically, three of the four have adopted a traveling lifestyle (although for different reasons), moving to a different country at least once: one was born in Hungary, but lives mostly in Belgium these days; another was born in Croatia, started her studies in art in Israel, and now lives in Budapest; while a third was born in Brazil, attended schools in a Hungary new to democracy, and now shares her working time between Budapest and São Paulo.

Marianne Csáky (1959, Budapest), a feminist artist of the nineties, abandoned her feminist issues for the sake of researching her personal identity as an artist, a woman, a teacher, a Hungarian living in Belgium and so on. But her interest in creating pictures focusing on women's sexuality remained. In her feminist programme the issue of gender equality manifested itself through inquiry of the body: Csáky started with set out from the platonic concept of the androgyne [fig. 1.] when she made her sculpture entitled *Symposium (1)* (Tatai, 2014).

Figure 1

Her later works [fig. 2], provocative and pornographic as they were, not only broke taboos but - by using conflicting visual languages in single artworks - called attention to the fact that the issue of pornography was also a social construct, and raised the issue of the possibilities and limits of language (Mitchell, 1986: 89-90, Bán, 1996: 45-51). After the New Millenium, Csáky spent a long time in China and Korea, and the experience of distance and travel - which is generally part of contemporary artists' modus vivendi - inspired her to be concerned with her personal identity (Nagy, 2008).

Figure 2

The series she presented at her solo exhibition *Time Leap 2*⁴ explored the interrelations of time, memory⁵ and identity - the way memories and desires shape identity, and how the present self remembers, how it uses and transforms memories. These works map, formulate and demonstrate how the past evolves into the vivid life of the present (Mélyi, 2008, András, 2009a). Some of these pictures are transformations of inherited family photos. In one way or another, Marianne managed to incorporate these old pictures in her present; there are, however, two stitched video stills among them [fig. 3, 4]. The bases of these⁶ are erotic images of the adult woman of the present (the artist herself), who reveals her body lying in positions of sexual acts, but with the partner missing. As with the images of the past, she stitched into them the pink silk silhouettes of figures from the past: shadows of men getting ready to leave, and of women with children, approaching. The title “time leap” is not obvious at all, however, as the shadows could be images of just about anyone, and the photos they are based on could have been made at any point in time (We only know that they were taken at family events because Csáky tells us so.)

Figure 3

Figure 4

The intruders are faceless shadows, and while their presence is not unfriendly, they represent a different dimension of reality from Marianne's video image. Communication is not possible between the two types of figures in the stitched images; the intruders are mere observers, not participants. At the same time, whether the shadows are old or new is irrelevant to the observer, as they have lost their individual characters, and therefore represent archetypes. Memories and sexual desires, the body and its image are intertwined with various time dimensions in Csáky's series exploring the complexity of identity. Family history and the reconstruction of the past plays a key role in her concept, with the full awareness that reconstruction is in fact construction, since only fragments of the past survive, which our present self constructs into a whole that makes sense to us; we fill in the gaps according to our preferences and dispositions, to shape our view of the future.

Csáky's use of different materials provides additional emphasis to the act of stitching different qualities together. Beyond abstract shadow figures and realistic photos, the slow, painstaking act of stitching textile (which in

patriarchal societies is an activity left to women) is contrasted here with the present time and contemporaneity of video and the apparent instantaneity of a video still. At the same time, the more meticulously Csáky explored her own life, the more she undid her ties with her past, loosening the structure of her self to reconstruct it again and again in the stream of time - and to reconstruct evanescent time itself. And the absence that stitching calls attention to (being an endeavor to obliterate it) is implied by the figures themselves: it is uncertain whether they conceal something important, or fill a void. At any rate, these pictures are evidence of the driving force of absence, which is also amplified by the image of a woman revealing her body unscrupulously, the presence of family members - or rather, silhouettes of figures - and the tension between them.

In her watercolours accompanied by texts, Barbara Guttman (1974, Zagreb) counterpoints the topic of women's sexuality and bodily experience with the view of a traditional painter. Guttman has been following a consistent program in women's art ever since she started her career; she focuses on the female body that conveys the female roles, vulnerability and pain [fig. 5]. The titles of her works and the accompanying texts vary: they explain, or tell stories, or else imitate situations from real life - but they all put the artwork they're associated with in a frame for interpretation. In some works, the lonely, fragile character seems to be carrying a conversation alone, while in others she seems to be addressing an absent lover or spouse; in yet others, only her thoughts about her grievances and disappointments are apparent. Guttman's watercolours are saturated with sexual desires and frustrations.

The dissolved painterliness of the pictures is congruent with this expression. The exquisite, light fluidity of the sensual painterly effects becomes an adequate tool for the portrayal of the liquid character of the soul. This painterliness, coupled with conceptual and emotional sensitivity, is a long-standing, sprawling tradition among women artists, going at least as far back as Marlene Dumas.

Figure 5

For the last two years, dolls have been the main characters in Guttman's paintings and installations [fig. 6, 7, 8]. The painterliness of the watercolours hasn't changed at all, nor has the artist's way of using text - and yet, the ambivalence, the uncertainty of the paintings' meaning has increased. In Guttman's fiction, the dolls sometimes get in strange or dangerous situations, have mature thoughts (about fear, spiritual life, illness, morale or passion), or else have childish thoughts, but ones belonging to children much older than what is represented by the doll. We are 'coded' in such a way that the sight of childish forms evokes tenderness: we turn to them lovingly and protectively, forgive their mischief, and - because of their vulnerability - are much more shocked by any harm befalling them than by a similar thing happening to an adult. For this reason, Guttman's pictures of dolls are much more involving.

Looking at it from another angle, the dolls manifest the ambivalent way the artist relates to the topics she raises. The author being hidden in the image of a playing child could refer to a return to a well-protected earlier state of mind, in which nothing has to be taken seriously, thoughts can be played with irresponsibly, as one does with a doll, and one can speak freely in a bubble of love and tenderness. On the other hand, using dolls clearly separates the author from Barbara Guttman as a person, but also distances and defends: the one speaking and acting is not Barbara Guttman, nor even an adult - it's someone else, just a doll. By hanging watercolours of vibrators among other watercolours, dolls and other objects in her 2014 installation, Guttman gave the whole of the work a feeling of strong sexuality, but without intimacy.

Figure 6

Figure 7

Figure 8

In the past year, Andrea Fajgerné Dudás (1986, Gyöngyös) has exhibited her paintings with the title *Annunciation*⁷, all of them concerned with the provocative theme of artificial insemination [fig. 9, 10, 11].

Figure 9

Figure 10

Figure 11

The Annunciation, the conception of Christ in his mother's virgin body, was one of the main themes of Christian painting for centuries, until religious art was marginalized. Fajgerné brought this old theme back at the start of the 21st century, but not the image type, just the idea, which she then transforms. She wasn't being sacrilegious, she just didn't care about the original meaning. She revealed a painful problem from her own life through

these paintings (that she had been trying in vain to conceive a child). They lack an emotional, personal feel, however, and the title is the only part that alludes to religion. They were brought about by the belief in the magical power of images - one might consider them a kind of fertility magic, these paintings in which the artist demonstrates through her own example how modern medical technology can help to achieve the desired pregnancy. This is very important, as the problem of infertility, which has always plagued humanity, and in whose solution we have always been interested, is still taboo. Taboo despite the fact that it can now be cured, at least in the developed parts of the world. In many regions of Hungary, infertility is still shameful, as if it were a curse received as punishment for some great sin. Fajgerné, however, talks about it boldly, frankly, and without prudery: she uses exact terms, formulating what she has to say clearly and with precision, building systematically and consciously⁸. The paintings were complemented by a bed at the exhibition, the sheet on it being Fajgerné Dudás's conception and pregnancy diary⁹ [fig. 12].

Figure 12

It would be tempting to follow the motifs (divine light, golden rain, garden, busy hands) back to their origins in history of iconography, and to find out why the sperm channels fail to connect with the fallopian tubes in the image, as well as to learn why, aside from the motif of connecting hearts, the artist had chosen to name as antecedent the painting *Two Fridas*¹⁰. Far more exciting, however, is the montage of new elements and iconographical solutions, as well as of older and newer motifs, such as the different kinds of work being done on the fruit of the Tree of Knowledge, the infusion connected to the Tree, which raises the entire imagery to mythical dimensions, since the tree, which in a Biblical context would be the Tree of Knowledge, is also the Tree of Life in this case. At the same time, the artist has no wish to shock: the descriptions of operations are not accompanied by blood, and the depicted medical tools belong to the medical practice of an earlier time. But why doesn't the couple have faces? When the rest of the figures are painted recognizably, this may strike us as a definite absence, slightly terrifying, but at the very least alienating. Its purpose may have been to give the couple anonymity, but it can also be seen as a tool of generalization. The placement of the spouse is also noteworthy in these profane contemporary

Annunciations. While the spouse is present during the operation, he or she's on "the other side of the picture", with his or her back turned; he and she's excluded, not being allowed to witness the miraculous deed.

The testicle biopsy appears here as a new iconographical motif. One has to wonder, though, why hasn't anyone painted it so far? One of the reasons may be that until the most recent times, only the female body has been examined in connection with conception and contraception - the male body has been considered untouchable. This would mean that it wasn't the topic of paintings because it wasn't a topic at all. But female insemination hasn't been depicted either, even though it wasn't for a lack of models (subjects to be depicted), and women artists have been making their own bodies (whether fertile, ill, or simply possessing sexuality) the subjects of art for decades. Even if depicting such an operation on the female body is without antecedents, it is not entirely unprepared, unlike with the male body. That is why representing a treatment on a man's body / genitalia / "manhood" is much more unusual.

Andrea Fajgerné Dudás interprets a „contemporary issue” in a way that has her digging very deep. By processing her own experiences, she also performs similarity magic. When she substituted conception by the grace of God with artificial insemination, she equated human meddling in the God-ordained order of nature with the will of God. Nevertheless, even today, in the age of bio-cybernetic reproduction (Mitchell, 2003), the question is no easier than before: who has control over our bodies? Andrea Dudás does not let anyone else, even nature, make the decisions about her body and fate; nor does she allow herself to be thwarted by prudery.

In her photo series, Sári Ember (São Paulo, 1985) links women of different generations together through the realm of aesthetics. Her series entitled *Matriarchy* (2008) consists of 5 photographs [fig. 13, 14, 15], each of them representing a woman¹¹. At first glance, we see nothing special: they are well-composed portraits of individuals with unique personalities and unknown stories. The images are connected by the invisible threads of a certain confidence, a feeling of safety, that radiates from these women. They look into Ember's camera calmly, at ease. No coquetry or hierarchical relations. There is an obvious intimate relationship between the photographer and her models. The five portraits show some of the artist's friends and family members, whom she characterizes as "magnetic, strong, obstinate personalities"¹². Ember's matriarchs are middle-aged and elderly women, "survivors", who are, for the most part, in control of nobody but themselves, making her title 'Matriarchy' ironic.

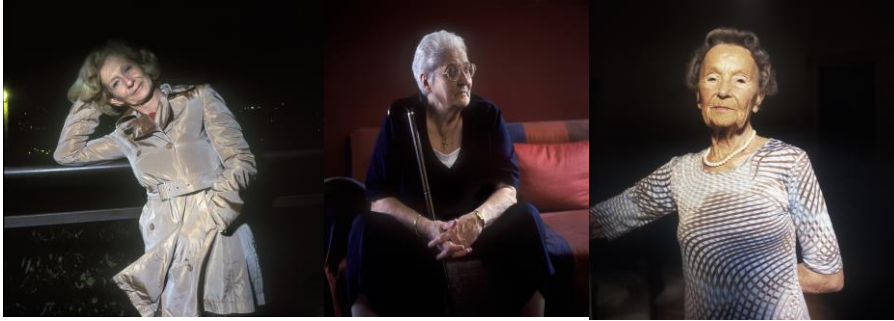

Figure 13

Figure 14

Figure 15

Figure 16

Ember's fashion photo [fig. 16] was displayed in the window of a fashion shop¹³ in the center of Budapest. On it, a woman wearing fashionable clothes lies on her back, her eyes closed, in a usual, revealing position on a furry couch. The photo has all the trappings of trendiness and professionalism, yet stands out with its calm, horizontal composition suited for toned-down colours - and the model's unusual age. Thus, Sári Ember boldly leaves behind the stereotype which says that only young people (young women) can be used to advertise. At the same time, she doesn't do this for effect¹⁴: she acts as if it were the most natural thing in the world to take photos of her own mother wearing fashionable clothes while she's sitting, or propped up on an elbow, or else picking fruit. The mother agrees to play this game, posing for her daughter, who looks at her lovingly, and she returns that look. Thus the photos have an aura of intimacy and trust about them. Such a photo - an image that features a woman presenting clothes, yet mocks the photographer's masculine, controlling gaze (Bronfen, 2007) - could only be made of a mother.

Conclusion

The artists presented here are not the losers of neoliberalism, of course, but they're not exactly its winners, either. They could find their position on a narrow field in a neoliberal patriarchy. At any rate, their works symbolically chip away at the patriarchal order: Csáky with the provocative sexuality of her stitched video stills, Guttman with the pretend infantilism of her watercolours, Dudás with her unconcealed representations of artificial insemination, and Ember by lovingly proposing the idea of a peculiar matriarchy. The art subverting patriarchal ideology, attacks the ideology of neoliberal economy as well due to their deep relations. It subverts even if artists introvertedly deal with their own body or with personal life, since private and public can not be separated, and even if feminism manifested in art works is not definitely explicit or direct.

Notes

¹Neoliberal is a mobile, diverse, flexible concept and is open to different interpretations. The way I use it, neoliberalism is the prevailing new global economic system (with its world-wide exploitation), that has nothing to do with the political idea of liberalism, or its cultural history. Politics often promotes this economy, even if its populist demagoguery claims otherwise ('we defeat global capital').

²Since I finished this paper, more and more people have been arriving in Southern and Eastern Europe. Nowadays, the news speak of a thousand refugees each day.

³The significance of these achievements can be argued, since women still earn less for the same work, and there are very few of them in top jobs around the world. "98% of wealth on Earth is in the hands of men, and only 2% belongs to women." (Dasgupta, 2009: 243) Also, less than 10% of the members of the Hungarian parliament are women.

⁴Time Leap. 28 March-4 April, 2008. IASK Changdong National Art Studio, Seoul; Időugrás [Time Leap], me|mo|art gallery, Budapest, 20 September-20 November, 2008.

⁵By that time a vivid and widespread discourse took place in visual arts. Just a very few examples: Péter Forgács: Privat Hungary filmseries - since 1988 (Varga, 2005) Bracha Ettinger: Eurydike, Matrix-Family Album (since 1992), Anri Sala' film: Intervista. Finding the Words, 1998 (András, 2009b: 258), Luca Góbblyös: Lenticular pictures photo series, 2007, (Pfisztner, 2007: 25-27).

⁶Video stills 1-2, 100x117 cm, 2008, lightjet print, silk appliques.

⁷Budapest, Liget Gallery, 4 April 2014.

⁸"The picture, Annunciaton - We would like to have a baby (oill canvas, 120x120 cm), is based on the composition of Frida's [Kahlo] Two Fridas. Me and my husband are sitting side by side hand in hand. Blood vessels starting from our hearts abut. But vessels starting from my uterus and from his testes turn round like tendrils and fail to connect with each other."

Annunciaton - insemination (oil, canvas, 120x140 cm): "On one side of the painting the doctor, archangel Gabriel operates me, I can be seen from breasts to legs lying on examining chair and divine light - which appears on most pictures of Annunciation - shines on me from the operation lamp ... The green of the Garden of Eden ...turns into hospital-green. My body is covered by a top decorated with motifs of lilies. The surgical instruments are in front of the doctor." Annunciation - Testicular biopsy (oil, canvas, 120x140 cm): "Annunciation of men. In the background there is the Garden of Eden too... Only the legs and the testicle of the man is seen beeing cut by the surgeon. From the operation lamp above comes the divine light beam (...)" Excerpts from an e-mail of Andrea Dudás, March 2014.

⁹There are vials of pills (rich in side-effects) on it, descriptions of medicines form a human silhouette, there is an ovulation test calendar underneath - ironically named Gabriel; in drawings of tulips (which symbolize female genital in the hungarian folk tradition) and in lilies (which

symbolise Christ in the medieaval iconography of Annuntiation paintings) there are texts like: “you have to learn your body’s signals, since it speaks to you all the time”.

¹⁰ Which Frida Kahlo painted after breaking up with Diego Rivera.

¹¹ 1. “My mother, Beatrix, 2. my mother’s mother, Beatrix, 3. my father’s mother, Magdolna, 4. our friend Borbála Dobozy harpsichord player, 5. and her mother Zsuzsanna Erdélyi.” each: 40x40 cm, lambda print. (Artist’s e-mail, February, 2015).

¹² <http://embersari.hu/matriarchy/?pid=58>

¹³ 4 January, 2012. Collection of designer Szidónia Szép, Mono Fashion shop.

¹⁴ Contrary to Ari Seth Cohen - for example -, who takes photos on elderly women wearing ‘trendy’ glaring garments.

References

alex (2014, April 11). A Liberális Szabadságészme vs. Neoliberalizmus. [The Notion of Liberty vs. Neoliberalism]. Retrived February 28, 2015, from http://alex-liberalizmus.nolblog.hu/archives/2014/04/11/A_liberalis_sza_badsageszme_vs_neoliberalizmus/.

András E. (2009a). Kulturális átöltözés. Művészet a szocializmus romjain. In *Cultural Cross-Dressing. Art on the Ruins of Socialism*. Budapest: Argumentum, 2009: 163-164.

András E. (Ed.) (2009b). *Transitland. Video art from Central and Eastern Europe 1989-2009*. Budapest: Ludwig Museum-Museum of Contemporary Art: 258.

Bán Z. (1996). A Fragmentum Szomorúsága. Csáky M. C. Műveiről. /The Sadness of the Fragment. On M.C. Csáky’s Works. In András E., Andrási G., (Eds.), *Vízpróba /Water Ordeal. Exhibition Catalogue*. Budapest: Óbudai Társaskör Galéria: 45-51.

Bronfen E. (2007). *Women Seeing Women: A Pictorial History Of Women’s Photography From Julia Margaret Cameron To Annie Leibovitz*. London: Haus.

Dasgupta S. (2009). Globalization Politics with Women’s Empowerment. In Dagupta Samir, Jan Nederveen Pieterse (Eds.), *Politics of Globalization*. New Delhi: Sage Publications India: 242-268.

Federici S. (2012). *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. Oakland (Can), Brooklyn (NY): PM Press.

Fraser N. (2013, October 14). How Feminism Became Capitalism’s Handmaiden -and How to Reclaim It. Retrived February 28, 2015 from <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/oct/14/feminism-capitalist-handmaiden-neoliberal>.

Hilgers M. (2012). The Historicity of the Neoliberal State. *Social Anthropology*, 20(1): 80-94.

- Jaffe S. (2014, September 1). Neoliberal Feminists Don't Want Women to Organize. Retrived February 28, 2015 from <http://www.politicalresearch.org/2014/09/01/neoliberal-feminists-dont-want-women-to-organize/#>.
- Juhász B. (Ed.) (2014). *A Nőtlen Evék Ara. A Nők Helyzetének Közpolitikai Elemzése [Price of Womanless Years. Political Analysis of the Situation of Women]*1989-2013. Budapest: Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség
- Mélyi J. (2008, October 31). *Nagyapa-paradoxon [The Grandfather Paradox]. Élet és Irodalom*, 52(44): 30.
- Mitchell W.J.T. (1986). *Iconology: Image, Text, Ideology*. Chicago: U Chicago P: 89-90.
- Mitchell W.J.T. (2003). The Work of Art in the Age of Biocybernetic Reproduction. *Modernism/Modernity*, 10(3): 481-500.
- Nagy G. (2008, October 27). Interjú Csáky Marianne-nal. Időugrás: a Múlt Atírása Jót is Tehet [Interview with Marianne Csáky. Time Leap: Rewriting the Past May Do Good]. Retrived February 28, 2015 from http://hvg.hu/kultura/20081027_csaky_marianne_interju_kortars_muveszet
- Pfisztner G. (2007). Az Emlékezet Reparációja - Göbolyös Luca Munkájához [Repatriation of Memory - To works of Luca Göbolyös]. *Fotóművészet [Photography]*, 50(1): 25-27.
- Scharff C. (2014, April 1). Gender and Neoliberalism: Exploring the Exclusions and Contours of Neoliberal Subjectivities. Retrived February 28, 2015 from <http://theoryculturesociety.org/christina-scharff-on-gender-and-neoliberalism>.
- Tatai E. (2014). *Marianne Csáky*. Budapest: Libratallér Bt.
- Thevenin N.E. (2013). The Power Of The Ideology: Feminism and Its Critical Examination. Feminists for Another Europe public meeting 9 November 2013, Capannori. Retrieved on February 28, 2015, from <http://www.transform-network.net/blog/blog-2014/news/detail/Blog/-0c5ca31423.html>
- Varga E. (2005). Emlékezet és Történelem Határán. Forgács Péter Örvény Című Filmjéről [On the boundary of memory and history. On Péter Forgács's Vertigo]. *Filmkultúra*. Retrieved on February 28, 2015, from <http://www.filmkultura.hu/regi/2005/articles/essays/forgacspeter.hu.html>
- Vukovich G. (Ed.) (2014). *Magyar Statisztikai Zsebkönyv 2013 [Hungarian Handbook of Statistics 2013]*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

List of illustrations / Captions

Marianne Csáky: Symposium (1). 1990, plaster, 70 cm.

Marianne Csáky: Aphrodite Urania. 1995, waste timbers, steel, oil on plywood, 170x65x25 cm.

Marianne Csáky: Time Leap. Video Still 1. 2008, lightjet print, silk appliques, 100x117 cm.

Marianne Csáky: Time Leap. Video Still 2. 2008, lightjet print, silk appliques, 100x117 cm.

Barbara Guttman: Movements of the Inner (When you left, I became a tree). 2013, billboard, Budapest.

Barbara Guttman: 108. 2014, installation in Ráció Publishing House, Budapest.

Barbara Guttman: 108. (detail) 2014, installation in Ráció Publishing House, Budapest.

Barbara Guttman: Predictability kills passion 1. 2013, watercolour, paper, 19,5x18 cm.

Andrea Fajgerné Dudás: Annuntition (We would like to have a baby). 2014, oil, canvas, 120x120 cm.

Andrea Fajgerné Dudás: Annuntiation (Testicular biopsy). 2014, oil, canvas 120x140 cm.

Andrea Fajgerné Dudás: Annuntiation (Insemination), 2014, oil, canvas, 120x140 cm.

Andrea Fajgerné Dudás: Annuntiation. 2014, mixed technique, installation in Liget Gallery, Budapest.

Sári Ember: Matriarchy No. 1. 2008, lambda print, 40x40 cm.

Sári Ember: Matriarchy No. 2. 2008, lambda print, 40x40 cm.

Sári Ember: Matriarchy No. 3. 2008, lambda print, 40x40 cm.

Sári Ember: Fashion photo (fashion design: Szidónia Szép). 2012, Mono Fashion, Budapest.

Kadının Eşitlik Mücadelesinde Ceza Kanunlarında Cinsel Suçlar Dönüşürken Aslında Ne Değişti?¹

Fahri Gökçen Taner*
Ankara Üniversitesi

Öz

Kadınların eşitlik mücadelesi ceza kanunlarında cinsel suçlara ilişkin pek çok hususu değiştirmiştir. Bu yazıda söz konusu değişimin öyküsü, seçilen konu başlıkları üzerinden anlatılmaktadır. Bu konulardan bazıları cinsel suçlarla korunan ve zamanla değişen hukuki menfaat, bu değişimin teknik olarak kanun metinlerine etkisi, cinsel taciz ve stalking suçlarına ilişkin güncel gelişmeler, evlilik içi tecavüz, direnme yükümlülüğü ve tamir edici evliliktir.

Anahtar Kelimeler: cinsel suç, cinsel saldırı, evlilik içi tecavüz, tamir edici evlilik, rıza, direnme yükümlülüğü, stalking, cinsel taciz.

* Dr. Fahri Gökçen Taner, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Ana Bilim Dalı Öğretim Elemanı, Ankara-Türkiye. E-posta: taner@law.ankara.edu.tr.

What Did Principally Change When Sexual Crimes in Criminal Codes are Evolving in the Course of Equality Struggle of the Women ?

Fahri Gökçen Taner
Ankara University

Abstract

Women's equality struggle changed a lot of things in criminal codes about sexual crimes. In this work, the story of the said change is told at selected headlines. Some of these subjects are the legal value which is protected and which is changed by the time, effect of this change on legal texts, latest advances in sexual harassment and stalking crimes, marital rape, obligation of resistance and reparatory marriage.

Keywords: *Sexual crime, sexual assault, marital rape, reparatory marriage, consent, obligation of resistance, stalking, sexual harassment*

Giriş

Cinsellik, toplum gibi durmaksızın değişen bir olgudur. Tarih, kadının erkeğin arzusuna tabi olduğu, dolayısıyla onu reddetmesinin mümkün olmadığı Antik Yunan'dan², cinselliğin temelini karşılıklı rızaya dayandığı günümüze doğru yavaş bir akışla ilerlemiştir. Geçen yüzyıllar içinde cinsellik, biyolojik bir olgudan daha çok sosyal bir olgu haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda uzun bir yasaklar ve kurallar bütünüünün ardından özgürleşmenin de konusu olmuştur (Sacca', 2003: 118). Bu makalede, kadın ceza kanunlarının gözünde cinsel suçlarda korumanın nesnesi konumundan, hak sahibi özne konumuna geçerken, uğranılan bazı duraklar hakkında bilgi verilerek, kısmen de olsa bu yolculuğun izi sürülmeye çalışılacaktır.

Korunan hukuki menfaatin genel adaptan cinsel özgürlüğe evrilmesi Cinsel konulardaki özgürleşme akımı sonucu, cinsel faaliyetlerde bulunmanın artık genel edep töreleriyle ilgili değil ve fakat insanın cinsel özgürlüğü, özel hayatı, bireysel özgürlüğü kişinin cinsel bütünlüğü ile ilgili bir konu sayılması, evlilik dışı cinsel ilişkilerin artık özellikle Avrupa toplumlarında normal bir beşeri davranış olarak algılanmasına neden olmuş, evlenme öncesi ve evlilik dışı cinsel ilişkilere bakış açısı, doğum kontrol yöntemlerinin gelişmesi ve sosyal tabuların etkilerinin azalmasıyla radikal bir biçimde değişmiştir. Kadının özgürleşmeye çalışması ve yaşam biçiminin değişmesinin sonucunda, cinselliğe ilişkin gelenek ve göreneklere ortaya çıkan köklü değişiklikler, cinselliğin ve buna bağlı olan değerlerin kişi özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olduğunun ve cinsel özgürlüğe karşı suçların, mağdurun tüm kişiliği üzerinde nasıl yıkıcı bir etki yaptığının görülmesine katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak *ahlâk*, *edep* kavramlarının muğlaklığı uygulamada hâkim, savcı ve bilirkişinin söz konusu kavramlara ilişkin algılarına bağlı olarak bu suçların içeriğinin göreceli olmasına ve bu suçların zamanla bir baskı aracına dönüşmesine yol açmakta ve erkek egemen kültürün pekişmesine katkı sağlamaktaydı. Kanun koyucular üzerindeki baskılar esas olarak 80'lerden itibaren etkisini Avrupa Devletleri'nin ceza kanunlarında da göstermeye başlamış ve reform hareketleri ile kriminalizasyon ve dekriminalizasyon hareketlerini hızlandırmıştır. Böylelikle kadının toplumdaki yeri konusunda yaşanan sosyal ve kültürel devrim ışığında modern toplumun kadın cinselliğine bakış açısını değiştirmesi, etkisini ceza kanunları üzerinde göstermiştir (Fiandaca-Musco, 2006: 192; Fiandaca, 1993: 959; Dönmezer, 2003: 5-8 ve 21; Ünver, 2001: 295; Yarsuvat, 1964: 650; Giddens, 2010: 159, 160).

Günümüzde cinsel suçlar alanında *günah*, *ayıp*, *genel ahlâk* veya *cinsiyet ahlâkı* gibi kavramlara sığınarak, *ahlâk*'ın kanunla belirlenip yaratılabileceğini ve hatta korunabileceğini sanmanın, bir yanılgı olduğu kabul edilmektedir. Bu yanılgıya dayanılarak devlete, genelde toplum ve özelde birey için geçerli ahlâk kuralları saptamak ve kişileri ceza yaptırımını uygulamak suretiyle, bu yapay davranış modeli normlarına uygun davranmaya zorlamak görevinin yüklenmesi, ne günümüzün demokratik, özgürlükçü, sosyal hukuk devleti

anlayışıyla ne de cinsel özgürlük ve ceza hukukunun çağdaş anlayışıyla uyumludur (Ünver, 2001: 306).

Tarihsel gelişimine bakıldığında cinsel suçlar, önceleri toplumsal dayanışma bağıni çözebilecek nitelikte olduğu için tabu sayılarak dokunulması yasaklanan değerler adına cezalandırılan ağır suçlar olarak nitelendirilmiş, daha sonra ise ceza hukukunun gelişimine paralel olarak bu hukuk dalının içinde kalan ahlâk kuralları adına cezalandırılmaya başlanmıştır. Giderek ceza hukuku ahlâk ayırımının yapılmasıyla, cinsel suçun bu kez toplumsal düzen açısından taşıdığı öneme uygun olarak “bireyin cinsel özgürlüğü adına” yine özel bir biçimde cezalandırılması aşamasına gelinmiştir. Böylelikle, cinsel suçlarla bireyin cinsel özgürlüğünün korunması, bu suçlar bakımından uygarlığın ulaştığı en son aşama olmuştur (Can, 2002: 463 ve 464).

Cinselliğin bir genel ahlâk değil, özgürlük sorunu olduğu anlayışının ortaya çıkması, ceza hukukunun da cinsel özgürlüğe karşı suçlara bakış açısında önemli değişikliklere yol açmış, giderek bu suçlarla korunan hukuki menfaatin cinsel özgürlük olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaya başlamıştır (Tezcan-Erdem-Önok, 2014: 322; Koca-Üzülmez, 2015: 277)³. Böylelikle aileye karşı suçlar ile genel adaba ve ahlâka karşı suçlar birbirlerinden ayrılmış, bunun dışında genel adap gibi içeriğinin saptanması oldukça güç ve yasama tekniği açısından modası geçmiş olan bir ölçütten vazgeçilerek, cinsel özgürlük kavramı öne çıkmıştır (Yarsuvat, 1977: 679). Böylelikle daha önce muğlak bir kavram olan *genel adap* içinde belli belirsiz var olan cinsel özgürlük kavramı, tek başına korunması gereken bir menfaat olarak belirlemiştir (Sancar, 2013: 99). Günümüzde, hukuk sistemleri cinsel suçlara ilişkin düzenlemelerini özgürlük temeli üzerine inşa etmektedir (De Cupis, 1960 : 431). Böylelikle yola çıkılan noktaya bakıldığında, korunan hukuki menfaatin kelimenin tam anlamıyla bir evrim geçirdiğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Türk Ceza Kanunu’nda cinsel suçların düzenlendiği ikinci kitabın altıncı bölümünün bölümün başlığı ‘cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar’dır, fakat korunan menfaatin cinsel özgürlük olduğu konusunda öğretide gerçek bir oйдаşma vardır. Biz yine de bölüm başlığının da korunan menfaat esas alınarak “cinsel özgürlüğe karşı suçlar olması gerektiği düşünüyörüz. Ancak bu tartışma korunan hukuki menfaati etkilememektedir⁴.

Cinsellikle İlgili Suçlarla Cinsel Suçların Birbirinden Ayrılması

Bir grup olarak cinsel özgürlüğe karşı suçların, diğer grup olarak ise ceza hukukunun çatısı altında yer alan cinsellikle ilgili rahatsız edici her türlü eylemin aslında farklı hukuki menfaatleri ihlal etmelerine karşın bir bütün olarak değerlendirilmeleri, bunların eskiden (19 Yüzyıl’da ve 20. Yüzyıl’ın ilk yarısında) ahlâka aykırı suçlar ya da aile düzenine karşı suçlar olarak görülerek düzenlenmesine yol açmıştır (Aydın, 2004a: 155; Yalçın Sancar, 2013: 92)⁵. Özellikle 1960’lı yıllardan itibaren artış gösteren ahlâk ve ahlâka aykırılıkların hukuk tarafından cezalandırılmasının gerekip gerekmediğine yönelik tartışmalar, gerek Kara Avrupası’nda gerek İngiltere’de çıkarılan kanunlarla,

yalnızca ahlâka aykırılığı cezalandıran düzenlemelerin büyük bir kısmının mevzuattan ayıklanmasını sağlamıştır (Ünver, 2003: 1026). Nitekim 1964 yılında La Haye’de toplanan 9. Uluslararası Ceza Hukuku Kongresi’nde ele alınan dört konudan biri “Aileye karşı suçlar ve cinsel ahlâka karşı suçlar” olmuş ve Konferansın sonuç metninde, bu başlık altında yer alan bazı suçlarda önemli değişiklikler yapılmasına ilişkin öneriler yer almıştır⁶.

Bu dönemde, her ülkenin ceza kanununda genel adap ve ahlâka karşı suçlar başlığı altında düzenlenen suç tipleriyle korunmak istenen hukuki menfaat ve suç sayılan davranışların listesi farklılık arz etmekteydi (Ünver, 2003: 1026). Bunun nedeni, kanun koyucuların hangi fiillerin hangi sebeplerle ceza himayesi altına alınmasında zorunluluk olduğu konusunda vardıkları kanaatin farklı olmasıdır (Önder, 1994: 438). Zira hangi davranışların suç sayılması gerektiği, o günün değer ölçüleri uyarınca ve dolayısıyla kanun koyucunun dünya görüşü doğrultusunda saptanmaktadır. Konu cinsel ahlâk olduğunda, bu kavramın içeriğinin; gelenekler, yöresel örf ve adet, din kuralları, üretim araçları ilişkisi, toplumun sosyal örgütlenme biçimi, hızlı endüstrileşme süreci vb. pek çok farklı değişken tarafından belirlenmesi bazı ülkelerde suç olan eylemlerin, bazı ülkelerde meşru sayılması sonucunu doğuruyordu. Ayrıca farklı devletlerin hukuk düzenlerinde cinsel suçların ele alınmış biçimlerinin ve aynı suç için öngörülen cezanın ağırlığının oldukça farklı olması, bu değer ölçülerinin göreliliğini ve kimi zaman da keyfiliğini ortaya koymaktadır (Can, 2002: 300, 302, 502, 512).

Cinsellikle ilgili suçlar arasında sayılabilecek olan hayasızca hareketler, müstehcenlik ve fuhuş 5237 sayılı TCK’da genel ahlaka karşı suçlar başlığı altında kanunun 225-227. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Geçmişte çeşitli ülkelerde cezalandırılmasına karşın, bugün genellikle ceza kanunlarında yer almayan cinsel davranışlara homoseksüellik, zoofili (bestialite, hayvan sevicilik)⁷, nekrofil (ölü sevicilik) sodomi (üremeye sonuçlanmayacak cinsel ilişkiler) vb. örnek verilebilir⁸. Böylelikle daha önceden cezalandırılan cinsel eylemlerin sayısı azalmıştır (Ünver,2003: 1028). Bu noktada 1889 ve 1930 tarihli İtalyan Ceza Kanunları ile 765 sayılı TCK’da, o dönemde pek çok Avrupa ülkesinde suç olmasına rağmen, homoseksüelliğin suç olarak düzenlenmediğini ifade etmek yerinde olacaktır (Grosso, 2002: 25)⁹. Yapılanın o dönem için oldukça önemli ve liberal bir ileri adım olduğunun altını çizmek gerekir (Yarsuvat, 1977: 651; Grosso, 2002: 27).

Dolayısıyla günümüz ceza kanunları yetişkinlere karşı yalnızca rızaları hilafına gerçekleşen cinsel davranışları; cinsel özgürlüğü üzerinde tasarruf etmesi mümkün olmayan çocuklara (bu konudaki yaş sınırı farklılık göstermektedir) karşı ise her türlü cinsel davranışı suç saymaktadır. Bazı ülkelerde temas olmaksızın gerçekleşen cinsel davranışlar, cinsel taciz suçu olarak düzenlenirken; bazı ülkeler cinsel tacizi suç saymak yerine stalking suçuna ilişkin düzenlemelere yönelmişlerdir. Bu konuya aşağıda değinilecektir.

Cinsel Saldırı Suçunun Ve Birleştirici Modelin Ortaya Çıkışı

Kıta Avrupası'nda cinsel suçlar bakımından geçmişten bu yana süregelen geleneksel eğilim¹⁰, bu suçların tecavüz ve diğer cinsel davranışlar şeklinde iki veya daha çok bağımsız suç tipi olarak ele alınmasıdır. Örneğin İtalya'da cinsel özgürlüğe karşı suçlara ilişkin olarak yapılan 1996 Reformuna kadar, “şehvi hareketler” (atti di libidine)¹¹ suçu ile “cinsel şiddet” (violenza carnale - cebri cinsel davranışlar) suçu olmak üzere iki ayrı suç vardı. Fransa'da ise tecavüz (le viol) ve “(tecavüz dışındaki) diğer cinsel saldırılar” (les autres agressions sexuelles) ayrımı halen varlığını korumaktadır (Rassat, 2006: 448; Daury Fauveau, 2010: 239). Bu yaklaşımın 765 sayılı TCK'daki yansıması ise ırza geçme, ırza ve namusa tasaddi ve (elle) sarkıntılık olmuştur.

Bugünkü adlandırma ile cinsel tacize karşılık gelen davranışlar ise genellikle ayrı bir suç tipi olarak düzenlenmektedir. Cinsel saldırı suçunun farklı bir isimle ortaya çıkışının altında yatan en önemli neden, bu suç tipinin failin ve mağdurun cinsiyetlerini esas almaması ve “zorla cinsel ilişki” unsuru üzerine kurulmamış olmasıdır. Cinsel saldırı suçunun esas aldığı husus, “vücut teması”dır. Kanımızca “vücut bütünlüğünün ihlali (vücut teması)” modern ve yerinde bir ölçüttür. Bu ölçüt ve benimsediğimiz bir diğer ölçüt olan, “cinsel özgürlüğü ihlal etmeye elverişli davranış” ölçütü,¹² ortada bir cinsel suç olup olmadığına ilişkin sorunu çözmeye yeterlidir. Zira bu suçlar bakımından önemli olan davranışın “cinsel özgürlüğü ihlal etmeye elverişli olup olmadığıdır. Suçun ağırlaşmış şekli ise, “zorla cinsel ilişki” değil, organ cisim sokma hipotezi üzerine kuruludur. Böylelikle hem mağdurun ve failin cinsiyetinin suç bakımından önemi kalmamakta, hem de cinsel özgürlüğü çok ağır biçimde ihlal eden davranışlar olan “oral seks” ve mağdurun vajinasına ya da anüsüne parmak sokulması gibi davranışlar,¹³ suçun nitelikli şekli olarak cezalandırılabilir¹⁴.

Nitekim öğretilerde “Patriarkal” toplumsal yapının ortadan kalkması, bekâretin önemi yitirmesi, kocanın karısı üzerinde cinsel tasarrufta bulunma özgürlüğünün olmadığı kabul edilmesi, AIDS gibi hastalıkların yaygınlaşması gibi nedenlerin klasik penetrasyonun ve mağdurun cinsiyetinin önemini yitirmesine yol açtığı, böylelikle cinsel suçların görünümüne ve işleniş tarzlarına göre ayrımlar yapma gereğini ortadan kaldırdığı ifade edilmiştir (Aydın, 2004a : 152 ve 157). Birleştirici modelden bahsetmeden, cinsel saldırı suçunu tam olarak anlamak mümkün değildir. Birleştirici modelden kast edilen, “vücut teması” içeren tüm cinsel davranışların tek bir suç haline getirilmesidir. Bu modele öncülük eden iki Avrupa ülkesi Almanya ve İtalya olmuştur ancak her iki ülkede de yapılan birbirinden büyük ölçüde farklıdır. İtalyan Ceza Kanunu'nda vücuda organ veya cisim sokulup sokulmadığına ilişkin kanuna bir ölçüt konulmaksızın, cinsel davranışlar tek suç altında düzenlenirken (bu düzenlemenin cinsel tacizi kapsamadığı ve cinsel tacizin suç olmaktan çıkartıldığı görüşü İtalyan öğretisinde kabul görmektedir) (609-bis maddesi) fiilin daha az ve daha çok ağırlık teşkil ettiği haller ise hafifletici ve ağırlaştırıcı nedenler olarak kanunda yer almıştır. Buna karşın Alman

modelinde ise söz konusu penetrasyon hipotezi diğer cinsel davranışların ağırlaşmış şekli olarak düzenlenmiştir (Maruotti, 2007: 682, 683)¹⁵. Türk Ceza Kanunu'nda da yapısal olarak Alman modelinin tercih edildiği görülmektedir. Öte yandan biz her iki ülke örneğinden farklı olarak İspanyol Ceza Kanunu'nda olduğu gibi "vücut teması boyutunda kalan davranışların" ayrı suç, organ cisim sokma boyutuna varan davranışların" ise başka bir suç olarak düzenlenmesinin teknik olarak daha doğru olduğunu düşünüyoruz (Centel, 2012: 276)¹⁶.

Geçmişten Bu Yana Hakim Olan Sübjektif Görüşün Karşısında Objektif Görüşün Doğması

Bir davranışın "cinsel" olup olmadığı belirlenirken benimsenen yaklaşım, suçun kapsamının genişlemesi veya daralmasında kilit rol oynamaktadır. Öğretide bu konuda iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki cinsel özgürlüğe karşı suçlar eskiden beri geleneksel olarak sübjektif anlamıyla ele alan (Mantovani, 2011: 367) ve failin şehevi bir davranış gerçekleştirme iradesi olup olmadığını araştıran sübjektif görüştür. Bu görüşün taraftarları, failin psişik tutumunu (şehevi hisleri olup olmadığını), her psişik davranış gibi, dışa vurulan davranışları vasıtasıyla ortaya koymaya çalışmışlardır. Dolayısıyla burada esas olarak önemli olan, failin iradesidir.

Ancak sübjektif görüşün cinsel özgürlüğü korumada yetersiz kalması ve daha çok cinsel suçlarla korunan menfaatin "genel ahlâk ve adap" olduğu döneme ait bir anlayış olması, cinsel özgürlüğü korumaya daha elverişli bir yaklaşım olan objektif görüşün doğmasına yol açmıştır. Zira "şehevi" olma (cinsel arzu) ahlâk temelli bir sistemin ölçütü olmaya elverişli bir kavramdır. Oysa laik ve Anayasa tarafından koruma altına alınmış hukuki değerleri savunan bir hukuk düzeninin sübjektif ve ahlâkçı ölçütler üzerine kurulması mümkün değildir (Russo, 2006 : 134). Ayrıca "ceza kanunun açıklığı" ilkesi açısından da objektif teori üstündür. Davranışın cinsel olup olmadığının belirlenmesinde failin içsel eğilimleri dikkate alınamayacağı gibi, mağdurun göreceli ve sübjektif algısı da esas alınamaz¹⁷. Zira mağdurun cinselliğe bakışının (cinsellik veya cinsel ahlâk anlayışının) esnek veya katı olması da aynı şekilde aşırı sonuçlara yol açacaktır. Tüm bunlara bir de hâkim ve savcının sübjektifliği eklendiğinde, cinsel davranışın tanımının ne olacağının son derece belirsiz olması, objektif görüşün üstünlüğünü göstermektedir (Mantovani, 2011: 369; Palumbieri, 2006: 38, 41)¹⁸.

Failin şehevi hislerinin gerçekleşip gerçekleşmediği gibi ispatı neredeyse imkânsız bir noktadan yola çıkıldığında bir takım güçlüklerle karşılaşılması kaçınılmazdır. Örneğin öpme, kucaklama, okşama, dokunma gibi birden fazla anlamı olan fiillerin cinsel amaçla mı, yoksa küçümseme, nezaket veya arkadaşlık göstergesi olarak mı yapıldığının belirlenmesi ciddi bir güçlük arz etmektedir. Buna ek olarak davranışın mağdurun cinsel bölgelerine yönelmesine karşın, intikam amacıyla veya bir batıl inanca dayanarak yapılması halinde, failin şehevi hislerini gerçekleştirme amacı olmadığına göre, mağdurun cinsel özgürlüğü açıkça ihlal edilmesine rağmen, cinsel saldırı

suçunun oluşmadığı sonucuna varmak gerecektir. Ayrıca failin, mağdurun vücuduna organ veya cismi; onu aşağılamak, işkence yapmak, intikam almak, yalnızca üremek, mağduru evlenmeye zorlamak, bakire bir kadına bu anlamda zarar vermek veya mağdura (erkeğin) egemenliğini kabul ettirmek amacıyla sokması halinde yine cinsel saldırı suçunun oluşmadığı sonucuna varmak zorunlu olacaktır. Zira bu hipotezlerin hiç birinde failin cinsel duygularını tatmin etme amacı yoktur (Mantovani, 2011: 367)¹⁹.

Bu bağlamda failin fiilini ve zarar gören menfaatleri esas alan bir ceza hukuku anlayışı, ancak kişilerin vücutları üzerinde cinsel anlamda istedikleri gibi tasarruf etme özgürlüğü gibi hukuk tarafından korunan menfaatlerine zarar veren fiilleri yasaklar ve cezalandırır. Failin şehvi hislerinin tatmini gibi gerçekleşmesi tamamen tesadüfe bağlı olan bir hususun cezalandırılması veya suçun tamamlanmasının buna bağlanması doğru bir çözüm değildir. Bu nedenle cinsel saldırı suçunun, kanun tarafından yasaklanmış olan cinsel davranışın (mağdurun rızası hilafına ve cinsel özgürlüğünü ihlal etmeye elverişli vücut teması) gerçekleşmesiyle tamamlandığını kabul etmek ve failin cinsel arzularına veya çevrenin ona yüklediği sosyo-kültürel anlamı göz ardı etmek daha uygundur (Picotti, 2001: 31). Günümüzde cinsellik esas olarak tıp, psiko-sosyal bilimler gibi disiplinlerin çalışmalarının konusudur. Bu durum, eski dönemin ahlaki ve sübjektif değerlendirmelerinden sıyrılarak, bu bilimlerin sağladığı veriler ışığında olabildiğince bilimsel ve objektif bir bakış açısının benimsenmesinin daha yerinde olduğunu ortaya koymaktadır (Cadoppi, 2002: 49; Mantovani, 2011: 367 ve 368; Palumbieri, 2006: 37). Cinsel davranış kavramının objektif ve sınırlayıcı bir tanımını elde edebilmek için, sübjektif ve etik önerilerden kurtularak, bunların yerine tıp ve psiko-sosyal bilimlerin daha nötr bakış açılarını koymak, tüm bunları yaparken bir yandan da cinsellik kavramının zamanın sosyokültürel şartlanmalarının bir sonucu olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir (Fiandaca, 2000: 1157).

Türk öğretisinde ise objektif görüş, davranışın objektif niteliğini aşırı derecede ön plana çıkardığı ve manevi unsurun belirlenmesinde failden hareket edilmesine imkân vermediği için eleştirilmiş, ayrıca özel kastın kabul edilmemesi halinde; iyi niyetle, dostça veya cinsel saik içermeyen temaslara da cinsel saldırı suçuna vücut vereceği ve suçun kapsamının gereğinden fazla genişleyeceği ileri sürülmüştür (Şen, 2006: 381, 382). Fakat unutulmamalıdır ki objektif görüşün esası, cinsel davranışın üçüncü bir kişi tarafından keyfi olarak tespit edilmesine dayanmamaktadır. Aksine objektif görüşün yapmaya çalıştığı, cinsel davranışın tespitinde kullanılacak genel geçer ölçütler bulmaya çalışmaktır. Failin saikinin önemsiz olması, davranışın cinsel anlamının ön plana çıkmasını sağlar ve mağdurun cinsel özgürlüğü daha etkin biçimde korur. Cinsel davranışın belirlenmesinde failden hareket edilmesi kadar mağdurdan hareket edilmesi de orantısız sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle toplumda hangi davranışların “cinsel” olarak nitelendirildiğinin belirlenmesi için kullanılan nesnel ölçütleri esas alan objektif görüşü benimsemek kanımızca daha yerindedir²⁰. Bu kabul, suçun genel kastla işlendiğinin savunulmasına da engel değildir

Cinsel Taciz Suçunun Bazı Ülkelerde Yerini Stalkinge Bırakması

Anglo Amerikan ülkelerindeki gelişmeleri takip eden bazı Avrupa ülkelerinin, hukuk sistemlerinden cinsel taciz suçunu çıkartarak, cinsel taciz teşkil eden fiilleri çeşitli isimler altında özünde Anglo Amerikan ülkelerinde “stalking” olarak adlandırılan suç tipiyle karşılamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu değişikliğin altında eşitlik mücadelesinden çok, cinsel taciz suçunun kanunda tanımlanmasının güçlüğü, bu güçlüğün kanun açıklığı ilkesi yönünden yarattığı sorunlar ve cinsel taciz suçunun ispatının zor olması yatmaktadır. Fakat elbette cinsel saik olmadan da bazı taciz davranışlarının cezalandırılması, bu davranışların çoğunlukla kadın mağdurların başına geldiği düşünüldüğünde, konumuzla dolaylı da olsa ilgilidir. Türkçeye “ısrarlı takip davranışları” olarak aktarılabilecek olan “stalking” bakımından, failin mağduru cinsel yönden taciz etmesi zorunlu olmadığı için, yapılan tacize ilişkin saik her ne olursa olsun ceza verilebilmesi, suçun ispatını kolaylaştırmaktadır. Öte yandan her ülkede yapılan düzenlemelerin kapsam ve içeriklerinin birbirinden farklı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Stalking fiilleri İtalyan Ceza Kanunu’nun 612-bis²¹ maddesinde “atti persecutori” (takip hareketleri) adı altında düzenlenmiştir. Büyük Britanya’da 1997 yılında kabul edilen Tacizden Korunma Kanunu’nda (Protection from Harassment Act) “stalking”e ilişkin özel bir suç tipi vardır. Almanya’da da stalking suçu da ceza kanununda ayrıca düzenlenmiştir²². Bu ülkelerin hiç birinde cinsel taciz suç teşkil etmemekte fakat bazı özel hukuk düzenlemelerinde (örneğin iş mevzuatı) konuya ilişkin hükümler bulunmaktadır. Buna karşın İspanya, Fransa’da cinsel taciz suç olarak cezalandırılmaya devam etmektedir. Bu ülkelerde stalking benzeri bir suç bulunmamaktadır.

TCK’nın 123. maddesinde yer alan “kişilerin huzur ve sükûnlarını bozma” suçu, stalking olarak değerlendirilebilecek “sırf huzur ve sükununu bozmak amacıyla telefon etme ve gürültü yapma davranışlarını” kapsamına almaktadır. Aynı düzenlemede yer alan “aynı maksatla hukuka aykırı başka bir davranışta bulunulması” ifadesi ise kanımızca bir anlam ifade etmemektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki stalking kapsamında kalabilecek davranışın hukuka aykırı olması zorunlu değildir, hukuka uygun da olabilir (örneğin takip etmek). Öte yandan düzenlemenin bu kısmı ceza kanunun açıklığı ilkesine açıkça aykırıdır. Kanımızca bugüne kadar Anayasa Mahkemesi tarafında iptal edilmemesinin nedeni, hükmün bahsettiğimiz kısımdan dolayı kimseye ceza verilmiyor oluşudur. Verilen ilk cezada veya açılan ilk davada Anayasa Mahkemesi’ne gidilerek, hükmün bu kısmının iptali sağlanmalıdır.

Evlilik İçi Tecavüz

Mülga TCK döneminde hem mağdur hem de fail bakımından özellik gösteren ve tartışmalı olan bir diğer husus evlilik birliği içerisinde kocanın karısının “ırzına geçmesinin” mümkün olup olmadığıydı²³. Bu kanun döneminde, kanunda açıkça karı-koca olma gibi bir ibare yer almamasına ve eşler arasında ırza geçmenin suç

sayılmasına engel bir düzenleme bulunmamasına rağmen Ünver, 2001: 306)²⁴, aile ilişkilerine müdahalenin doğru olmadığı düşüncesiyle (Artuk-Yenidünya, 1999: 61, 63; Nuhoglu, 2004: 616; Centel, 1997: 63)²⁵ evlilik birliği içerisinde kocanın karısıyla zorla cinsel ilişki kurması halinde bu suçun oluşmayacağı, ancak kullanılan araçların “müessir fiil” suçunu oluşturabileceği, ilişkinin zorla anormal yoldan gerçekleşmesi halinde ise “aile fertlerine fena muamele” suçunun oluşacağı ileri sürülmekteydi²⁶. Yargıtay da, bu durumda “aile fertlerine fena muamele” suçunun oluşacağı görüşünü paylaşmaktaydı (Dönmezer, 2003: 17-19)²⁷. 5237 sayılı TCK’ da bu fiil, şikâyete bağlı suç haline getirilerek, fiilin suç olup olmadığı konusundaki tartışmaya son verilmiştir. Her ne kadar öğretide hükmün gereksiz olduğu zira zaten bu fiillerin cinsel saldırı suçu sayılmasına bir engel olmadığı ifade edilmekteyse de (Ünver, 2001: 306)²⁸, Yargıtay’ın önceki ısrarlı uygulaması karşısında hükmün önemli bir işlevi olduğu düşüncesindeyiz.

Bu değişimin temelini toplumların evliliğe bakışında aramak gerekir. Evlilik eskiden genellikle kadına ev işlerini görme ve cinsel ilişkiye girme yükümlülüğü getiren bir sözleşme olarak algılanmaktaydı. Bu bağlamda kadın, kocası her talep ettiğinde, doğal yoldan cinsel ilişki yükümlülüğünü yerine getirmek durumundaydı. Talebin reddi ise hem evliliğe ilişkin yükümlüklerin ihlali anlamına gelmekte, hem de cinsel ilişkiye girme teklifinin reddinin kocaya zorla ilişkiye girme hakkını verdiği kabul edilmekteydi²⁹. Bu anlayışta kadının kısa bir süre için sahiplenilmiş veya kiralanmış olmasıyla, evlilik sözleşmesiyle erkeğe bağlanması arasında büyük bir fark yoktur (Godenzi, 1992: 125). Batıda sanayileşmenin gelişimini tamamlamasının ardından ve özellikle son zamanlarda cinsel suçlarda belirgin bir artış olması nedeniyle, evlilik içinde gerçekleşen zorla cinsel ilişkilerin; cinsel saldırı, tecavüz, cinsel şiddet vb. isimlerle suç sayılması gerektiği yönündeki akım güçlenmiştir (Bassi, 1998: 15; Rassat, 2006: 563; Artuk-Yenidünya, 1999: 62-64; Ünver, 2001: 306; Veron, 2006: 67; Pradel-Danti Juan, 2010: 446)³⁰.

Örneğin İtalya’da da yetmişli yılların sonuna kadar eşe karşı cinsel şiddet suçunun işlenemeyeceği kabul edilmekteydi. Zira evlenmenin eşlere birbirleriyle doğal yoldan cinsel ilişkiye girme hakkını (diritto alla copula) verdiği kabul ediliyordu (Lemme, 1974: 556 ve 557; De Cupis, 1960: 433, 434. Ayrıca bkz. Marini, 1975: 957). Ancak son otuz yılda yapılan çalışmalarla, İtalya’da da bu bakış açısının değişmesi mümkün olmuştur (Mulliri, 2010: 1088). 1976 yılında herhangi bir kanun değişikliği olmaksızın İtalyan Yüksek Mahkemesi cinsel şiddet suçunun eşe karşı işlenemeyeceği şeklindeki eski içtihadını değiştirmiştir (Cadoppi, 2002: 84). Günümüzde Yüksek Mahkeme evliliğin eşlere “rıza gösterilmeyen bir cinsel ilişkiyi dayatma hakkı vermediği” yönündeki görüşünü korumaktadır (Costanzo, 2008: 36-39).

Fransa’da ise geçmişte, eşler arasındaki cinsel ilişkilerin rızaya dayandığına dair aksi ispat edilemez bir karine vardı (Daury Fauveau, 2010: 231). 1980 yılındaki kanun değişikliğinden itibaren, öğretideki yazarlar bu konudaki fikirlerini değiştirmeye ve tecavüz suçunun eşler arasında da işlenebileceğini kabul etmeye başladılar (Rassat, 2006: 564). 1992’de ise Fransız Yüksek Mahkemesi sözü edilen karinenin, ancak aksi ispat edilmediği sürece geçerli

olduğuna karar vermiştir (Daury Fauveau, 2010: 231; Pradel-Danti Juan, 2010: 451). 2006 yılında ise Fransız Ceza Kanunu'nun 222-22. maddesi, “evlilik ilişkisi de dâhil olmak üzere mağdurta fail arasındaki ilişki her ne olursa olsun, tecavüz veya tecavüz dışındaki cinsel saldırılar suçlarının gerçekleşebileceği” şeklinde değiştirilmiştir.

Almanya’da yapılan 1973 tarihli ceza kanunu reformunda evlilik içi cinsel saldırının suç olduğu yönünde bir düzenleme yapılmaması eleştirilmiş ve bu fiilin cezalandırılması gerektiği yönünde toplumda ciddi bir baskı oluşmaya başlamıştır (Koç, 2009: 252). Ceza Kanunu’nda 1997 yılında yapılan değişiklikle, eşler arasındaki rızaya dayalı olmayan cinsel ilişkinin suç olduğu açıkça düzenlenerek, aksi yöndeki fikirlerin ortadan kalkması sağlanmıştır (Bottke, 1999-2000 : 295). Belçika Yüksek Mahkemesi de 70’li yıllarda eşin kanssa zorla cinsel ilişkiye girmesinin “müessir fiil” değil, cebir ve şiddet kullanarak tecavüz olduğuna hükmetmiştir (Gözübüyük, 1981 : 145, 146).

Bu konu 1992 yılında Birleşik Krallık ’ta, Lordlar Kamarası’nın bir kararına konu olmuş, ardından dava AİHM’nin önüne kadar gitmiştir. Dava konusu olayda sanık, Lordlar Kamarası’nın, Common Law’daki “evlilik içi tecavüz bağışıklığı (martial rape immunity)”³¹ konusundaki içtihadını değiştirmesi ve “karısına tecavüz eden kocanın söz konusu şahsî cezasızlık sebebinden yararlanmasının artık mümkün olmadığını” belirtmesi sonucunda, karısına tecavüz etmekten mahkûm olmuştur³² Bunun üzerine sanık, hakkında verilen mahkûmiyet hükmünün AİHS’nin suçta ve cezada kanunilik ilkesini düzenleyen 7. maddesini ihlal ettiği” gerekçesiyle AİHM’ye başvurmuştur. 1995 tarihli kararında³³ AİHM, olayda ihlal bulunmadığına hükmetmiştir. Aslında İngiliz Mahkemeleri, Lordlar Kamarası’nın 1992 yılındaki kararından önceki yıllarda da, söz konusu şahsî cezasızlık nedenine bazı önemli kısıtlamalar getiren kararlar veriyorlardı (Palazzo-Papa, 2005: 197). Lordlar Kamarası’nın kararıyla ise, evlilik içi tecavüz bağışıklığı olarak adlandırılabilir kocaya tanınan şahsî cezasızlık nedeni, Birleşik Krallık bakımından tamamen tarih olmuştur.

Azerbaycan’da da evlilik içinde tecavüzün mümkün olup olmadığı çok uzun süre tartışmalı kalmıştır. 22.06.2010 tarihinde bu ülkede yapılan “Eviçi Şiddet Kanunu’nun 1.0.6 maddesinde “eviçi cinsel şiddetin” “bir partnerin diğer partner üzerinde rızası olmaksızın zorla cinsel ilişkide bulunması” şeklinde tanımlanması, artık evlilik içi tecavüzün cezalandırılmasının mümkün hale geldiği şeklinde yorumlanmaktadır (Jabrayilova, 2012: 89). Günümüzde Türkiye’deki anlayış da yavaş da olsa değişmektedir. Evlenmek elbette eşlere birbirleriyle cinsel ilişkide bulunmayı isteme hakkını vermektedir (Öztan, 2004: 154; Zevkiler-Acarbey-Gökyayla, 1999: 780, 781)³⁴. Buna dayanarak öğretide eşlerin birbirleriyle cinsel ilişkide bulunmayı talep etme ve hakkın kötüye kullanılması boyutuna varmamak kaydıyla bilfiil cinsel ilişkide bulunmak haklarının olduğu, eğer bu hak kötüye kullanılmışsa ortaya çıkacak suçun cinsel saldırı değil başka bir suç olması gerektiği ileri sürülmekte ve düzenlemenin kadın erkek eşitliğine, ayrımcılık yasağına aykırı olduğu iddia edilmektedir³⁵. Bu noktada kanunun gerekçesinde yer alan eşlerin cinsel arzuları tatmin yükümlülüğü ve bunun hukuki sınırlarına ilişkin, kabul edilmesi mümkün

olmayan³⁶ ifadelere³⁷ de dikkat çekmek uygun olacaktır. Kanımızca cinsel ilişkiyi talep etme hakkı başka, cinsel ilişkiye girme hakkı başka bir şeydir. Evlilik eşleri biri diğerinin egemenlik alanı altındaki bir nesne durumuna düşürmez ve cinsel özgürlüğün diğer eşe terk edilmesi sonucunu doğurmaz (Tezcan-Erdem-Önok, 2014: 326; Artuk-Yenidünya, 1999: 62-65; Ünver, 2001: 306). Evlilikten kaynaklanan sadakat yükümlüğü eşlere, cinsel özgürlükleri üzerinde bir öz disiplin sağlamakta (De Cupis, 1960: 432, 433) ve onlara başka kişilerle cinsel davranışlarda bulunmama yükümlülüğü getirmektedir. Fakat bu yükümlülük eş ile cinsel ilişkiye girme yükümlülüğünü bünyesinde barındırmamaktadır. Bu nedenle eşlerin hatta aralarında evlilik bağı olmasa dahi belli bir cinsel yakınlığı olanların birbirinden cinsel ilişkiye girmeyi talep etmeleri olağan olmasına karşın, hiç kimse için bir diğeriyle rızası olmaksızın cinsel ilişkiye girmek hak değildir³⁸. Evliliğin eşlere karşılıklı cinsel ilişki veya cinsel arzuları tatmin yükümlülüğü getirmesi de söz konusu değildir (Mulliri, 2010: 1089), evliliğin amaçlarından birinin ailenin meydana gelmesi olduğu bahanesiyle evliliğin kadına cinsel ilişkiye rıza gösterme yükümlülüğü yüklediği anlayışı artık terk edilmiştir³⁹. Aksinin kabulü cinsel ilişkinin eş tarafından kabul edilmemesi halinde, onunla bu ilişkinin zorla kurulmasına meşruiyet tanımak demek olur ki, bu yaklaşım çağdaş bir toplumun cinsel özgürlük anlayışıyla bağdaşmaz.

Sayılan nedenlerle eşler arasında rızaya dayalı olmayan cinsel ilişkinin, cinsel saldırı suçu olarak kabul edilmesini olumlu karşılamaktayız⁴⁰. Her ne kadar öğretide “düzenlemenin pratik değerden yoksun olduğu hem hiçbir eşin bu kadar ağır bir hapis cezası karşısında kocasını şikâyet etmeyeceği” (Hafızoğulları-Özen, 2013: 163) ve “bu şekilde açık bir hükmün evlilik birliğini sarsabileceğine ve ihanetlerin çoğalabileceğine” (Şen, 2006: 393) ilişkin görüşler ileri sürülmeğe de, hüküm yalnızca sembolik olarak bu tür davranışların toplum tarafında onaylanmadığının ifade etme amacına hizmet etse dahi yararlı olacağı düşüncesindeyiz⁴¹. Kaldı ki hüküm uygulanmaktadır⁴² ve potansiyel suçlular açısından caydırıcı olabilir⁴³. Bu noktada kriminolojik araştırmaların, zorla cinsel ilişkinin bir kısmının eşler arasında cereyan ettiğini ve bunlardan çok azının ortaya çıktığını gösterdiğini belirtmek de yerinde olacaktır (Dönmezer, 2003: 16)⁴⁴. Bu durumun bir diğer nedeni ise, hem toplumun hem de kolluk kuvvetlerinin ev içi şiddete ilişkin suçları, şiddet içeren diğer suçlardan daha masum görmesidir (Bottke, 2000: 312). Bu tür bir yaklaşımın kabulü, elbette mümkün değildir.

Türkiye'nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nin 2/g maddesi uyarınca taraf devletler kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan bütün ulusal cezai hükümleri yürürlükten kaldırmayı taahhüt etmektedir. Herhalde bu taahhüt, var olan hükümler eşitlik esasına göre uygulanabildiği takdirde, onları yürürlükten kaldırmak yerine, bu şekilde uygulama taahhüdünü de bünyesinde barındırmaktadır. Eşler arasındaki cinsel ilişkinin, cinsel saldırı suçu kapsamında değerlendirilebilmesi için normal veya anal yoldan olması önem taşımamaktadır (Üzülmez, 2009 : 256; Tezcan-Erdem-Önok, 2014: 326). Suçun

eşler arasında işlenebileceği yönündeki görüşümüz, 102/1. madde bakımından da geçerlidir. Zaten şikâyete bağlı olan suçun bu şekli bakımından herhangi bir ayrıma gidilmemiş ve bu fiilin eşler bakımından suç teşkil etmediği ifade edilmemiştir. İkinci fıkrada ise suçun şikâyete bağlı olması istisna olduğu için bunun ayrıca belirtilmesi zorunlu görülmüştür. İkinci fıkrada kural olarak re'sen soruşturulan ve kovuşturulan suçun, ilk fıkradaki hali bakımından eşlere ilişkin özel bir belirleme yapılmamasının, bu fiilin eşler bakımından suç teşkil etmediği şeklinde yorumlanamayacağı düşüncesindeyiz⁴⁵. Fakat Yargıtay, eşe karşı cinsel saldırının kanunda suç olarak düzenlenmediğine hükmetmiştir⁴⁶. Kanımızca 102. maddenin ilk iki fıkrasında yer alan davranışlar, eşler arasında gerçekleştiği takdirde şikâyete bağlıdır⁴⁷.

Hükümde eş ile kast edilen, medeni nikâh bağıyla birbirine bağlı olan kimselerdir⁴⁸. Dolayısıyla herhangi bir nedenle resmi evlilik bağı olmaksızın birbirleriyle yaşayan kişiler bakımından 102/2. maddede yer alan suç re'sen soruşturulacak ve kovuşturulacaktır. Bu noktada 2006 yılında değişen Fransız Ceza Kanunu'nun 222-22. maddesinin 11. cümlesinde, tecavüz suçunun "birlikte yaşayan, yaşamını evlilik bağı olmaksızın birlikte sürdüren (concubin) veya mağdura sadakat sözleşmesiyle (pacte civil de solidarité) bağlı olan kişi tarafından işlenmesinin" bir ağırlaştırıcı neden olarak düzenlendiğini belirtmek istiyoruz. Oysa suçun eşler arasında işlenmesi ne bu kanunda ne de diğer ceza kanunlarında ağırlaştırıcı neden olarak yer almaktadır. Fransız Kanun koyucusunun bu noktada, Fransa'da gittikçe arttığı ifade edilen evlenmeden birlikte yaşama olgusunu dikkate alarak, mağduru daha etkin bir şekilde koruma amacı güttüğü kanaatindeyiz.

Direnme Yükümlüğü: Reddedilmiş Ama Vazgeçilememiş Bir Miras

Bugün meşru görülen, rızaya dayalı pek çok cinsel davranış, geçmişte cezalandırılan cinsel davranışlar arasındaydı. Örneğin meşru yoldan üreme amacına hizmet etmeyen her türlü cinsel ilişki gayri meşru (gayri tabii) (Fromm, 2004 : 11) olarak görülüyor ve bekâr bir kadınla gerçekleştirildiğinde basit tecavüz, evli bir kadınla gerçekleştirildiğinde ise zina adını alıyordu. Basit tecavüz suçunun nitelikli hali ise kadının baştan çıkartılması suretiyle onunla cinsel ilişkiye girilmesiydi ve bu suç ancak evlenme vaadi yoluyla işlenebilmekteydi. Basit ve nitelikli tecavüz ve zinadan⁴⁹ sonra gelen bir diğer suç tipi ise cebren işlenen tecavüz suçuydu (stupro violento). Bu suç bakımından cebir ve tehdit arandığından, bu suç basit tecavüz suçunun ağırlaşmış bir diğer şeklini teşkil etmekteydi (Padovani, 2002: 8).

Yakın bir zamana kadar cinsel suçlarla korunan hukuki menfaatin "genel adap" gibi bir üst menfaat olduğu kabul edildiğinden, özellikle cebre karşı, kadının bu değerleri korumak üzere aktif olarak direnmesi, kendisine düşen bir yükümlülük olarak görülmekte ve cebren bu direnci aşacak düzeyde (vis haud ingrata puellis) olması aranmaktaydı. Bu mantıktan hareketle basit tecavüz ve zinanın aksine, nitelikli (evlenme vaadiyle işlenen) ve cebren işlenen tecavüz suçunda kadın erkeğin aksine cezalandırılmıyordu. Zira bu durumda kadının

içerisinde bulunduğu zayıf durum nedeniyle, kendi üzerinde hak sahibi olan eş ve ailenin sahip olduğu değerleri koruyarak direnmesinin imkânsız olduğu kabul ediliyordu. Öte yandan kadının içinde bulunduğu zayıf durumun direnme yükümlülüğünü kaldırması için mutlaka gerçek olması, dolayısıyla cebirin belirli bir düzeyi aşması aranmaktaydı. Basit tecavüz suçunun ceza hukukundan çıkartılmasından uzunca bir süre sonra, nitelikli şekli (evlenme vaadiyle cinsel ilişkiye girme) ve zina da aynı kaderi paylaştı. Böylelikle tecavüz suçunun tek şekli cebren işlenen tecavüz suçu haline geldi. Fakat bu durum ciddi bir çelişkiye yol açmış, eskiden kadının direnme yükümlülüğünün aşılıp aşılmadığı belirlemek için kullanılan ölçüt olan fiziki (cebir) veya psişik (tehdit) zorlamanın var olmadığı hallerde, fiilin artık suç sayılmaması söz konusu olmuştur. Böylece cebir ve tehdit içine saklanan zımnî direnme yükümlülüğü, kadının hala kamu ahlâkı gibi üstün bir menfaat için korunduğu şeklindeki eski düşünceyi yansıtıyor ve çoğunlukla ispat yükünün mağdura yüklenmesi anlamına geliyordu. Zaman içinde yargı organları hükmü çağın gereklerine uygun şekilde yorumlamaya çalışsalar da⁵⁰ bu suç tipi, ihdas edilirken üzerine kurulduğu düşünceyi yansıtmayı sürdürmektedir. Bu düşünce “yalnızca hayır denilmesi halinde bu suçun oluştuğunun kabul edilemeyeceği, mutlaka cebren gerçekleşen bir cinsel davranışın varlığının gerektiği” şeklindedir (Padovani, 2002: 8, 9). Çok uzun süre yargı organlarına ve öğretiyeye hakim olan bu anlayışın (Yalçın Sancar, 2013: 201), bugün dahi tam olarak silindiğini ve eşitlikçi bir bakış açısının hakim olduğunu söylemek de, pek mümkün görünmemektedir.

Cinsel Suçlarda Rızanın Yeri

Görüldüğü üzere cinsel suçların cebir, tehdit ve hile üzerine kurulu yapısı, cinsel aktiviteyi bireysel bir özgürlüğün ifadesi olarak değil, meşru yoldan üreme amacının bir parçası olarak gören bir anlayışın tarihsel mirasıdır. Geçmişte, yazarlar, mağdurun direndiğinin kabul edilmesi için gerçekleşmesi oldukça zor şartların varlığını gerekli saymışlardır. Cinsel suçların zaman içerisinde kişinin özgürlüğüne yönelik suçlar olarak görülmeye başlanması sonucunda, direnme yükümlülüğüne ilişkin anlayış terk edilmiş ve bazı kanun koyucular (İspanya ve İngiltere gibi) suç hipotezini mağdurun rızasızlığı (dissenso) veya daha iyi bir ifadeyle rızasının yokluğu (it. mancanza del consenso) üzerine kurmuştur. Zira bu suç artık özgürlüğe karşı bir suçtur ve bir özgürlüğün ihlal edildiğinin kabul edilmesi için mağdurun rızası olmamasına karşın, bazı davranışlara maruz kalmasının yeterli kabul edilmesi gerekir. Cinsel özgürlüğün tam olarak korunabilmesi ancak suç tipinin rızasızlık üzerine kurulması halinde mümkündür⁵¹.

Buna karşın Avrupa'nın İtalya, Fransa ve Almanya gibi önemli hukuk sistemlerine bakıldığında, cinsel saldırı suçunun işlendiğinin kabulü için mutlaka iradeyi etkileyen nedenlerin (cebir, hile, tehdit) arandığı görülmektedir. Bu durum, bizzat cinsel ilişkinin suç sayıldığı ve direnmenin zorunlu olduğu dönemin garip bir mirası olarak karşımızda durmaktadır. Bu

nedenle kanun değişikliği ile yapılmayanları, yargı organları yapmak durumunda kalmıştır: Örneğin Fransa’da suçun sürpriz olarak gerçekleştirilmesi de dâhil olmak üzere, suçun rızanın yokluğunda işlendiğinden söz edilmesi mümkün olan tüm olasılıklar kanunda yer aldığından, bu hallerin yokluğunda mağdurun rızasının var olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu düzenlemenin aslında davranışa rızası olmayan mağduru esas aldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Fransız Yüksek Mahkemesi de, cinsel saldırı suçlarının (tecavüz ve diğer cinsel saldırılar), mağdurun cinsel davranışa hiçbir şekilde rızası olmadığı hallerde gerçekleştiğine hükmetmiştir (Pradel-Danti Juan, 2010: 445, 447).

TCK’nın 102/1 ve 2. maddelerinde ise, iradeyi sakatlayan hangi durumlarda cinsel saldırı suçunun oluşacağına ilişkin bir düzenleme yapılmamış ve bu şekilde bireyin cinsel özgürlüğü üzerinde geniş bir koruma alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylelikle suçun mağdurun rızasının yokluğu üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür. Önemli olan failin cinsel davranışının mağdurun rızasına aykırı olarak gerçekleşmesidir, zira iradeyi ortadan kaldıran nedenler veya direnme olsun ya da olmasın, yalnızca bu davranışla cinsel özgürlük ihlal edilmiş olmaktadır (Mantovani, 2011: 359). Buna ek olarak iradeyi etkileyen nedenlerin var olduğu hallerde dahi bunların mutlak şekilde mağdurun irade özgürlüğünü ortadan kaldırması da zorunlu değildir (Şen, 2006: 376, 377, 393).

Tamir Edici Evlilik

Mülga TCK’nın 434. maddesi uyarınca ırza geçme ve tasaddi suçlarında, failin mağdurla evlenmesi sonucunda ceza ertelenmekte ve dava zamanaşımı süresi boyunca erkeğin kusurundan kaynaklanan bir nedenle boşanmanın gerçekleşmemesi halinde bir şahsî cezasızlık sebebi söz konusu olmaktadır. Söz konusu hükmün kaynağı mehz kanunun (1889 tarihli İt.CK) 352. maddesiydi⁵². 1930 yılında yürürlüğe giren İtalyan Ceza Kanunu’nun 544. maddesinde de yer alan benzer hüküm, 05.08.1981 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır⁵³. Her ne kadar yürürlükteki TCK’ da böyle bir hüküm yer almıyorsa da, zaman zaman söz konusu hükmün çeşitli tartışmalarda gündeme gelmesi ve zaman zaman yeniden kanuna alınmasının yararlı olabileceğine dair görüşler ileri sürülmesi, konuyu gündemde tutmaktadır.

Öğretide cinsel saldırının temel şeklinin eşler arasında işlenemeyeceği görüşünü savunan yazarlar, nitelikli cinsel saldırıyı ise ancak şikâyet koşuluyla cezalandıran bir anlayışın, mağdurla fail arasında evlenme gerçekleşmesine rağmen failin cezalandırmasının anlaşılmasız olduğunu” ileri sürülmektedirler (Tezcan-Erdem-Önok, 2014: 360, 361). Karşıt görüş ise haklı olarak ırza geçme suçlarında mağdurun faille evlenmesi halinde kamu davasının veya cezanın ertelenmesine ilişkin hükmün; çağdaş dünyadaki düzenlemelere uymadığı, yalnızca toplumun “ırzına geçilen kızın artık evlenemeyeceği” yönündeki ön yargısının böyle bir düzenlemenin gerekçesi olmaması gerektiği ve Türk toplumunun çoğu zaman sınırlı bazı bölgelerde geçerli olan “töre, gelenek ve anlayışların” haddinden fazla genişletilerek toplumun geniş kesimlerinde kabul

görüymüş gibi kamuoyuna sunulmasının yerinde olmadığı yönündedir (Aydın, 2004b : 107). Ayrıca söz konusu hüküm öğretide, kadının erkeğe itaatini hukuk yoluyla sağlamaya yönelik ve kadını bağımsız bir kişi olarak değil, erkeğin mali olarak gören bir anlayışın ürünü olduğu gerekçesiyle de eleştirilmiştir (Uygur-Yalçın Sancar, 2005: 35). Bu bağlamda hüküm, kadın üzerindeki erkek egemenliğinin hukuk, gelenekler ve ahlâk tarafından desteklendiğinin bir ispatı olarak gösterilmiştir (Uygur-Yalçın Sancar, 2005: 35 ; Yalçın Sancar, 2013: 135). Burada, evlenme bir erteleme ve şahsî cezasızlık nedeni sayılıysa neler getirebileceği üzerinde kısaca durmak istiyoruz: Mülga Kanun döneminde ırza geçme veya tasaddi suçun mağduru olan kadınla, fail evlendiği takdirde faile ceza verilmemesinin gerekçesini, toplumun mağdur kadına bakışında aramak gerekir. Söz konusu saldırı sonucunda mağdur olan kadın, içinde yaşadığı psikolojik travmanın yanında toplumun kendisini “kullanılmış ve kirlenmiş”⁵⁴ hissettirmesi” karşısında bir kez daha mağdur olmaktadır. Hatta bazı vakalarda, tecavüze uğrayan kadının kendi akrabaları tarafından öldürülmesinin altında da, toplumun bu sığ bakışını aramak gerektiği düşüncesindeyiz⁵⁵. Bunun yanı sıra, eski kanun döneminde ırzına geçilen kadının ailesi ve toplum tarafından dışlandığı, ayıplı bir kimse sayıldığı ve sonunda fuhuş tacirlerinin eline düştüğü ayrıca hükmün çocuk yaşta evlendirilen çocuklar bakımından da faydalı olduğu ifade edilmiştir (Dönmezer, 2003: 26, 27). Mülga kanun bu toplumsal gerçekler karşısında, yapıldığı dönemin şartları içerisinde, kadını ırzına geçen veya tasaddi fiilini gerçekleştiren adamla evlendirerek, onu toplumdaki dışlanmaktan korumayı (Dönmezer, 2003: 26) ve evlenmesini kolaylaştırmayı (Önder, 1994: 480) amaçlamıştır. Nitekim mülga TCK’ da yer alan hükmün mehzazını barındıran 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu’na ilişkin olarak hazırlanan 1887 tarihli Bakanlık Raporu’nda “evlenmenin ırza geçmeyle onurunu (namusunu) kaybetmiş olan kadına, erkek tarafından verilebilecek en büyük karşılık (tamirat)” olacağı ifade edilmekte ve bu evlilik öğretide “tamir edici (onarıcı) evlilik (matrimonio riparatore)” olarak adlandırılmaktadır (Lemme, 1974 : 562; Grosso, 2002: 26, 27).

Fakat günümüzde erkeğin cinsel arzularını tatmin etmek için ırza tecavüz ettiği, evlenmek için kaçırıldığı ve evlenirse hiçbir sorunun kalmayacağı anlayışı çağdışı kalmıştır ve artık terk edilmelidir (Aydın, 2004a: 162). Çağdaş bir toplumun ceza kanunu, kadının ve onun çevresindeki kendisini kadın üzerinde hak sahibi olarak gören belirsiz sayıda kişinin namusunun tecavüzle kirlendiğini kabul ederek⁵⁶ “kadın kimle evlenirse evlensin, yeter ki namusumuz kurtulsun anlayışına”⁵⁷ yol göstericilik yapamaz. Buna ek olarak hükmün uygulanmasında ırza geçme veya tasaddi mağduru olan kadınların, kamuoyunda sıkça kullanılan ifade şekliyle “tecavüzcüsüyle evlenmesi”, aile ve töre baskısıyla “ailesinin ve kendisinin namusunu kurtarması” için (Aydın, 2004b : 106; Malkoç, 2004: 150; Yalçın Sancar, 2002: 16)⁵⁸ baskı gördüğü de bilinmektedir. Bu evliliklerin, bazı mağdurlar bakımından tiksindirici olabileceği de öğretide ifade edilmiştir (Grosso, 2002: 29).

Cinselliğe bakışın değişmesi ve cinsel özgürlüğe doğru gidişle birlikte, mülga kanunda yer alan hüküm, kadın onurunu aşağılayan bir hüküm haline gelmişti. Bu nedenle kanımızca evlenmeye ilişkin cezayı erteleyen nedenin 5237 sayılı TCK' ya alınmaması yerinde olmuştur⁵⁹. 765 sayılı Kanun'un yapıldığı dönemden bu yana kadının damgalanmasına ilişkin yukarıda bahsedilen negatif tutuma ilişkin bazı olumlu gelişmeler varsa da, söz konusu tutumun tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Bu hükmün varlığı bir yandan ırza geçme ve tasaddi suçlarının genel önleme etkisini önemli ölçüde zayıflatıyordu. İrzına geçilen veya tasaddide bulunulan kadının suçun failiyle evlendirildiğini gören fail, normal şartlarda kendisiyle evlenmeyeceğini bildiği kadını ırza geçme veya tasaddi suçu için kendisine hedef seçmekte ve onunla bir şekilde evlenme imkânı bulmaktaydı. Öte yandan yine söz konusu hüküm yukarıda sözü geçen toplumun çağdışı tutumunun meşrulaştırılmasına bir dayanak teşkil ediyordu. Eğer kadının kirletildiği yönündeki yaklaşımın çağdışı olduğu düşünülüyorsa, yapılması gereken ilk şey evlenmeye ilişkin şahsî cezasızlık nedenini kanundan çıkartmaktır. Bu elbette yalnızca TCK'yı değiştirmekle olacak iş değildir fakat yine de ceza hukukunun toplumu geliştirme fonksiyonunu da küçümsemek gerekir. Bu yüzden 5237 sayılı TCK' da evlenmenin bir şahsî cezasızlık nedeni olarak kabul edilmemesi yerindedir. Eğer cinsel saldırı suçu eski kanun dönemindeki gibi genel adap ve aile düzenine karşı bir suç olarak düzenlenseydi, evlenmenin zedelene hukuki menfaati tamir ettiği ileri sürülebilirdi. Ancak günümüzde suçun kişilere karşı suçlar altında düzenlendiği ve kişinin cinsel özgürlüğünün evlenme ile tamir edilemeyeceği açıktır (Aydın, 2004a: 107). Son olarak ifade etmek gerekir ki evlenme yaşının altındaki çocukların, hukuka aykırı sözde evliliklerle bir araya getirilmesi sorununun çözümü de mülga 434. maddenin kanuna yeniden eklenmesinden⁶⁰ geçmemektedir.

Sonuç

Görüldüğü üzere kadının uzun süren eşitlik mücadelesi cinsel suçların adeta evrim geçirmesine yol açmıştır. Elbette varılan bu noktanın cinsel özgürlük konusunda, kadın erkek eşitliği bakımından mutlak bir eşitliği yansıttığı ve bu durumun genel bir kabul gördüğü söylenemez. Ancak yine de bugünün dünyasında belki de hiçbir şey, son 40 yılda toplumda kadının yeri⁶¹, kadın erkek ilişkileri ve dolayısıyla cinsel özgürlüğe bakış kadar hızlı ve köklü bir biçimde değişmediğini görmek gerekir⁶². Dolayısıyla, kat edilen mesafeye bakıldığında, toplumdaki cinsiyet asimetrisi hala devam ediyor (Jackson-Scott, 2012 : 55)⁶³ ve zaman zaman eşitlik konusunda geri adımlar atılıyor olsa da, mutlak eşitliğe doğru süren yolculuğun bir şekilde devam edeceğine inanıyoruz.

Notlar

- ¹ Bu makalenin planı özgün olmakla beraber içeriği esas olarak yazarın 2013 yılında yayımlanan Türk Ceza Hukukunda Cinsel Özgürlüğe karşı suçlar isimli doktora tezinden türetilmiştir. Ancak çalışmada geçen zaman içerisinde edinilen yeni kaynaklar ve ulaşılan bazı bilgiler ışığında yapılan yeni değerlendirmeler de yer almaktadır. Makalenin sınırlı bir kısmı, daha önce popüler bilim yazısı formatında Güncel Hukuk Dergisi'nin Kasım 2014 sayısında yayımlanmıştır.
- ² "Antik Yunan'da kadının rızasının, balığın avlanmaya rızasından daha gerekli olmadığını" ifade etmektedir (Bologne, 2011: 30).
- ³ Eski tarihli yabancı ceza kanunlarında cinsel suçların düzenlendiği bölüm başlıkları ve bu başlıklara ilişkin sınıflandırmalar hakkında bkz. Yarsuvat, 1964: 120-122.
- ⁴ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi ve tartışma için bkz. Taner, 2013: 62-67.
- ⁵ Aynı yönde bkz. Soyaslan, 2010: 223 ve 224.
- ⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dönmezer, 1964: 452 vd.
- ⁷ Örneğin İsveç yasa koyucusu hayvan seviciliği suç olmaktan çıkarırken, bu tür eylemlerin kanunda yer almasının suç ve suçlu üzerine dikkatleri çekeceği, bu durumun da toplum için yarardan çok zarar doğuracağı gerekçesinden hareket etmiştir. Bkz. Can, 2002: 394. Zoofilinin Anadolu'da oldukça yaygın olduğu yönünde bkz. Poroy, 2005: 234-238. Fransa'da zoofili kavramı ve tarihsel gelişimi için bkz. Caballero, 2010: 357-361.
- ⁸ Kavramlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Manzini, 1964: 278-283. Eski tarihli yabancı ceza kanunlarında bu tür suçlara ilişkin olarak yapılan düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yarsuvat, 1964 : 155-160; Dönmezer, 1983 : 15-25; Artuk, 1994: 31-34.
- ⁹ Yazar, bu hususu 1889 ve 1930 tarihli İtalyan Ceza Kanunları bakımından ifade etmektedir.
- ¹⁰ Geleneksel eğilimin iki ayrı suç tipi olduğu yönünde bkz. Mantovani, 2011: 385; Maruotti, 2007: 683.
- ¹¹ Atti di libidine karşılığı olarak Majno Şerhi'nde şehvetperestine fiiller ifadesini kullanılmaktadır. (bkz. Majno, 1980: 143.). Biz şehvi davranışlar şeklinde çevirmeyi tercih etmekteyiz.
- ¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Taner, 2013: 92 vd.
- ¹³ Mülga kanun döneminde bu davranışların Yargıtay tarafından ırza tasaddi suçu kapsamında değerlendirildiği yönünde bkz. Erem-Toroslu, 2003: 301 ve 302.
- ¹⁴ Ülkemizde de Yargıtay'ın mevcut uygulaması bu yöndedir. Örnek olarak bkz. Yar. 14. CD, E. 2012/11328, K. 2012/9412, T. 3.10.2012. (Kazancı Bilişim İçtihat Bilgi Bankası, SGT: 05.11.2015)
- ¹⁵ Bkz. Alman Ceza Kanunu'nun 178/2. paragrafı.
- ¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taner, 2013: 136-142.
- ¹⁷ Yargıtay'ın mağdurun davranışın cinsel niteliği konusunda yanılabilceği, olaya konu olan davranışın sosyal olarak meşru olan bir davranış olabileceği ve davranışın cinsel nitelikte olduğunun açıkça belli olmadığı gerekçeleriyle verdiği bir bozma kararını burada aktarmak istiyoruz: "(...)olay günü mağdurenin abisiyle birlikte binanın bodrumunda bulunduğu sırada onunla karşılaşan sanığın, mağdurenin o gün şehir dışından dönmüş olmasından dolayı onunla tokalaşması ve onu öpmek üzere yaklaşması biçimindeki eylemini toplumda yerleşik olduğu üzere ve aralarındaki sosyal münasebete uygun olarak yanak yanağa öpüşme amacıyla yapmış olabileceği, mağdurenin, dudaklarını öpmeye çalıştığı yönündeki algılamasının yanlış değerlendirmeden kaynaklanabileceği, olay yerinde ayaküstü karşılaştığı mağdurenin, abisinin yakınlarında bulunduğu bilen sanığın, bu davranışını cinsel amaçla yaptığı hususunun şüphede kaldığı gözetilerek sanığın beraatine karar verilmesi gerekirken yazılı şekilde mahkûmiyetine hükmedilmesi(...)" Yar. 14. CD, E. 2012/1887, K. 2012/4384 T. 13.04.2012. (yayımlanmamıştır)
- ¹⁸ Yazarlar aynı değerlendirmeleri benzer kanuni tipi içeren İtalyan Ceza Kanunu için yapmaktadırlar.

- ¹⁹ Yazar aynı değerlendirmeleri benzer kanuni tipi içeren İtalyan Ceza Kanunu için yapmaktadır.
- ²⁰ Konuya ilişkin ölçütler ve ayrıntılı bilgi için bkz. Taner, 2013: 109-114.
- ²¹ İtalyan Ceza Kanunu'nun 612-bis maddesi şu şekildedir: (1) Mağdur üzerinde tekrar eden davranışlar, tehdit veya taciz yoluyla mağdurda kalıcı ve ciddi bir huzursuzluk (endişe) veya korku durumu oluşmasına; mağdurun kendisinin, yakın bir akrabasının veya duygusal olarak bağlı olduğu bir kimsenin güvenliğinden endişe duymasına yol açanlar veya mağduru bu yollarla yaşam alışkanlıklarını değiştirmeye mecbur edenler fiil daha ağır bir suç teşkil etmediği takdirde, altı aydan dört yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. (2) Fiil, hakkında ayrılma kararı verilmiş veya boşanmış olan eş ya da mağdurla önceden duygusal bir ilişkisi olan kişi tarafından işlendiği takdirde ceza artırılır. (3) Fiil bir küçüğe, hamile bir kadına veya (5 Şubat 1992 tarihli ve 104. numaralı Kanun'un 3. maddesinde belirtildiği düzeyde) engelli bir kimseye karşı veya silahlı ya da kendisini gizleyen bir kimse tarafından işlendiği takdirde ceza yarısına kadar artırılır. (4) Suç, mağdurun şikâyetine bağlıdır. Şikâyet süresi 6 aydır. Fakat suç bir küçüğe veya engelli bir kimseye karşı ya da re'sen kovuşturulan bir suçla bağlantılı olarak işlendiği takdirde, re'sen kovuşturulur.
- ²² ACK'nın 238. paragrafında yer alan stalking suçu, suçun Alman ceza hukukuna girişi ve hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünver, 2009: 110-116.
- ²³ Konuya ilişkin olarak karşılaştırmalı hukuku da içeren ayrıntılı bir inceleme için bkz. Artuk-Yenidünya, 1999: 57vd. İrza geçme suçunun eşler arasında işlenebileceği yönünde bkz. Can, 2002: 520.
- ²⁴ Fransız hukuku bakımından aynı görüş için bkz. Veron, 2006: 65.
- ²⁵ Yazarlar aktardıkları bu görüşe katılmamaktadırlar.
- ²⁶ Batı Avrupa ülkelerinde eşler arasındaki rızaya dayalı olmayan ve cebir, şiddet ve tehdit ile gerçekleşen cinsel ilişkilerin ırza geçme (cinsel saldırı) suçunu oluşturmaması uzun süre boyunca evlilikten doğan muafiyete dayandırılmıştır. Eski dönemlerde Common Law ülkelerinde ise, kadının kocasının mülkiyetinde yer aldığı düşüncesinden hareketle aynı sonuca varılmaktaydı. Çağdaş dönemlerde ise yakın zamana kadar bu konunun aile içi bir sorun olduğu düşüncesi savunulmaktaydı. Bkz. Dönmezer, 2003: 16 ve 17.
- ²⁷ Bu içtihadın yanlış olduğu yönünde bkz. Ünver, 2001: 321-323; Ünver, 2008: 297; -Artuk-Yenidünya, 1999: 65; Evik, 2004: 351.
- ²⁸ Yazar başka bir çalışmasında ise bu yapıtının yargı kararlarına kanun değeri tanımak anlamına geldiğini ve Yargıtay uygulamasını değiştirmek için kanuna özel hükmüm koymanın doğru bir yöntem olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Ünver, 2014: s. 31.
- ²⁹ Evlilik içinde cinsel ilişkiye girmenin tarihte tüm toplumlarda bir hak olarak tanımlandığı yönünde. Bkz. Can, 2002: 309.
- ³⁰ Geçmişle karşılaştırma yapmak açısından, 1989 yılında evlilik içinde cinsel saldırı suçu bakımından tüm Avrupa ülkelerindeki düzenlemeleri karşılaştırmalı olarak gösteren bir tablo için bkz. Godenzi, 1992: 144.
- ³¹ Bu davadan sonra hazırlanan "İngiliz Ceza Hukuku'nda Evlilik İçi Tecavüz" başlıklı Hukuk Komisyonu Raporu için bkz. <http://www.official-document.gov.uk/document/hc9192/hc01/0167/0167.pdf>. (SGT: 27.06.2012)
- ³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Palazzo-Papa, 2005: 197.
- ³³ Karar tarihi 22.11.1995, başvuru no: 20166/92. Karar için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int>. (SGT: 27.06.2012)
- ³⁴ Öğretide Medeni Kanun'un 185/2. maddesinde yer alan, "eşlerin evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlama yükümlülüğü"ne dayanılarak "evliliğin ekonomik, maddi, manevi ve cinsel anlamda bir birlik" olduğu ifade edilmekte ve eşlerin birbirlerine bu alanlarda yardım etmekle yükümlü oldukları kabul edilmektedir.
- ³⁵ Hükme ilişkin eleştiriler için bkz. Hafizoğulları-Özen, 2013: 162 ve 163.
- ³⁶ Aynı görüşte bkz. Ünver, 2011: 241; Ünver, 2008: 298; Tezcan-Erdem-Önok, 2014: 326.

- ³⁷ Gerekece de şu ifadeler yer almaktadır: “Evlilik birliği, eşlere sadakat yükümlülüğünün yanı sıra, karşılıklı olarak birbirlerinin cinsel arzularını tatmin yükümlülüğü de yüklemektedir. Buna karşılık, evlilik birliği içinde bile, cinsel arzuların tatminine yönelik talepler açısından tıbbi ve hukuki sınırların olduğu muhakkaktır. Bu sınırların ihlali suretiyle eş üzerinde gerçekleştirilen ve cinsel saldırı suçunun nitelikli hâlini oluşturan davranışlar, ceza yaptırımını gerekli kılmaktadır.”
- ³⁸ Karşıt görüş için bkz. Kanbur, 2013: 39. Yazar medeni kanun uyarınca evlilik sözleşmesinin böyle bir hak tanıdığını ileri sürmektedir.
- ³⁹ Aynı yönde bkz. Artuk-Yenidünya, 1999: 62; Evik, 2004: 350 ve 352. Evlilik içi tecavüzün suç haline getirilmesine geçmişte uzun süre boyunca bu nedenle karşı çıkmıştı yönünde bkz. Berktaş, 2012a: 54.
- ⁴⁰ Aynı yönde bkz. Centel (2012), <http://nurcentel.com/makaleler.php> ; Centel, 2012: 276.
- ⁴¹ Benzer görüş için bkz. Centel, 2012: 276.
- ⁴² Eşe karşı ruh sağlığını bozacak şekilde nitelikli cinsel saldırı suçunu konu olan bir Yargıtay kararı için bkz. 5. CD, T. 08.03.2010, E. 2010/219, K. 2010/1845 (Yargıtay Kararları Çerçevesinde Ceza Hukuku Sempozyum Kitabı (2011) içinde, İstanbul 2011, : 205 ve 206) İzmir 1. Ağır Ceza Mahkemesi’nin aynı konuda verilmiş ve Yargıtay tarafından onanan bir başka kararını ise Yargıtay’daki esas ve karar numaralarını vermeksizin ÜNVER aktarmaktadır. Bkz. Ünver, 2011: 239 ve 240. Eşin şikâyetini temyiz aşamasında geri aldığı bir diğer örnek için bkz. Yar. 14. CD, E. 2011/6468, K. 2012/2457, T. 01.03.2012 (yayımlanmamıştır).
- ⁴³ Aynı görüş için bkz. Centel, 2012: 276.
- ⁴⁴ Aile içinde kadınlara ve çocuklara karşı işlenen suçların, büyük kısmının kara rakamlar arasında kaldığı yönünde bkz. Bottke, 2000: 306 ve 312.
- ⁴⁵ Fransa’da da tecavüz (TCK’nın 102/2. maddesinin karşılığı) suçunda olduğu gibi, “diğer cinsel saldırılar” (TCK’nın 102/1. maddesinin karşılığı) suçunun da eşe karşı işlenebileceği kabul edilmektedir. Bkz. Rassat, 2006: 574.
- ⁴⁶ “Eşe karşı işlenen cinsel suçlarda cinsel saldırının sadece nitelikli halinin TCK’nın 102/2. maddesinin ikinci cümlesinde şikâyet tabi suç olarak düzenlenmesi, cinsel saldırı suçunun basit şeklinin eşe karşı işlenmesinin ise suç olarak düzenlenmemesi karşısında, olay tarihinde mağdure ile resmi evli olan sanığın eşinin rızası halifına onu kendisine doğru çekerek sarılıp öpmesi şeklindeki eylemin TCK’nın 102/1. maddesindeki suçu oluşturmadığı gözetilmeden, sanığın mahkumiyetine karar verilmesi (...).” Yar. 14. CD, E. 2012/4176, K. 2014/1689, T. 13.02.2014
- ⁴⁷ Aynı görüş için bkz. Özbek-Kanbur-Doğan-Bacaksız-Tepe, 2014 : 314 ve 338; Gündel, 2009: 15; Ertem, 2009: 39 ve 40. Aksi görüş için Keskin Kızıroğlu, 2008: 997; Koca-Üzülmez, 2015 : 285 ; Malkoç, 2009: 13; Tezcan-Erdem-Önok, 2014: 326. Tezcan-Erdem-Önok, eserlerinin 7. baskısında 295. sayfada görüşlerine gerekçe olarak düzenlemenin yerinin, sistematik açıdan ilk fıkrâ bakımından eşlerin fail olamayacağı sonucunu doğurmasını göstermektedir. Yokuş Seviük ise eşin suçun basit halinden de sorumlu olacağıının kanunda açıkça ifade edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bkz. Yokuş Seviük, 2005 : 260.
- ⁴⁸ Aynı görüş için Üzülmez, 2009: 256; Tezcan-Erdem-Önok, 2014: 325.
- ⁴⁹ Evlilik dışı cinsel ilişkilerin cezalandırılması konusunda 80’li yıllara kadar yürütölen tartışmalar ve ileri sürölen görüşler hakkında bkz. Hafızoğulları, 1983: 1-10.
- ⁵⁰ Alman ve İtalyan Yüksek Mahkemelerinin izlediği tutum hakkında bkz. Taner, 2013: 122 ve 123.
- ⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Padovani, 2002: 8 ve 9; Rassat, 2006: 555; Cadoppi, 2002: 33-34; Palumbieri, 2006, : 7, 13, 63 ve 69; Bertolino, 2001: 169 ve 170; Padovani, 2002: 22.
- ⁵² Hükümün gerekçesi (1887 tarihli) şu şekildedir: “Önce aralarında cürüm vuku bulan ve sonra en kutsal bağ ile birleşen iki şahsı, cezai takibattan dolayı birbirlerinden ayırmamak haklı ve adalete muvafıktır. Diğer taraftan cezai muafiyet bahşedilmek suretiyle namusu ihlal edilen bir kadına en büyük telafi sebebi olacak evlenmenin kolaylaştırılması gayet ihtiyatlı bir tedbirdir.” Hükümün Türkçe tercümesi ve gerekçe için bkz. Majno, 1980: 195 ve 196.
- ⁵³ Bu hüküm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lemme, 1974: 562-564.

- ⁵⁴ Tecavüze uğrayan kadının kirlendiği ve bu kirin ancak tecavüz eden adamla evlenmekle temizlenebileceği yönündeki düşünce tarihin çok eski dönemlerinden beri varlığını sürdürmektedir. Örneğin Assur Kanunları'nda "(...)Kızı kirlenmiş baba, onu kirleten adama karı olarak kızını verecektir. Eğer karısı yoksa, bakir kızın fiyatı olan üç misli gümüşü kirleten, kızın babasına verecektir. Kız kirleten ile evlenecek, onu istememezlik yapmayacaktır. (...)" hükmü yer almaktadır. Bkz. Konan, 2011: 151.
- ⁵⁵ Toplumda ve mahkeme kararlarında kadının tecavüze uğramasının erkek açısından onur kırıcı sayıldığı yönünde bkz. Yalçın Sancar, 2010: 108.
- ⁵⁶ Nitekim "kadının iffet ve namusunun yalnızca kadını değil, birçok kişiyi ilgilendirdiği" görüşü 1953 yılında zina konusunda tartışmalar yapılırken meclis kürsüsünden de savunulmuştur. Bkz. Özkorkut, 2009: 155. Bu ataerkil anlayışın oldukça yaygın olduğu ve altında yatan olası etkenler hakkında karşılaştırmalı bir analiz için bkz. Berktaş, 2012b : 101; Berktaş, 2012a: 53.
- ⁵⁷ Düzenlemenin böyle bir anlayışın sonucu olduğu ve günümüzde artık kabul edilemez olduğu yönünde bkz. Yalçın Sancar, 2010: 103.
- ⁵⁸ Benzer baskıların İtalya'nın kültür bakımından az gelişmiş bazı bölgelerinde de söz konusu olduğu yönde bkz. Grosso, 2002: 29.
- ⁵⁹ Aynı görüş için Keskin Kızıroğlu, 2008: 998; Uygur-Yalçın Sancar, 2005: 36; Aydın, 2004a: 152.
- ⁶⁰ Bazı hakim ve savcıların Yargıda Durum Analizi Adli Toplantıda 765 sayılı TCK'da yer alan 434. maddenin yeniden kanuna alınmasına ilişkin talepler ileri sürdüğüne dair basında çıkan haberler üzerine HSYK tarafından 17.09.2011 tarihinde yapılan basın açıklamasının ilgili kısmı şu şekildedir:
"Ülkemizin özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde 15 yaşından küçük kızların yine çoğunlukla kendi yaşlarına yakın erkeklerle davullu zurnalı evlendirildikleri, bu gaynresmi evlilikten çocuk sahibi oldukları ve bunun savcılık tarafından öğrenilmesi üzerine de erkek ve ailesinin ağır ceza mahkemelerinde yargılanıp ceza aldığı, bu kez 15 yaşını doldurmadan evlenen kızın, çocuğuyla birlikte bakıma muhtaç kaldığı gerçeği karşısında, bu gibi durumlarda cezanın indirilmesi veya eski 434. madde benzeri bir düzenleme ile cezanın kaldırılması suretiyle bu konuda ortaya çıkan mağduriyetin engellenmesi önerilmiş, böylece sosyal bir yararın tedavi edilmesi istenmiştir. Grup çalışmalarının hiçbirinde tecavüzcü ile evlenilmesinin veya 15 yaşından küçük mağduru tek başına rızasının cezasızlık sebebi sayılması gündeme gelmemiştir." Bkz. <http://www.hsyk.gov.tr/duyurular/2011/eytul/basin-aciklamasi-17-09-2011.html> (SGT: 04.10.2011)
- ⁶¹ Örneğin 50 yıl önce cinsiyet ayrımcılığı düşünülemez ve ifade edilemez iken, bugün büyük ölçüde hukuka aykırıdır. Bkz. Smith, 2006: 135. Ancak son 50 yıl içinde değişmesi mümkün olan, Birleşik Krallık'a ilişkin ilginç kadın erkek eşitsizliği örnekleri için bkz. Berktaş, 2012a: 44 ve 45.
- ⁶² Bu konudaki bilimsel araştırmalar hakkında bkz. Giddens, 2010: 14 ve 15.
- ⁶³ Yazartlar, 20. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren Batı'da ortaya çıkan kapsamlı cinsel özgürlükler açısından bile, cinsel davranıştaki toplumsal cinsiyet asimetrisinin devam ettiği ve kadınlara yönelik cinsel şiddetin, büyük bir toplumsal sorun olmayı sürdürdüğünü ifade etmektedir.

Kaynakça

- Artuk M.E. & Yenidünya A.C. (1999). Evlilik İçinde Irza Geçme. İçinde, *İstanbul Üniversitesi Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi: 57-70.
- Artuk M.E. (1994). Cinsel Taciz ve Ceza Hukuku. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3-4): 31-34.

- Aydın Ö.D. (2004a). Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar. *Hukuki Perspektifler Dergisi*, (2): 152-162.
- Aydın Ö.D. (2004b). Ceza Hukuku'nun Çağdaş İlkeleri ve Avrupa Birliği Kriterleri Açısından Türk Ceza Kanunu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 53: 63-140.
- Bassi T.L. (1998). *Parte Prima Contro la Violenza Sessuale. Violenza Sessuale 20 Anni per una Legge*. Roma.
- Berktaş F. (2012a). *Kadının İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım*. Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 7. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Berktaş F. (2012b). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bertolino M. (2001). La Tutela Penale Della Persona Nell Disciplina Dei Reati Sessuali. İçinde *Annali Della Facolta di Giurisprudenza di Genova La Tutela Penale Della Persona, a Cura di Laura Fioravanti*. Milano: 159-198.
- Bologne J.C. (2011). *Gönül Çelmenin Tarihi* (Çev. Erkan Ataçay). Ankara:Dost Kitabevi.
- Bottke W. (1999-2000). Sexuality and Crime: The Victims of Sexual Offenses. *Buffalo Criminal Law Review*, 293: 293-315.
- Caballero F. (2010). *Droit de Sexe*. Paris: LGDJ
- Cadoppi A. (2002). Commento articolo 3. İçinde, *Commentari Delle Norme Contro la Violenza Sessuale e Della Legge Contro la Pedofilia*. Milano: 27-143.
- Can C. (2002). *Toplumsal İnsanın Evrensel Doğası ve Cinsel Suçlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Centel N. (1997). Cinsel Suç Mağduru Kadının Korunması. İçinde, *Prof. Dr. Kenan Tunçomağ'a Armağan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eğitim Öğretim ve Yardımlaşma Vakfı: 59-70.
- Centel N. (2005). Yeni Türk Ceza Yasası ve Kadın. İnternet adresi: <http://nurcentel.com/makaleler.php>. Erişim tarihi: 18.04.2012.
- Centel N. (2012). 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Cinsel Saldırı Suçu ve Cinsel Suçlar Değişiklik Tasarısı'nın Değerlendirilmesi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 99: 269-290.
- Costanzo A. (2008). *I Reati Contro la Libertà Sessuale*. Torino.
- Dauray Fauveau M. (2010). *Droit Pénal Spécial*. Amiens: Cepaduis Puf.
- De Cupis A. (1960). Il Diritto alla Libertà Sessuale. İçinde, *Studi Giuridici in Memoria di Filippo Vasalli*. Torino: 431-453.

- Dönmezer S. (2003). *Cinsel ve Cinselliğe İlişkin Suçlarda Yeni Trentler*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayını.
- Dönmezer S. (1983). *Ceza Hukuku Özel Kısım Genel Adap ve Aile Düzenine Karşı Cürümler (5. Baskı)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Dönmezer S. (1964). IX. Milletlerarası Ceza Hukuku Kongresi ve Cinsiyet Ahlâkına Karşı Suçlar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 30: 451-465.
- Erem F. & Toroslu N. (2003). *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Evik A.H. (2004). Ceza Hukukumuz ve Kadın. İçinde Editör, Prof. Dr. Çetin Özek Armağanı, İstanbul: Yayınevi: 349-364.
- Fiandaca G. & Musco E. (2006). *Diritto Penale Parte Speciale*, V II, T.I. Bologna.
- Fiandaca G.(1993). *Violenza Sessuale in Enciclopedia del Diritto*, V.VLVI, Milano.
- Fiandaca G.(2000). *Violenza Sessuale (Aggiornamento)*, *Enciclopedia del Diritto Aggiornamento*, Vol. IV. Milano.
- Fromm E. (2004). *Cinsellik ve Cinsel Sapmalar* (Çev. Antan A.). Ankara: Antan Yayınevi.
- Giddens A. (2010). *Mahremiyetin Dönüşümü* (Çev. Şahin İ.) (2. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Godenzi A. (1992). Cinsel Şiddet (Çev. Kurucan Coşar S. & Coşar Y.). İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Gözübüyük A.P. (1981). *Türk Ceza Kanunu Açıklaması*, C. IV, 4. Bası. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Grosso C.F. (2002). Funzione Della Norme Penale E Comportamento Sessuale. İçinde, Gulotta G. & Pezzati S. (Eds.), *Sessualità Diritto e Processo*. Milano: Giuffrè: 25-34.
- Hafızoğulları Z. (1983). *Zina Cürümleri*. Ankara: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Hafızoğulları Z. & Özen M. (2013). *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler Kişilere Karşı Suçlar*. Ankara: US-A Yayıncılık.
- Jabrayilova S. (2012). The Distinctive Features of Sexual-Related Offences: Statutory Rape v. Martial Rape. *Ankara Law Review*, 9(1): 81-107.

- Jackson S. & Scott S. (2012). *Cinseliği Kuramlaştırmak* (Çev. Serezli S.). İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Kanbur M.N. (2013). Türk Ceza Hukukunda Reşit Olmayanla Cinsel İlişki Suçu. *Ceza Hukuku Dergisi*, 21: 33-68.
- Keskin Kiziroğlu S. (2008). Yeni Türk Ceza Kanunu'nda Kadına İlişkin Düzenlemeler ve Cinsel Suçlar. İçinde, *Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer Armağanı*. Ankara: TCHD: 995-1004.
- Koç Z. (2009). Alman Ceza Hukukunda Cinsel Özgürlüğe Karşı İşlenen Suçlar Alanında Son Gelişmeler. *Adalet Dergisi*, 35: 244-259.
- Konan B. (2011). Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29: 149-172.
- lemme F. (1974). Lbertà Sessuale (Delitti Contro La). *Enciclopedia del Diritto*, 24. Milano: Giuffrè: 555-564.
- Majno L. (1980). *Majno Ceza Kanunu Şerhi, III*. Ankara: Yargıtay Yayınları.
- Malkoç İ. (2004). Cinsel Dokunulmazlığa İlişkin Suçlar Adlı Podyum Tartışması. İçinde, *Toplumsal Değişim Sürecine Türk Ceza Kanunu Reformu Panel Kitabı* (Birinci Kitap). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını: 148-150.
- Mantovani F. (2011). *Diritto Penale Parte Speciale i Delitti Contro La Persona*. Milano: CEDAM.
- Manzini V. (1964). *Trattato Di Diritto Penale Italiano, V 7*. Torino: UTET.
- Marini G. (1975). Violenza Carnale (Diritto Penale). *Novissimo Digesto Italiano*, 20: 953-962.
- Maruotti R.G. (2007). *Reati Contro La Persona*. Torino.
- Mulliri G. (2010). Codice Penale Rassegna Di Giurisprudenza e Di Dottrina. İçinde, Lattanzi G.& Lupo E. (Ed.), *Delitti Contro La Persona, V.XI, T.II*. Milano.
- Nuhoğlu A. (2004). Türk Ceza Kanununda ve 2002 Tasarısında Cinsel Suçlar. İçinde Bayraktar K. (Ed.), *Prof. Dr. Çetin Özek Armağanı*. İstanbul: Seçkin Yayınları: 609-640.
- Önder A. (1994). *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler* (4. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özbek V.Ö.; Kanbur N.; Doğan K.; Bacaksız P. &Tepe İ. (Der.) (2015). *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınları.

- Özkorkut N. (2009). *Türk Hukuk Tarihinde Zina Suçu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Öztan B. (2004). *Aile Hukuku (5. Baskı)*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Padovani T. (2002). Commento Articolo 1 e 2. İçinde, *Commentari Delle Norme Contro La Violenza Sessuale e Della Legge Contro La Pedofilia*. Milano: 3-25.
- Palazzo F. & Papa M. (2005). *Lezioni Di Diritto Penale Comparato (2. Ed.)*. Torino: Giappichelli.
- Palumbieri S.R. (2006). *Violenza Sessuale*. İçinde, Cadoppi A., Canestrari S., & Papa M. (Eds.), *Reati Contro La Libertà Sessuale e lo Sviluppo Psico-Fisico Dei Minori Trattato Da*. Milano:UTET Giuridica:
- Picotti L. (2001) . Profili Generali Di Diritto Penale Sostanziale. İçinde Cadoppi A.(Ed.), *La Violenza Sessuale A Cinque Anni Dalla Legge 66/96*, Padova:19-47.
- Poroy A. (2005) *Türkiye’de Cinsellik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Pradel J. & Danti-Juan M. (2010). *Manuel De Droit Pénal Spécial (5 Ed.)*. Paris: Cujas.
- Rassat M.L. (2006). *Droit Pénal Spécial (5e Ed.)*. Paris: Dalloz.
- Russo L. (2006). *Atti Sessuali Con Minorenne*. İçinde Cadoppi A., Canestrari A. & Papa M. (Ed.), *Reati Contro La Libertà sessuale E Lo Sviluppo Psico-Fisico Dei Minori Trattato*. Milano: Atti Sessuali Con Minorenne: 121-162.
- Sacca' F. (2003). *La Società Sessuale: Il Controllo Sociale Della Sessualità Nelle Organizzazioni Umane*. Milano.
- Scully D. (1994). *Tecavüz Cinsel Şiddeti Anlamak: Tutuklu Tecavüzcü Erkekler Üzerine Bir İnceleme* (Çev. Tekelli Ş. & Aytek L.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Smith P. (2006). *Feminist Activism, Structures of Resistance and Law*. İçinde, *Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006 Kitabı*, C. III. Ankara: Ankara Barosu Yayınları: 149-160.
- Soyaslan D. (2010). *Ceza Hukuku Özel Hükümler (8. Baskı)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Şen E. (2006). *Yeni Türk Ceza Kanunu Yorumu*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Taner F.G. (2013). *Türk Ceza Hukukunda Cinsel Özgürlüğe Karşı Suçlar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Tezcan D.; Erdem M.R. & Önok M. (2014). *Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.

- Uygur G. & Yalçın Sancar T. (2005). Law, Women's Subordination and Changing Face of The Turkish Legal System in The Example of Article 434 of The Turkish Criminal Code. *Eastern European Community Law Journal*, 1(2): 30-36.
- Ünver Y. (2001). Özellikle Cinsel Suçlar Alanında Olmak Üzere, Kadınlarla İlgili Ceza Hukuku Normlarındaki Değişim ve Türkiye'deki Durum. İçinde, *Adalet Yüksek Okulu 20. Yıl Armağanı*. İstanbul: Beta Yayınevi: 293-350.
- Ünver Y. (2003). *Ceza Hukukuyla Korunması Amaçlanan Hukuksal Değer*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ünver Y. (2008). Cinsel Dokunulmazlığa ve Genel Ahlâka Karşı Suçlar. İçinde, *Türk Ceza Kanunu'nun 2 Yılı Teori ve Uygulamada Kaynaklanan Sorunlar*. İstanbul: TCHD Yayını 10: 294-342.
- Ünver Y. (2009). Ceza Hukuku Açısından Mobbing, Stalking ve Cinsel Taciz Eylemleri. *Ceza Hukuku Dergisi*, 11: 101-127.
- Ünver Y. (2011). Yargıtay 5. Ceza Dairesi'nin Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlara İlişkin Bazı Kararlarının Değerlendirilmesi. İçinde Kollektif (Ed.), *Yargıtay Kararları Çerçevesinde Ceza Hukuku Sempozyum Kitabı*. İstanbul: Türk Ceza Hukuku Derneği: 217-243.
- Ünver Y. (2014). Türk Maddi Ceza Hukukunda Cinsel Suçların Eleştirel Olarak İncelenmesi. İçinde Ünver Y. (Ed.), *II. Türkiye-Slovenya Uluslararası Hukuk Sempozyumu: Cinsel Suçlar ve Evlilik Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları: 23-58.
- Üzülmez İ. (2009). Yeni Türk Ceza Kanununda Cinsel Saldırı Suçu. İçinde Öztürk B.(Ed.), *Hukuk Devletinde Suç Yaratılmasının ve Suçun Aydınlatılmasının Sınırları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık: 251-262.
- Veron M. (2006). *Droit Pénal Spécial*, 11e Edition. Paris: Sirey.
- Yalçın Sancar T. (2002). Türk Ceza Kanunu Tasarısının (2000) Bazı Hükümleri Hakkında Düşünceler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(3): 1-25.
- Yalçın Sancar T. (2011). Sempozyum Konuşması. İçinde Taşpınar S. (Ed.), *Esin Konanç Sempozyumları Kitabı: 14 Mayıs 2010 : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İle İlgili Kararları ve İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Sorunu ve Ceza Hukukunda Kadın : 20 Aralık 2010 : Çocuk İstismarı ve Çocuk Suçluluğu*, Ankara: Ankara Üniversitesi: 99-109.
- Yalçın Sancar T. (2013). *Türk Ceza Hukukunda Kadın*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yarsuvat D. (1977). Türk Ceza Kanununda Cinsel Özgürlüğe Karşı Suçlar. İçinde *Değişen Toplum ve Ceza Hukuku Karşısında TCK'nın 50 Yılı ve Geleceği Sempozyum Kitabı*. İstanbul: Nadir Kitap: 647-715.

Yarsuvat D.(1964). Mukayeseli Hukukta Cinsi Suçlar ve Müeyyideleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1964: 115-169.

Yokuş Sevük H. (2005). 5327 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Çocukların Cinsel İstismarı ve Reşit Olmayanla Cinsel İlişki Suçları. *Hukuk ve Adalet*, 5: 280-302.

Zevklilier A. & Acarbey M.B. & Gökyayla K.E. (1999). *Medeni Hukuk*, 6. Baskı, Ankara: Turhan Yayınevi.

Medyada Annelik Temsilleri ve Anne Savaşları: *Haftanın Annesi* Yarışma Programının Analizi

Emel Baştürk Akca*
Kocaeli Üniversitesi

Öz

Anne olmak, kadının biyolojik cinsiyetinin kendisine sunduğu, yalnızca kadınlara özgü bir durumdur. Bu nedenle, çoğu zaman kadınlık annelikle özdeşleştirilmekte, kadın kimliği anneliğe indirgenmektedir. Annelik, kadının fedakâr, üretken, sevgi dolu ve şefkatli doğasının bir parçası olarak tanımlanır. Annelik, basitçe çocuk sahibi olan kadını işaret etmez, bir dizi toplumsal değer ve rolleri de işaret eder. Bu nedenle Coulter'ın da belirttiği gibi "annelik basitçe biyolojik ya da içkin değildir; aynı zamanda ideolojik ve politik olarak işlev gören toplumsal bir kurumdur" (2010: 571). Feminist perspektif, anneliğe ilişkin genel kanılar, deneyimler ve pratiklerin, geleneksel /ataerkil düşünceye hizmet eden annelik ideolojisi içinde şekillendiğini savunur. Anne olma durumu, hem kadınlara verilen kutsal bir görev, hem de ideal anneliğe ulaşabilmek için yürütülen bir mücadele alanıdır. Feminist çalışmalar içinde gerek teorik düzlemde, gerekse de medyada temsil düzeyinde anneliğe ilişkin çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada annelik ve medyada annelik temsilleri eleştirel perspektiften kısaca tartışılmış ve KanalTürk'te, 2014 yılı Eylül ayında yayınlanmaya başlayan Haftanın Annesi programında annelik temsilleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Program, çalışan-ev kadını (evde çalışan) anne, evli-bekâr anne gibi farklı annelik biçimlerinin çatıştığı bir alan olma özelliğine sahiptir. Çalışmada, bu annelik biçimlerinin birbirleriyle nasıl rekabet ettiği ve idealize edilen annelik biçiminin nasıl sunulduğu, çalışan -ev kadını (evde çalışan) anne çatışması üzerinden ortaya konulmaktadır. Türkiye'de de çalışan anne sayısı gün geçtikçe artsa da medyada hala evdeki anne ile çalışan anne arasındaki savaşın devam ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler:medyada annelik temsilleri, anne savaşları, *Haftanın Annesi*.

*Doç. Dr.Emel Baştürk Akca, Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Kocaeli-Türkiye. E-posta: emelbasturkakca@gmail.com.

Media Representations of Motherhood and Mommy Wars: *Mother of the Week*

Emel Baştürk Akca
Kocaeli University

Abstract

*As maternity is a condition unique to women, female identity is often equated with motherhood. Motherhood is defined as part of the self-sacrificing, fertile, nurturing and caring nature of women. Motherhood does not simply refer to having a child, but to a set of social values and roles. As M. Coulter remarked, "Motherhood is not simply biological or innate; it is also a social institution that functions ideologically and politically" (2010: 571). The feminist perspective argues that common thinking and practices regarding motherhood are shaped by the ideology of motherhood that serves the patriarchal belief. Mothering is considered both a divine role for women and also a constant struggle to achieve ideal motherhood. Motherhood research holds an important place within feminist studies at both the theoretical level and also as it is portrayed in the media. In this study, motherhood and the media representations of motherhood were discussed from a critical perspective and the motherhood representations were analysed in the television programme *Mother of the Week*. The programme is also like a battlefield in which different types of motherhood such as single versus married are in conflict. The study presented how these different types of motherhood competed against each other and how the idealized motherhood type was portrayed. It is seen that the war between stay-at-home mothers and the mothers who work outside the home still continues.*

Keywords: *ideology of motherhood, media representations of motherhood, Mother of the Week.*

Giriş

Kadının medyada temsili genellikle ikili bir salınım içinde gerçekleşir. Kadın medyada ya anne ve eş rolüyle kutsanır ya da cinsel obje olarak sunulur. Her iki temsil biçimi de aslında kadının medyada ‘gerçek’ kimliğiyle var olabildiğini engellemekte; kendisini eşi, çocukları ya da bedeni/cinselliği dışında bir şey üzerinden var edebilmesine olanak bırakmamaktadır. Anne olmak, kadın bedeninin doğurgan doğasının, başka bir ifadeyle biyolojik yapısının bir sonucudur. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerini biyolojik cinsiyetin doğal bir sonucu olarak gören egemen geleneksel yaklaşımların kendilerini meşrulaştırdıkları temel dayanaklardan birini oluşturur. Ataerkil sistem, biyolojik cinsiyet özelliklerinden hareketle kadın ve erkek arasındaki karşıtlıkları, farkları kurar ve kadın, ‘annelik özelliğinin doğal bir sonucu olarak’ şefkatli, duygusal, fedakâr, besleyen, büyüten olarak tanımlanır. Kadınlık özellikleri gibi annelik de evrensel -olduğu kabul edilen- roller ve değerlerle bezenmiştir. Bu tanımlama biçimi, annelik pratiklerinin toplumsal ve ideolojik belirlenmişliğinin üstünü örter.

Coulter’ın ifadesiyle “en basit tanımıyla annelik, kolektif bir grup olarak anneleri, anne olma durumunu, annelere yüklenen nitelikleri ifade eder” (2010: 571). Bu genel tanımın da ortaya koyduğu gibi annelik, basitçe çocuk sahibi olmak anlamına gelmemektedir. Coulter, anneliği tanımlaya şöyle devam eder:

Annelik aynı zamanda bir prensip, toplulukların siyasi ve sosyal düzeninde önemli bir bileşen, yani bir kurumdur. Kurumlar ise insan davranışını bireylerin değil, topluluğun ihtiyaçlarına göre düzenleyen, önemli kültürel pratikler ve kurulu toplumsal mekanizmalardır. Bu nedenle annelik, basitçe biyolojik ya da içkin değildir; aynı zamanda ideolojik ve politik olarak işlev gören toplumsal bir kurumdur (2010: 571).

Feminist düşünce, anneliğe ilişkin genel kanılar, deneyimler ve pratiklerin, geleneksel /ataerkil düşünceye hizmet eden annelik ideolojisi içinde şekillendiğini savunur. Green’e göre “her tür annelik ve annelik yapma anlayışı, anneliğe ilişkin genel kanıları, deneyimleri ve pratikleri şekillendiren geleneksel görüşe hizmet eden (ataerkil) annelik ideolojisi ile uğraşmak zorundadır” (2010a: 969). Toplumda kabul gören tüm diğer ideolojiler gibi annelik ideolojisi de anneliğe ilişkin değerler, roller ve modelleri evrensel ve değişmez biçimler olarak tanımlayarak bir ortak akıl haline getirir.

Amerikan medyasında annelik temsillerini inceleyen Johnston ve Swanson (2003:21) Amerikan kültürünün, “romantikleştirilmiş, tüm kadınlar tarafından arzu edilebilir bir annelik idealini” teşvik ettiğini belirtir. Bu annelik ideali, orta sınıf beyaz kadınlar için tamamen evde, ev işleri ve çocuk bakımı ile zamanını geçiren bir annelik biçimidir. Buna karşılık farklı annelik ideolojileri, farklı dönemlerde daha baskın hale gelebilir ya da birbirleri ile mücadele içinde olabilir. Johnston ve Swanson (2003), Amerikan toplumunda 21. yüzyılda hala bir dizi annelik ideolojisinin birbirleriyle rekabet içinde olduğuna

dikkat çeker. Bu ideolojiler kimi zaman farklı toplumsal kesimler içinde bir arada varlığını sürdürmeye devam eder. Bu çalışmada da bir televizyon programı üzerinden farklı annelik ideolojileri ve pratiklerinin mücadelesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma, eleştirel feminist perspektifin vurguladığı gibi annelik olgusu ve anneliğe dair pratiklerin ataerkil ideoloji içerisinde belirlendiği düşüncesinden hareket etmekte ve bu ideoloji içinde nasıl bir anneliğin ortaya çıktığını tartışmayı amaçlamaktadır. Medya, kültürel mitler ve ideolojilerin biçimlendiricisi ve yeniden üreticisi olarak belli annelik biçimlerini yüceltmekte ve ideal bir anne stereotipi oluşturmaktadır. Farklı annelik biçimleriyle mücadele içinde yüceltilen bu anne modelinin nasıl tanımlandığını ve diğer anneliklere üstünlüğünün hangi söylemler üzerinden kurulduğunu tespit etmek, Türkiye medyasında da sıklıkla annelik rolü ile karşımıza çıkan kadınların medyada temsil ediliş biçimlerini ortaya koymanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Annelik ideolojisinin temel bileşenlerinden biri anneliğin profesyonelleştirilmesi ya da uzmanlaştırılmasıdır. Annelik her ne kadar kadına doğası gereği verilen bir görev olsa da kapitalizmle işbirliği içinde çalışan bir baskı mekanizması olarak ataerkil sistem, onu aynı zamanda bir uzmanlık alanı olarak tanımlamakta ve kadınların iyi anneler olabilmeleri için uzman desteğine ihtiyacı olduğu düşüncesini de doğurmaktadır. Anneler bilinçlenmeli, iletişimden sağlıklı beslenmeye kadar pek çok alanda uzmanların desteğini almalıdır. Annelik konusunda Türkçe alan yazınında az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak genel olarak bu alandaki yayınlara bakıldığında anneliğin, eleştirel perspektiften çok, kişisel gelişim ve beceri kazandırmaya yönelik yayınların konusu olduğu görülür. ABD ve pek çok Avrupa ülkesinde de annelikle ilgili yayınların başında çocuk yetiştirme el kitapları, uzman tavsiyeleri/görüşleri ve kişisel gelişim odaklı yayınlar gelmektedir (Johnston & Swanson, 2003: 21). Medyanın da hem bu ideolojiyi ürettiği hem de -özellikle gündüz kuşağı kadın programlarında- böylesi bir 'bilinçlendirme' işlevi yerine getirdiği görülmektedir.

Çalışmada KanalTürk'te yayınlanan ve her hafta dört annenin 'haftanın en iyi annesi' olmak için birbirleriyle -kelimenin ilk anlamıyla- yarıştığı Haftanın Annesi programı, annelik ideolojileri çerçevesinde analiz edilmektedir. Yarışmacı anneler, kadınları annelik konusunda 'yarıştıran' belli 'annelik' kriterleri üzerinden değerlendirildiğinden program, anneliğin 'uzmanlaştırılması'nın medyadaki örneklerinden biri olma özelliğine sahiptir. Program aynı zamanda farklı annelik biçimlerinin mücadelesini ortaya koyması açısından da incelenmeye değer görülmüştür. Çalışmada, önce programda sunulan 'iyi annelik kriterleri' tespit edilmiş ve tartışılmış, sonrasında da çalışan-'ev kadını' anne gibi farklı annelik biçimlerinin mücadelesi sergilenmeye çalışılmıştır.

Annelik Kurumu ve Ataerkil Annelik İdeolojisi

Annelik pek çok toplumda kutsanan, yüceltilen, anne olan kadınları daha değerli kılan bir konumdur. Çoğu zaman anne olamamak, kadın açısından bir eksiklik olarak görülür. Anneliğe ilişkin kurallar ve anne olma durumu, kadına ilişkin pek çok konu gibi ataerkil toplum tarafından tasarlanmaktadır. Başka bir ifadeyle annelikle ilgili -kimi zaman birbirleriyle de çelişen- çeşitli mitler yaratılarak annelik, kadınların denetlenmesi / düzenlenmesinin bir aracı haline gelmektedir. Bu bağlamda, ekonomik ve toplumsal faktörlere göre sürekli yenilenen “annelik ideolojisi” ya da “anneliğin ataerkil ideolojisi” kavramsallaştırması da eril tanımlı bir kültürel annelik etme pratiğini ifade etmektedir. Green’in belirttiği gibi “tarih, din, felsefe, bilim, psikoloji, tıp, hukuk, sosyal politika ve ekonomi tarafından desteklenen anneliğin egemen ataerkil ideolojisi, Batı düşünce ve pratiğinde kadınların annelik edişini denetlemeye” (2010a: 969) çalışır.

Feminist perspektiften anneliği ele alan çalışmalar, kamusal alandaki eşitsizliklerin özel alandan başladığı düşüncesinden hareketle özel alanda kadının konumunu sorgulayan ikinci dalga feminizm ile başlamıştır. Çalışma hayatı ve annelik, velayet hakkı ve annelik, annelik ve sağlık gibi konular ise, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren feminist teori ve pratiğe dâhil olmuştur” (Sanger, 1992’den akt. Çağlar, 2011, s. 915). Söz konusu döneme ait feminist annelik çalışmaları genellikle beyaz ve orta sınıf aileler üzerine yoğunlaşırken, 2000’li yıllarda artan sayıda annelik araştırmasının ırk, sınıf, etnisite ve kültür gibi daha geniş bağlamlara doğru yöneldiği görülmektedir. Bu çalışmalar, çoğunlukla annelikle ilgili mitleri ve annelik ideolojisini deşifre etme ve daha özgürlükçü annelik biçimlerinin kapısını aralama amacına yöneliktir.

Annelik pratiklerinin kadınların denetlenme araçlarından birine dönüştüğünü söylemeleri, bunu ifşa ederek eleştirmeleri nedeniyle feministler çoğu zaman ataerkil toplum tarafından “anneliğe düşman olmak”la suçlanmışlardır. Ancak kadınlara yüklediği bu baskılar nedeniyle annelik deneyiminden vazgeçmiş, kürtaj ve doğum kontrolü gibi kadınları annelikten uzaklaştıran bir bakış açısını benimsemiş kimi radikal feministler olmakla birlikte, pek çok feminist yaklaşım annelik pratiklerinin dönüştürülmesine odaklanmaktadır. Feministler, kadın özgürlüğünün bir parçası olarak uygun fiyatlı çocuk bakım hizmeti gibi anne-dostu uygulamaların önemini vurgulamış, kendi annelik deneyimleri hakkında yazılar yazmış ve bunu aktivizmleri açısından bir motivasyon olarak kullanmışlardır (Kinsler, 2010: 395-396).

Green ataerkil toplumda, annelik ve anne-çocuk ilişkilerinin romantikleştirildiğini belirtir ve “Bu biyolojik anne ideali, anneleri şefkatli, duygusal ve bağımlı varlıklar olarak gösterirken, annelerin hayat veren, fedakâr, hoşgörülü olması beklenmekte ve annelik etmenin dışındaki kimlikleri ve bireysellikleri yadsınmaktadır” der (2010a: 970). Ataerkil toplumlarda kadınlar, yalnızca annelik rolleriyle değil, aynı zamanda ev kadınlığı ve eş olmaya ilişkin pek çok kuralla da kuşatılırlar. Kadınlar, evin temizliği, düzeni, yeme-içme, alışveriş gibi evdeki düzenin devamına ilişkin hemen her şeyden

sorumludurlar. Bu roller annelikle birleşince anneler, çocukların temiz ve güzel giyinmesi, sağlıklı beslenmesi ve okul başarısı gibi pek çok şeyin de sorumlusu olurlar. Ancak kadınlar hemen her alanda olduğu gibi annelik rolleri konusunda bir denge noktası bulmakla da sorumludur. Çünkü fazla denetimci olmaları durumunda, “baskıcı” ve “boğucu” olmakla, “her şeye müdahil olarak çocuklarına zarar vermekle” de suçlanırlar.

Annelik ideolojisinin temel bileşenlerinden biri anneliğin uzmanlaştırılması, profesyonel bir iş haline getirilmesidir. 20. yüzyılın başından itibaren annelik, Batı bilimi, psikolojisi ve tıbbi tarafından profesyonelleştirilmiş, başka bir ifade ile uzmanlaştırılmıştır. Çocuk yetiştirme kılavuzları anneliğin bir uzmanlık alanı olmasına hizmet etmiş ve annelerin uzman desteğine ihtiyacı olduğu düşüncesini pekiştirmiştir.

Anneliğin uzmanlaştırılması annelik mitleri ile de pekiştirilir. İyi ve kötü anne olmayı belirleyen adanmışlık, fedakârlık, uzman tavsiyesine ihtiyaç duyma, duygusal yoksunluk gibi özellikler, anneliğe ilişkin olumlu ve olumsuz mitler olarak sıralanabilir (Thurer, 1995; Green, 2010b; Caplan, 2010).

Annelik düşüncesi ve ideal annelik pratiklerini eleştirel biçimde tartışan ve tarihsel süreç içerisinde bu pratiklerin nasıl değiştiğini ortaya koyan önemli çalışmalardan biri Ann Taylor Allen’ın (2005) *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890-1970, A Maternal Dilemma* (Batı Avrupa’da Feminizm ve Annelik, 1890-1970, Annelik İkilemi) başlıklı çalışmasıdır. Allen çalışmasında, feminist hareketin, ataerkil sistemin kadını her şeyden önce eş ve anne olarak konumlandırmasına yönelik eleştirilerini, ‘hem anne hem de bağımsız bir birey olabilmek mümkün mü?’ sorusunda özetler ve kitabında bu soruya yanıt vermeye yönelik çabaları derler. ‘Annelik ikilemi’ ile kastedilen de kadının, anne ve eş olmakla bağımsız bir birey olmak arasında bir seçime zorlanmasıdır.

Kadınların yaşadığı bu ikilemi sorgulayan bir başka çalışma da Elisabeth Badinter’in (2010) *Le Conflit: La Femme et la Mere* (Kadınlık mı? Annelik mi?) adlı kitabıdır. Badinter, her kültürel döneme göre değişebilen bir ideal annelik modelinin hâkim olduğunu söyler; kadınlar bu ideali ya olduğu gibi kabul eder ya bununla müzakere eder ya da reddederler. Ancak her üç şekilde de kendilerini bu modele göre belirlemiş olurlar. Günümüzün hâkim annelik modeli, kadınlardan tam mesaili bir çalışma bekleme derecesinde ağırdır ve kadınları anne olmakla (sosyal ve cinsel hayatı olan) bağımsız bir kadın olmak arasında bir tercih yapmaya zorlar.

Bazı kültürlerde anneliğin adanmışlık ve fedakarlıkla eşdeğerliği çok daha baskındır. Badinter, Almanya, İtalya veya Japonya gibi güçlü patriarkal gelenekleri olan ülkelerdeki kariyer sahibi kadınların aile kurup anne olduktan sonra eve dönmek zorunda kaldıklarını; bunun temel nedeninin kreşlerin ve çocuk bakıcılarının yetersizliğiyle değil, toplumdaki iyi anne modeline ilişkin yerleşik düşünceyle ilgili olduğunu belirtir. Bu toplumlarda “kendisini tamamen yavrusuna adanmış iyi anne” normu baskın olduğundan çocuğu bir kuruma ya da yabancıya emanet etmek hala kınanacak bir davranış olarak görülmekte, bu nedenle kadınlar annelik yaşını ertelemekte ve giderek daha az çocuk yapmaktadırlar (Badinter, 2010: 138-140).

Türkiye gibi ailenin daha milliyetçi ve muhafazakâr değerlerle kurulduğu ve kutsandığı toplumlarda ise annelik, ulusçu söylemlerin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. 1990'lı yıllara kadar Türkiye'de çok daha belirgin olan pasif yurttaşlık anlayışı çerçevesinde tüm yurttaşlar gibi kadınlar ve anneler de öncelikle ailesine ve yurduna bağlılık ve fedakârlıkla yükümlü tutulmuştur. Asker ocağı, millet ocağı gibi söylemlerle toplumun en küçük hücresi gözüyle bakılan aileye atfedilen kutsallık halesi daha geniş bir alana taşınmaktadır (Oğuz, 2005: 117). Bu bakımdan Türkiye'deki feminist çalışmalar, hâkim annelik kimliğini Türk modernleşme sürecindeki inşasından başlayarak analiz etmişlerdir. Aksu Bora, (2001) "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü" adlı çalışmasında kentte oturan, eğitilmiş, üst orta sınıf "Cumhuriyet kadınları" ve onların kızlarının annelik deneyimlerini aktarmıştır. Görüşmeler sonucunda bu iki kuşak kadınların annelik algılarında ve pratiklerinde farklılıklar olduğu görülmüştür: Birinci kuşak kadınlar için çocuk yetiştirmek, topluma yararlı, iyi vatandaşlar yetiştirmek gibi toplumsal bir işlevi olan kutsal bir görevi ifade etmektedir. İkinci kuşak kadınlar içinse annelik, olumlu özelliklerinin yanı sıra dışarıdaki hayattan engellenmeyi de içermektedir. İkinci kuşaklar çocuk bakımına dair sorumlulukları kendi anneleriyle paylaşmakta, çalışıp çalışmamayı daha çok kişisel bir sorun olarak ifade etmektedir.

Türkiye'de farklı toplumsal yapılarda cinsiyet rollerinin nasıl ortaya çıktığını 1970'li yıllarda ve daha önce gerçekleştirilmiş etnografik ve sosyolojik çalışmalara dayanarak karşılaştıran Kandiyoti (2007), kentli kadınların toplumsal ve ekonomik uyumunun, erkek rollerine ve aile işleyişinin geleneksel düzenine meydan okumayılarıyla gerçekleştiğini vurgular. Kariyer sahibi kadınlarda bile iş ve ev sorumluluklarını bir araya getirmekten doğan gerilim erkeklere yansımamakta; bunun yerine hizmetçi, dadı, yoksul akraba ve annelere kadar uzanan başka kadınların yardımı ya da sömürüsü ile giderilmektedir (2007: 52).

Cinsiyete dayalı bu işbölümünü Nancy Fraser (2013), devlet eliyle kapitalizmin temel öğelerinden biri olarak görür. Evin geçimini sağlayan aile reisi erkeği, tipik ideal vatandaş olarak tasavvur eden bu politik kültür, ücretli çalışmayı değerleyerek, ücretsiz ev işçiliğini ve ev kadınlarının emeğinin toplumsal varlığını görmezden gelmektedir (2013: 86). Feminist hareketler, aile bireylerinin bakımı ve ev işleri gibi büyük ölçüde kadınlar tarafından gerçekleştirilen bu işleri değerleyen, ücretlendiren bir yaşam biçiminin yaratılması gereğini savunmaktadır.

Günümüz Türkiye'sinde kadınlara yüklenen ev işleri ve annelik görevi hala erkeklerle paylaşılmamış; cinsiyete dayalı bu iş bölümü ücretli ev hizmetleri aracılığıyla kadınlar arasında farklı iktidar çatışmaları açığa çıkarmıştır. Aksu Bora'nın (2012) Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası adlı çalışması ile Gül Özyeğin'in (2005) Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri adlı çalışması, Türkiye'de modern orta sınıf kadınlarla, işçi sınıfından olan kadınlar arasında ücretli ev hizmetleri aracılığıyla yaşanan bu iktidar ilişkilerini ele alan önemli çalışmalardır. Bora, söz konusu alan araştırmasında kadınlar arasındaki farklılıkların ve iktidar

ilişkilerinin hangi maddi pratikler ve söylemler üzerinden kurulduğunu, yeniden üretildiğini ve kadınlarca nasıl deneyimlendiğini araştırmıştır. Bu iktidar ilişkilerinin tek yönlü olmadığını ve her iki tarafın da çeşitli stratejiler ve araçlar kullanarak kendi güçlerini artırmaya; kendi kadınlık deneyimlerini onaylamaya çalıştıklarını vurgular. Diğer bir deyişle kadınların başka kadınları değersizleştirme üzerinden güçlenmeleri basitçe “erkek egemenliğiyle işbirliği” sorununa ya da onların “yanlış bilinci”yle bağlanamayacak kadar derin ve yapısal bir durumdur (Bora, 2012: 190).

Medyada Annelik Temsilleri

Medya alanındaki feminist çalışmaların yaklaşık elli yıllık bir geçmişi vardır. Toplumsal cinsiyet rollerinin gelişimi, pekiştirilmesi ve sürdürülmesinde medyanın rolünün sorgulanması için ise 1970’li yılların sonlarını beklemek gerekmiştir. Tuchman (1978), *The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media* (Kadınların Medya Tarafından Sembolik Yok Edilişi) başlıklı makalesiyle, kadınların hayatlarını sıcak aile ortamıyla sınırlandıran medya mesajlarının tahakkümünden nasıl kurtulabileceklerini sorgulamıştır. Kadınların medyada temsili Gerbner’in ‘sembolik imha’ kavramı üzerinden ortaya koyan Tuchman, kadınların yalnızca medyada temsil edilmeyişlerini değil, medyada ‘görünür’ oldukları durumlarda da tam da toplumsal cinsiyet kalıplarına uygun biçimde ve bu kalıpları yeniden üretecek şekilde temsil edilmelerini eleştirir.

1980’li yıllar boyunca pembe diziler, sevda romanları ve kadın dergileri gibi kadınlara yönelik medya metinlerinde kadınların konumları analiz edilmiş ve medyanın toplumsal cinsiyet rollerini kuran ve yeniden üreten bir araç olduğu sergilenmiştir. Ayrıca feminist kitle iletişim çalışmaları, medyanın nasıl dönüştürülebileceği sorusuna da yanıt bulmaya çalışmıştır (van Zoonen, 1997: 302-304). Medyada feminist çalışmalar kadının eş, anne ve kız çocuğu gibi farklı roller üzerinden temsiline ilişkin çalışmalarla çeşitlilik kazanmıştır. Anneliği biçimlendiren araçlardan biri olarak medyada annelik temsillerini inceleyen ve belli medya metinleri üzerinden -magazin dergileri, televizyon dizileri, reklamlar gibi- annelik ideolojisini sorgulayan çalışmaların özellikle 1990’lı yıllardan sonra artmaya başladığı görülür. Kaplan, 1992 tarihli “Motherhood and Representation: The Mother in Popular Culture and Melodrama” (Annelik ve Temsil: Popüler Kültür ve Melodramada Anne) başlıklı çalışmasında, anneliği popüler kültür üzerinden okumaya çalışır. Keller’ın (1994) *Mothers and Work in Popular American Magazines* (Amerikan Popüler Magazin Dergilerinde Anneler ve Çalışma Hayatı) başlıklı çalışması ise medyanın annelik ideolojilerinin inşasındaki rolünü ortaya koymaya çalışan geniş kapsamlı çalışmalardan birini oluşturmaktadır. 1970’li yıllardan itibaren yeni tüketim alışkanlıklarıyla birlikte magazin dergileri ve pembe diziler gibi medya metinlerinde kadınların temsiline ilişkin sayıları giderek artan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Keller’ın çalışması, ABD medyasındaki önemli magazin dergileri üzerinden on yıllık dönemler halinde modern

toplumlarda kadınların değişen rolünü ortaya koyar. Bu çalışmaları, geleneksel annelik ideolojisini eleştiren ve farklı annelik biçimlerini tartışmaya açan çalışmalar izler. 1980'li yılların sonlarından itibaren kendini çocuklarına adayan fedakâr anneye karşılık, iş hayatında anne kimliğiyle yer bulmaya çalışan annelerin mücadelesi gündeme gelir (Peters, 1997; Green, 2010b). Keller (1994) çalışmasında ABD'de yayınlanan Ladies Home Journal, McCall's, Parents ve Good Housekeeping dergilerini eleştirel biçimde analiz ederek bu dergilerin modern toplumda kadınların değişen rollerini nasıl yansıttığını ortaya koyar. Keller bu magazin dergilerinin, toplumda kadının yerine ilişkin popüler düşünceleri basitçe yansıtmakla kalmadığını, hakim ideolojileri yayan ya da meydan okuyan bir araç işlevi gördüğünü belirtir. Dergilerde yer alan yemek tarifleri, editör mektupları, pediyatristlerin, psikologların, dini liderlerin ve sosyal normları belirleyen ve güçlendiren diğer uzmanların yazıları gibi eklektik konuları analiz eder. Keller'a göre bu yayınlar, beyaz orta sınıf Amerikan kadınlığına homojen bir bakış sunmaktadır. Amerikan popüler televizyon dizilerinde anneliği inceleyen başka çalışmalar da medyada kurulan, çalışan-ev kadını anne ve evli-bekar anne çatışmaları üzerinden farklı annelik biçimlerini, popüler annelik pratiklerinin sınıfsal temellerini tartışmıştır (Peters, 1997; Trop, 2006).

Popüler anneliğin önemli özelliklerinden biri de tüketimdir. Keller'ın (1994) vurguladığı gibi medyada idealize edilen annelik, heteroseksüel beyaz orta sınıf kadınlara işaret eden bir annelik biçimidir. Bu annelik biçimi, hamilelikten itibaren tüketimle birlikte kurulur. Annenin ve çocuğun beslenmesi, hijyeni, fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimi belli tüketim kalıplarıyla özdeşleştirilir. Pazarlama ve tüketim kültürü, annenin ne olduğuna dair belli imajlar oluşturur. "Kadınların kullandıkları tüketim maddeleri ve hizmetler, onların başkaları tarafından nasıl görüldükleri ve algılandıkları kadar, nasıl bir anne olduklarını da biçimlendirir" (O'Donohoe vd., 2014: 2). Yazarların da belirttiği gibi iyi annelik için tüketmek, yalnızca tüketim ürünleriyle sınırlı değildir. Toplamların kültürel yapılarına göre farklılıklar göstermekle birlikte belli hizmetleri tüketmek de önemlidir.

1990'lı yıllarda gelişen post-modern düşünce ile birlikte feminist eleştirinin farklılıklara duyarlı hale gelmesi, iletişim ve medya araştırmalarında da değişimlere ve çeşitliliğe yol açmıştır. Üçüncü dalga ya da postmodern feminizm, toplumsal cinsiyetin egemen ideolojilerini üreten anlamların, medya metinlerinde nasıl işlediğiyle ilgilenmiştir. Artık basitçe kadınlarla erkeklerin kıyaslanması yerine, kadınların deneyimlerinin diğer kadınlarınkilerle karşılaştırılmasına ve farklı kadınlık biçimlerinin soruşturulmasına odaklanılır (Baştürk Akca & Ergül, 2015). Bu yaklaşımla birlikte geleneksel annelik ideolojisini eleştiren ve farklı annelik biçimlerini tartışmaya açan çalışmalar ortaya çıkar.

Türkiye'de de toplumsal cinsiyet ve medyada toplumsal cinsiyet temsillerine ilişkin önemli bir yazın olmasına karşın, medyada annelik temsillerine odaklanan az sayıda çalışma vardır. Anneliği feminist bir bakış açısından ele alan çalışmalar, daha çok sosyolojik ve antropolojik alan

çalışmalarıyla gerçekleştirilmiş, ancak medya dolayısıyla yayılan annelik kurgularına odaklanan çalışmaların sayısı sınırlı kalmıştır. Medyada toplumsal cinsiyet temsillerini araştıran mevcut çalışmaların çoğu kadınların radyo, televizyon, sinema, gazete ve dergiler gibi farklı mecralarda “fedakar anne”, “sadık, iyi eş” olarak ya da erkek egemen söylemlerce tanımlanmış cinsel kimlikleriyle var olabildiğini, kadınlara dair medyanın yaygınlaşmasına rağmen bunun kadınların ikincil konumlarının dönüştürülmesine işaret etmediğini ortaya koymuştur (Saktanber, 1993).

Haftanın Annesi Programının Analizi

Haftanın Annesi programı, 2014 yılı Eylül ayında Kanaltürk'te yayına başlayan, her hafta dört annenin 10 bin TL'lik ödül için yarıştığı bir programdır. Program, son yıllarda, popüler yarışma programlarının çoğunda karşımıza çıkan, yarışmacıların birbirlerini puanladıkları ve kazananı belirledikleri formatın örneklerinden birini oluşturmaktadır. Türkiye'de 1980'li yıllardan başlayarak değişen ekonomik ve sosyal yapının bir uzantısı olarak ortaya çıkan özel televizyon yayıncılığı, medya ürünlerinde de bir değişimi beraberinde getirmiştir. Kamu yayıncılığının dışarıda bıraktığı halihazırdaki popüler kültür ürünleri, özel radyo televizyonlarda kendine yer bulmuş ve 1990'lardan itibaren yeni televizyon tür ve formatları ortaya çıkmıştır (Baştürk Akca & Akbulut, 2005: 47). Ticari yayıncılıkla birlikte özellikle de eğlence ve magazin odaklı yeni türler karşımıza çıkar. 1990'lı yıllardan itibaren “talk show'lar, call-in show'lar, dokü-drama'lar, paparazzi programları ve ‘reality show’ programı olarak adlandırılan bir dizi gerçek televizyon programı” izleyiciye tanıtılmış ve ün kazanmıştır. Bu tür programların popülerliği ve izlenme oranları izleyicinin sıradan ve “gerçek” insanları kurgulanmamış öyküleri ile evlerinde konuk etme istemi şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca farklı anlatım araç ve teknikleri ile türlerin biraraya getirilmesi de bu program türünü izleyici açısından cazip kılmaktadır (Binark & Kılıçbay, 2004: 74-76).

Seyirci sayısını artırma stratejilerinin bir sonucu olarak çeşitli zevklere hitap edeceği düşünülen farklı televizyon türlerini bir araya getiren program türleri arasında yarışma programları da yer almaktadır. Geleneksel bilgiye dayalı yarışma programları yerini, katılımcıların özel hayatlarından kesitler sunulan, kimi zaman programın stüdyo yerine katılımcıların evlerinde çekildiği ve izleyicinin ilgisini canlı tutmak amacıyla sürekli yenilenen formatlara bırakmıştır. Whannel'e (1990) göre yarışma hem eğlencenin çeşitli formlarını sunar hem de kazanma ideolojisinin taşıyıcısı olarak iş görür. 1980'lerle birlikte bilgi, yarışma programları için oldukça az önem taşımaya başlamıştır (akt. Balcı, 2009: 63-64). Çalışmada ele alınan Haftanın Annesi yarışma programı da bu yeni formatların örneklerinden birini oluşturur. Programın devamlılığı haftalık olarak şekillenmekte, her gün bir yarışmacının evine konuk olunarak beşinci günün sonunda kazanan açıklanmaktadır. Yarışmacılar birbirlerini programın ilk bölümünde tanımakta, yani yalnızca bir günlük izlenim üzerinden değerlendirme yapabilmektedirler. Haftanın son gününde ise tüm

yarışmacılar, bir “ilişki danışmanı”nın moderatörlüğünde bir araya gelmekte ve haftanın değerlendirmesinin ardından kazanan yarışmacı belirlenmektedir. Kanalın web sayfasında “Haftanın annesinde yarışmacılar, bazen ne yapmaları, bazen de ne yapmamaları gerektiğini bu yarışma sayesinde öğrenirken; belki de bu tecrübe neticesinde daha iyi birer anne olma şansını da yakalayacaklar” sözleri yer alır. Bu sözlerle programın, kadınları annelik konusunda “eğitmeyi” amaçladığı görülür. Kadın doğasının bir parçası ve evrensel olarak kabul edilen annelik, aynı zamanda bir eğitimi de gerektirmektedir.

Çalışmada, farklı bölümlerle kıyaslama olanağı sağlamak için yarışma bir ay boyunca izlenmiş, programın 6. haftasında (22-16 Eylül 2014 tarihleri arasında) yayınlanan beş bölüm analiz edilmiştir. Yapılan bir aylık izleme sonucunda yarışmanın bir haftadan oluşan her bölümünün farklı annelik biçimlerinin yarışması şeklinde kurgulandığı görülmüştür. Her hafta, farklı annelik çatışmalarına sahne olmaktadır; örneğin analiz yaptığımız 6. haftada çalışan anne-“ev kadını anne” ve evli-bekâr (boşanmış) anne çatışmasının, 7. haftada geleneksel /muhafazakâr, çok çocuklu anne - kendi özgürlüğüne düşkün” tek çocuklu anne çatışmasının, 8. haftada ise genç anne-ileri yaşta anne çatışmasının baskın olduğu gözlenmiştir. Aslında bütün bu çatışmalar tek tek incelenmeye değerdir. Ancak analiz 6. haftada karşımıza çıkan çalışan anne-“ev kadını anne” çatışması ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu haftada evli-bekâr (boşanmış) anne çatışmasına dair söylemler de dikkat çekmekle birlikte bu iki annelik biçimi arasındaki çatışma çalışmanın dışında bırakılmıştır. Batı ülkelerinde bekar annelerin (ve babaların) sayısı her geçen gün artmakta ve buna paralel olarak İngilizce alanyazında¹ bekar annelik ve bekar ebeveynlerin çocukları üzerine çeşitli perspektiflerden yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu konu Türkiye için ise hala yeni ve üzerinde az çalışılmış bir alan olma özelliğine sahiptir. Bekar ve evli annelik arasındaki çatışmanın Türkiye üzerinden analizi, başlı başına bir çalışma konusu olacak genişlikte bir analizi gerektirmektedir.

Program, yeni yarışma formatlarının özelliklerinden biri haline gelen dış sesin² haftanın yarışmacılarını tanıtmaya başlar. Bu tanıtımın ardından dış ses, “bir hafta boyunca kendilerini daha yakından tanıma fırsatı bulacağız ve hangisi daha bilinçli bir anne, buna tanık olacağız” der. 6. haftanın yarışmacıları, sırasıyla Gözde, Mehtap, Hatice ve Emine Hanımlardır. Program, yarışmacıların günlük hayatlarından kesitlerin sunulduğu görüntüler eşliğinde yarışmacıların kendilerini ve ailelerini anlattıkları kısımla başlar. Araya giren vtr’lerle diğer yarışmacıları da tanımaya ve anneliğe ilişkin fikirlerini öğrenmeye başlarız. Diğer yarışmacılara, o gün yarışma evine gittiklerinde nelere dikkat edeceklerine ilişkin sorular sorulur. Yarışmacı annenin günlük hayatı, bu yanıtları içeren vtr’lerle bölünür.

Programın, anneliğin biçimlendirilmesi ve yeniden üretimi açısından iki bölüm içerdiği söylenebilir. Bunların ilki, yarışmacıların anneliğin ne olduğunu tanımladıkları ve ‘iyi annelik’ kriterlerini belirledikleri bölümdür. Anneliğin tanımı ve ‘iyi annelik’ kriterleri; yarışmacıların kendilerini tanıttıkları, gidecekleri evde nelere dikkat edeceklerini ve onlara göre iyi annenin nasıl

olması gerektiğini anlattıkları bölümde sergilenir. Diğer annelerin, o günün yarışmacı annesinin evini ziyaret etmeleri, sözü edilen kriterleri denetlemeleri ve bu esnada birbirleri ile kurdukları diyaloglar, yarışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölüm Green'in ifadesiyle "anne savaşları" bölümüdür ve bize annelerin hangi söylem ve pratikler üzerinden rekabet ettiklerini göstermektedir. Makalede de program, bu iki başlık altında analiz edilmeye çalışılacaktır.

Yarışmacılar / Farklı Annelikler

Programın her bölümünde konuk olunan yarışmacının kendisi, çocuğu / çocukları, çocuğuyla ilişkisi ve yaşam biçimlerine dair bilgiler verilir. Haftanın ilk yarışmacısı 31 yaşındaki Gözde'dir. Gözde'nin 2,5 yaşında bir oğlu ve eşinin ilk eşinden olan yirmili yaşlarda iki kızı vardır. Üvey kızlarının anneleri çocuklarının velayetini üstlenmek istememiş ve Gözde, eşinin çocuklarına da 'annelik' yapmaya çalışmıştır.

Haftanın ikinci yarışmacısı, 43 yaşında iki çocuk annesi olan Mehtap'tır. Mehtap'ın 24 ve 13 yaşlarında iki kızı vardır. Eşinden ayrılmış olan Mehtap, büyük kızının evli olduğunu, bu nedenle zamanının çoğunu küçük kızı ile geçirdiğini anlatır. Mehtap, kendi ifadesiyle "eğlence sektöründe" geceleri çalışan bir annedir. Kızının, kendi çalışma düzeni nedeniyle küçük yaşta olgunlaştığını, kendi sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldığını anlatır.

Yarışmacılar içinde diğer bir çalışan anne 34 yaşındaki Hatice'dir. Hemşire olan Hatice'nin 3 yaşında bir kız çocuğu vardır ve aynı zamanda 8,5 aylık hamiledir. Hatice, şu an doğum iznini kullandığını ve sözleşmeli olarak çalıştığı için izin kullanması nedeniyle ücret kaybı yaşayacağını anlatır. Yarışmayı kazanırsa ödül olarak alacağı parayı bu maddi açığı kapatmak için kullanacaktır. Dördüncü yarışmacı ise 41 yaşında, iki çocuk annesi ve ev kadını olan Emine'dir. Emine eşiyile sorunlar yaşamakta, hem maddi, hem de manevi olarak sıkıntı içinde olduğunu söylemektedir. Eşinin çocuklarına karşı ilgisizliğinden, evindeki huzursuzluklardan söz eder. Eğitim düzeyi de yüksek olmayan Emine, ekonomik açıdan en dezavantajlı anne durumundadır.

Annelik Tanımları ve İyi Annelik Kriterleri

Yarışmacılar kendilerini tanıtırken anneliği nasıl tanımladıklarını ve kendilerini neden iyi bir anne olarak gördüklerini de açıklarlar. Gözde, anneliğin çok 'kutsal' bir şey olduğunu söyleyerek başlar; "Annelik çok kutsal bir şey. Her kadına verilen bir şey ama bence herkesin olamadığı bir şey. Sadece doğurmanın annelik olmadığını yaşayarak öğrendim" der. Gözde bu sözleriyle üvey kızlarının annesine gönderme yapmakta ve başka birinin çocuklarına bakıp büyüttüğü için kendisinin "iyi anne" olduğunu düşünmektedir. Gözde'nin eşinin çocuklarına ilişkin geçmişini anlatışında kendi 'fedekarlığına' övgü ve diğer anneye yönelik göndermeleri dikkat çekicidir.

Eşinin çocuklarına ‘annelik’ yaptığını söylemesi, çocuklarının velayetini almak istemeyen bir kadına annelik vasfını yakıştırmadığını da açığa vurmaktadır. Mehtap da anneliği fedakârlık ve “zorluklara göğüs germek” olarak tanımlar. Kendi yaşantısını, kızını tek başına büyütme zorunda kalmanın zorluklarını anlatırken “benim de duygularım var. Bir kadını. Ama düşünmek zorunda olduğum bir kızım var, işin ağır basan bir tarafı var...” diyerek kendi duygularından önce çocuklarını düşünmek zorunda olduğunu ifade eder.

Yarışmacıların annelik tanımları birbirleriyle benzerlik göstermekte ancak kendi yaşam koşullarının bir yansıması olarak bazı özellikler ön plana çıkmaktadır. Emine ise anneliği, “büyük bir özveri, büyük bir güven ve karşılıksız sevgi”, kendisini de “çok sabırlı bir anne” olarak tanımlamaktadır. Emine’nin tanımındaki “karşılıksız sevgi” ve “sabır” vurgusu, annenin kendisine ilişkin tüm beklentilerden uzaklaşması, tam bir adanmışlık durumunu ifade etmektedir. Bu annelik tanımları, Allen’ın (2005) “annelik ikilemi” olarak adlandırdığı, kadınların ‘bağımsız bir birey’ ya da ‘anne olmak’ arasında bir seçim yapmak zorunda bırakılmaları durumunu yansıtmaktadır. Diğer annelerin tanımlarında da “sabırlı olmak” konusundaki vurgu dikkat çekicidir. Bu vurgu Caplan’ın sıraladığı mükemmel anne mitlerinden biri olan “anneler sinirlenmez” mitini de karşılamaktadır (2010: 885).

Emine, “Önceleri sadece emziren, doyuran, başlarını bekleyen bir kadındım. Oysa şimdi koruyucu, kollayıcı, onları dış etkenlerden koruyan, baba rolünü de oynamaya çalışan bir anneyim. Aynı zamanda babayım yani” sözleriyle kendi annelik biçimini tanımlar. Emine bu sözleriyle, çocuklarını dış etkenlerden korumanın, babanın görevi olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Eşyle yaşadığı sorunlardan sonra ‘babanın yerine getirmesi gereken’ sorumlulukları da üstlenmiştir. Bu rol dağılımıyla bir kez daha kadın - anne- ev içiyle, baba ise evin dışıyla ilişkilendirilmektedir. Yarışmaya katılan annelerin söz ve tutumları Bora ve Aksu’nun 2005 yılında kadınlarla yaptıkları görüşmeleri içeren yayınlarıyla örtüşmektedir. Görüşmelerde ideal kadın tanımı sorulduğunda, görüşülen kişinin kimliği ne olursa olsun, sıcak aile ortamını kuran ev hanımı ve anne olmak gibi çok sık tekrarlanan bir kadınlık rolü klişesiyle karşılaşılmıştır. İnce bir ayırım olarak kadınlar bu rolün eve ilişkin hizmetlerle ilgili emek boyutunu (temiz, hamarat bir ev kadını olma, evine ve çocuğuna bakma) vurgularken, erkekler namus ve itaati öne çıkarmışlardır. Program, yarışmacıların birbirlerini “temizlik ve ev düzeni” ve “sağlıklı beslenme” başlıklarında puanlayarak haftanın en iyi annesini belirlemesi üzerine kurulmuştur. Puanlanan bu iki başlık, iyi anneliğin temel kriterleri olarak sunulur. Ancak program daha dikkatli incelendiğinde kriterlerin bu ikisiyle sınırlı kalmadığı, yarışmacıların kendileri açısından oldukça önemli olduğunu belirttiği yeni kriterlerin de devreye girdiği görülür. Ayrıca ‘dış ses’in soruları eşliğinde yarışmacıların kendilerini tanıtmaya ve günlük hayatlarından kesitler sunma süreci de annelikle ilgili pek çok ‘kuralın’ hatırlatıldığı bir bölüm şeklinde işlemektedir. Dış ses sık sık annelere ve -daha büyük yaşlardaki çocuklara- “çocuğunuza hazır gıdalar yedirir misiniz?”, “o su biraz soğuk değil mi?”, “katı kuralları olan bir anne misiniz?”, “çocuklarınızın sizin

onaylamadığınız bir yere gitmesine izin verir misiniz” ya da “annenle her şeyini paylaşır mısınız?” şeklinde sorular yöneltilir. Yarışmacıların program boyunca dikkat ettikleri ve titizlikle değerlendirdikleri konular, “iyi annelik” kriterleri olarak aşağıda başlıklar halinde incelenmiştir.

1- Karşılama: Evine konuk olunan yarışmacının, diğer yarışmacıları nasıl karşıladığı değerlendirilmektedir. Bu başlıkta yarışmacı annenin konukları çocuğu/çocukları ile birlikte güler yüzle karşılaması, çocuk(lar)ın konuklarla selamlaşması, bir süre konuklarla vakit geçirmesi gibi durumlar değerlendirilir. Genel olarak tüm yarışmacıların karşılaması sıcak ve güler yüzlü bulunur. Ancak Gözde'nin oğlunun konukların yanına hiç gelmemesi, konuklar çocuğu görmek istediklerinde de yüksek sesle ağlaması eleştirilir. Çünkü anneler, çocukların tüm davranışlarının sorumlusu olarak görülmektedir.

2- Çocuk Odası (Ev düzeni): Yarışmacılar programın başında her ne kadar çocukodası ve oyuncaklarını denetleyeceklerini söylemiş olsalar da banyo ve mutfak başta olmak üzere neredeyse evin her yerini incelerler. Banyoda deterjanların açıkta ya da kolay ulaşılabilir olup olmadığına bakılır. Çocuğun lavaboya rahat erişimi, kendisine uygun diş fırçası, macun ve diğer temizlik ürünlerinin olup olmadığı kontrol edilir. Mutfak ve banyoda sağlığa uygunluk, titizlikle üzerinde durulan konulardan biridir. Mutfak dolaplarının içleri kontrol edilerek kesici aletlerin de çocukların erişemeyeceği yerlerde bulundurulması gereği vurgulanır.

Çocuk odasının nasıl dekore edildiği, çocuğun yatağının rahat ve sağlıklı olup olmadığı, odanın ışık alma ve havalandırılabilme gibi özellikleri denetlenmektedir. Bu denetime çocuğun oyuncakları da dahil olmakta ve çocuğun güvenli ve eğitici / zeka geliştirici oyuncaklarla oynaması gerektiği vurgulanmaktadır. Yarışmacıların hepsi ev düzeni konusunda eleştiriler alırlar. Fiziksel mekânın yetersizliklerinin sorumluları da anneler olarak karşımıza çıkar ve bütün bu koşulların maddi temelleri görünmez kılınır.

Gözde'nin iki katlı olan evinin merdiven altında kalan kısmı çocuk odası olarak tasarlanmıştır. Bu durum büyük eleştirilere neden olur. Üçüncü yarışmacı Hatice, “bana göre Ahmet'in odası tam bir fiyasko” der. Odanın nasıl havalandırıldığı, çocuğun kendisine zarar verebileceği eşyalar olup olmadığı kontrol edilir. Diğer yarışmacıların da duvarlarındaki tablolardan saksı çiçeklerine, pelüş oyuncaklardan halılarına kadar hemen her eşyası bir eleştiriyi hak eder.

Eleştirilerin fazlalığı, anneleri birbirleriyle yarıştıran program formatının doğal sonucudur. Ancak bunun da ötesinde, annelik mitlerinin dünyanın pek çok ülkesinde anneleri günah keçisi haline getirdiği ve bu mitlerin çoğunun “anneleri küçük düşürmek için kullanıldığı” (Caplan, 2010: 884) yönündeki tespitleri de doğrudur niteliktedir. Bora ve Aksu'nun (2005) çalışması da kadınların birbirlerine karşı eleştirel bir tutum içerisinde olduklarını ortaya koymaktadır; pek çok görüşmecı kadının, başka kadınları eve ilişkin hizmetleri

yerine getirip getirmediikleri üzerinden eleştirerek ideal kadını yorumladıkları görülmüştür.

3- Sağlıklı Beslenme: Bu kategoride çocukların gelişimi için iyi beslenmelerinin önemi vurgulanmakta, çocuğun ve ailenin beslenme alışkanlıkları sorgulanmaktadır. Annelerin ve dış sesin sorgularında son yıllarda sayıları giderek artan “sağlıklı beslenme” programları aracılığıyla neredeyse mitleştirilmiş olan kurallar dikkati çeker.

Evde hazır gıdaların kullanılması; çocukların şeker, çikolata gibi abur cuburları, salam, sucuk gibi şarküteri ürünlerini tüketmeleri hiçbir şekilde onaylanmaz. Araya giren vtr’lerde anneler, hangi ürünleri kesinlikle kullanmadıklarını, hazır gıdalar yerine evde kendi yaptıkları yiyecekleri çocuklarına yedirdiklerini anlatırlar. Yarışmacılar ikramları hazırlarken dış ses de annelerin hangi malzemeleri kullandıklarını sorarak beslenme alışkanlıklarını daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

Hemşire olan Hatice, kızının şeker, çikolata gibi ürünleri tüketmesine gösterilen şiddetli eleştiriye karşılık olarak “bu tepkiler çok abartılı, çocuklar belli ölçülerde bu ürünleri yiyebilirler” şeklinde yanıt verir. Ancak cevabı dikkate alınmaz. Hatice bir sağlık çalışanı olmasına rağmen annenin uzmanlık bilgisinden çok, medyanın ürettiği ‘bilgiler’ ve annelik mitleri yarışmacılar tarafından daha değerli görülmektedir. Gece çalışan bir anne olan Mehtap da abur cubur konusunda çok katı olmadığını ifade eder. Mehtap, bu konuda bilgisiz olmak ve daha ‘geleneksel’ davranmakla, Hatice ise -çalışan bir anne olmasının da etkisiyle- çocukları konusunda “çok rahat” davranmakla eleştirilir.

4- İkramlar: yarışmacıların çocuklarla birlikte ikramlar hazırlaması ve bunların misafirlere sunumu da bir başka değerlendirme kategorisidir. Bu kategori anneliğin, ev kadınlığından bağımsız düşünülemediğini göstermesi açısından önemlidir. Yarışmacılar bir gün içerisinde çocuklarıyla ilgilenmeli, evlerini düzene sokmalı ve konuklar için çeşitli yiyecekler hazırlayabilmelidir. İkramların çoğu hiç tüketilmesede önemli olan bu yiyecekleri hazırlayabilmiş olmaktır. Konuklar yapılan ikramları beğenip beğenmedikleri hakkında da yorum yaparlar.

5- İletişim (Sosyallik): Bu kategoride annelerin çocuklarıyla olan iletişimi ve sosyal hayatları değerlendirilmektedir. Anneler hem çocuklarının iç dünyalarını çok iyi tanımalı hem de onların fiziksel ve ruhsal her türlü ihtiyacını karşılayabilmelidir. Küçük çocukların ne sıklıkla parka gittikleri, hangi oyunları oynadıkları, daha büyük çocukların ise ergenliği nasıl yaşadığı gibi konular annenin sorumluluğunda olması gereken önemli konulardır. Anneler, çocuklarının hem oyun arkadaşı, hem de onları disipline etmekten sorumlu kişilerdir. Bu nedenle çocuklarıyla ne kadar oyun oynadıkları, boş zamanlarında neler yaptıkları, bu faaliyetlerin çocuğun gelişimi açısından ne

kadar uygun olduğu yarışmacıların birbirlerine yönelttikleri sorular arasındadır.

Anne Savaşları

Yukarıda da belirtildiği gibi programda farklı annelik biçimlerinin rekabetine tanık olunmakta, analiz edilen 6. haftaya bekâr ve evli annelerle, çalışan-“ev kadını” anneler arasındaki çatışma damgasını vurmaktadır. Green, öncelikle ev kadını anneler ile çalışan anneler arasındaki çatışmayı / savaşı, medyanın yarattığını vurgulayarak bu çatışmayı şöyle özetler; “İşe gitmeme (ücretli bir işte çalışmama), temelde başka bir gelir kaynağı olan anneler için bir seçenektir. Medya, çalışan ve çalışmayan anneler üzerindeki güçleri/etkileri doğru bir şekilde temsil etmekten ziyade, evde kalıp çocuklarını yetiştiren kadınlarla, çocuklarını yetiştirirken kariyer yapan kadınlar arasında bir kavga inşa etmektedir”(Green, 2010c: 796).

Programdaki anneler arasındaki çatışma, Green’in özetlediği çatışmanın bir örneğini oluşturmaktadır. Çalışan annelerin çocuklarına yeterince zaman ayırıp ayıramadıkları sorgulanır. Bu sorgulama yalnızca yarışmacılar tarafından değil, dış ses tarafından da yapılır. Dış ses, yakında ikinci bir çocuk sahibi olacak Hatice’ye “çocuk doğduktan sonra çalışan bir anne olarak kızınızı (büyük çocuğunu kast ederek) ne yapmayı düşünüyorsunuz” diye sorar. Hatice’nin iş yaşamıyla birlikte iki çocuğu yeterince iyi yetiştirebileceğine dair şüpheler vardır. Çocuğun kreşte ne kadar sağlıklı beslenebildiği de tartışma konusu olur. Ev kadını anneler, tüm zamanlarını çocuklarına ayırıyor olmaları nedeniyle kendilerini ‘daha iyi’ anneler olarak görmektedirler.

Hatice’nin, hamileliğinin son dönemlerinde olmasına rağmen yarışmaya katılması da diğer tüm yarışmacılar tarafından şiddetle eleştirilir. Ancak bu eleştiriler hamile kadının sağlığına ilişkin kaygılardan çok, yarışma nedeniyle çocuklarına daha az zaman ayıracağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Gözde, “şu an bu yarışmaya katılmaktan ziyade doğacak çocuğunun kıyafetlerini yıkayıp ütüleyip kızıyla birlikte bebek için hazırlanması lazım” sözleriyle bir annenin yaşamındaki öncelikleri hatırlatır.

Anneliğin çocuklara ayrılan zamanın çokluğu üzerinden kurulması ve çalışan annelerin eleştirilmesi Sharon Hayes’in (1998) yoğun annelik (intensive mothering) kavramıyla açıklanabilir. Hayes’e göre yoğun annelik 1980’li yıllarda Kuzey Amerika’da eğitim seviyesi artan ve çalışma hayatına katılan kadınları, annelik vasıtasıyla yeniden evcimen hale getirmek amacıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Yoğun annelik, medyanın bir uzmanlık ve pazarlama alanı olarak anneliğe ilgisinin artmasıyla iyi annelik için uygun model olarak görülmeye başlanmıştır. Yoğun anneliğin iki temel düşüncesi, “anneler(in) çocukları için büyük bir zaman ve enerji harcaması” ve “anneler(in), annelik yapmayı paralı bir işte çalışmaktan daha önemli görmesi” gerektiğini işaret eder. Çalışma koşulları nedeniyle eleştirilen bir diğer anne ise geceleri çalışan Mehtap’tır. Mehtap’ın yatılı bir bakıcı çalıştırma şansı olmadığı için kızı, küçük yaşta itibaren evde tek başına kalmayı başarmıştır. “Ev kadını” olan Gözde ve

Mehtap arasında belirgin bir çatışma yaşanır. Gözde, hem çalışan, hem de bekâr bir anne olması üzerinden Mehtap'a çok sayıda eleştiri yöneltir ve "bir çocuk için eve geldiğinde kapıyı annenin açması çok önemli" sözleriyle annenin evde olması gereğine olan inancı yineler.

Hatice (hemşire) kendisini şiddetli bir biçimde eleştiren ev kadını Gözde'nin "çalışan bir annenin halini" kesinlikle anlayamayacağını söyler. Çocuk bakımı ve beslenmesi konusundaki eleştirileri de ev kadını anneleri eleştirerek bertaraf etmeye çalışır. Evdeki anneleri bütün günlerini çocuklarıyla geçirdikleri için aşırı korumacı olmak ve bazı konuları gereğinden fazla ciddiye almakla eleştirir. Hatice, geceleri çalışan Mehtap'a göre daha eğitilidir ve çalışan anne olmasını, eğitimi ve kültürlü olması üzerinden haklılaştırmaya çalışır. O çocuklarıyla daha az zaman geçirebiliyordur ama, çocuk yetiştirmek konusunda daha bilinçlidir.

Mehtap ise çalışan bir anne olma konumunu savunmaktan çok, eski eşyle yaşadığı sorunlar ve ekonomik nedenlerle çalışmak zorunda olduğunu anlatarak, durumunun "mazur görülmesini" sağlamaya çalışır. Kızının küçük yaştan itibaren kendi sorumluluğunu üstlenmiş olması nedeniyle ona minnettar olduğunu söyler. İçinde bulunduğu koşulların eksiklik olduğunu kabullenmekte, ancak her şeye rağmen iyi bir anne olmaya çalıştığını ifade etmektedir. "Ben istemez miydim çocuğumun yanında olmayı? Benim ne yaşadığımı onlar anlayamaz" sözleriyle çalışmak zorunda olmasını bir talihsizlik olarak nitelendirir.

Yarışmacı anneler arasındaki bir başka 'savaş' durumu bekâr ve evli anne olmak üzerinedir. Mehtap'ın eşinden neden ayrıldığı uzun uzun tartışılır, sorgulanır. Bekâr annelik ile ilgili yaygın kanı, Gözde'nin "bir anne, hem anne hem baba olamaz. Ne bir baba hem anne hem baba olabilir, ne de bir anne hem anne hem baba olabilir. Oradaki ince çizgiyi korumak lazım" sözleriyle özetlenir. Mehtap'tan dolaylı olarak istenen, kızını babasız bırakmamak adına evliliğini devam ettirmesidir. Mehtap'ın, evlilikleri sürse bile kızının mutlu olamayacağını anlatma çabaları sonuçsuz kalır.

Dördüncü yarışmacı Emine, evli ancak eşyle ciddi sorunlar yaşadığını söyleyen bir annedir. Eşinin ne kadar sorumsuz olduğunu, çocuklarıyla hiç ilgilenmediğini anlatır ve "böyle bir baba olur mu?" diye sorar. Emine, kendi annelik biçimi nedeniyle "bir annenin hem anne hem baba olamayacağı" düşüncesine karşı çıkar, "benim eşim var, ama ben yine de çocuklarıma hem annelik hem babalık yapıyorum" der. Emine'nin babalık yapmaktan kastettiği maddi sorunlarıyla tek başına başa çıkmak zorunda kalmasıdır. Yaşadığı ekonomik sorunları, eşinin maddi olarak kendilerine destek olmadığını anlatır. Buna karşın Emine'nin düzenli bir işi yoktur. Ailesinden ve çeşitli kurumlardan destek almaya çalıştığını söyler. Emine'nin çocukları için düzenli bir gelir sağlama yoluna gitmemesi de eleştiri konusu olur.

Emine'nin eşyle yaşadığı sorunlar, babalarının çocuklara karşı tutumu, Emine'nin evine gidildiğinde daha açık bir biçimde ortaya çıkar. Ancak, bu kez de Emine, böyle bir evliliği sürdürdüğü için suçlanır. Mehtap, "kendini çok mu güçsüz hissediyorsun? Böyle bir ortamda yaşamaktansa, şöyle Herkül gibi, çıkıp

gideyim ben bu adamın yanından, çocukların en azından sağlam karakterli olsunlar... demedin mi?”, Gözde ise “bir anne olarak çocuklarının psikolojisinin bozulmasına yüreğin nasıl dayanıyor?” diye sorar. Diğer yarışmacıların üzerinde fikir birliği yaptığı nokta Emine'nin her türlü zorluğa göğüs gererek, çocuklarının iyiliği için bu evliliği sürdürmemesi gerektiğidir. Eğitimi, işi ve ailesinden bir desteği olmadığı için eşiyile yaşamak zorunda olduğunu, hatta eşinin boşanmamak için kendisini tehdit ettiğini söylemesi bile Emine'yi diğer yarışmacıların -özellikle de Gözde'nin gözünde- haklılaştırır.

Bir annenin boşandığı, diğerinin de boşanmadığı için, çalışan annelerin çocuklarına vakit ayırmamak ve hatta 'sorumlulukla', çalışmayan annenin de çocuklarını maddi sıkıntıya mahkum etmekle eleştirilmesi ve sonuçta 'suçlu' bulunması, annelik mitlerindeki çelişkili durumu da ortaya koymaktadır. Caplan, annelik mitlerinin “birbirlerini karşılıklı olarak dışladıklarını” belirtir ve bu çelişkilerin annelik mitlerinin aslında her durumda annelerin kendilerini eksik hissetmeleri üstüne kurulmuş olmasından kaynaklandığını savunur (2010: 886). İncelenen programda da anneliğe ilişkin söylemlerin bir tutarlılık göstermediği, her duruma göre yeniden biçimlendiği ve ideal anneliğe ulaşmanın imkansız olduğu görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

İncelenen program ve yapılan analiz her şeyden önce kadınların -ve annelerin- sürekli olarak toplum ve medya tarafından bir rekabet ve düzenlemenin konusu olduğunu göstermektedir. Günümüz TV formatlarının çoğunda olduğu gibi burada da kadınlar birbirlerine üstünlük kurmak için yarışma/mücadele içindedir. Program annelik bağlamında ise farklı annelik biçimlerinin tartışılmasına olanak sağlaması açısından önemlidir.

Programda gerek anneliğin tanımının gerekse iyi anneliğe ilişkin kriterlerin ve annelerin birbirleriyle rekabetinin, çalışmanın kuramsal kısmında anlatılan annelik ideolojisi, annelik mitleri ve anneliğin uzmanlaştırılması gibi eleştirel kavramlarla örtüştüğü görülmektedir. Annelik hem kadının biyolojik doğasının bir parçası olarak görülmekte hem de annelerin daha iyi anneler olabilmek için uzman desteğine ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Annelle ilgili popüler yayınların büyük bölümü de bu uzmanlık bilgilerini içerir. Türkiye'de özellikle 90'lı yıllardan sonra sayıları artan annelik dergileri annelik üzerinden bir tüketimi ve uzmanlaşmayı pekiştirici nitelikte olmuştur. Son yıllarda bu tür yayınlar televizyon ekranlarına da taşınır. İncelenen programda annelerin birbirlerine yönelik eleştirilerinin bir kısmı bu uzmanlık bilgileri üzerinden gelişmiştir. Sağlıklı beslenme, çocuk gelişimi ve iletişim becerileri, annelerin çalışması gereken derslerin başında gelir. Yarışmacı anneler, kendilerinin sağlık, beslenme, psikoloji ve eğitim gibi hemen her alanda oldukça bilgili olduklarını düşünmekte ve diğer annelerin bilgi ve becerilerini test etmektedir. Dört gün boyunca annelerin birbirlerini test etmesinin ardından programın son günü tüm yarışmacılar, bir ilişki danışmanının gözetiminde stüdyoda bir araya gelmiş ve haftaiçinde yaşananlar bir de uzmanın bakış

açısından değerlendirilmiştir. Ancak bütün tartışmalarda sağlıklı bir çocuk yetiştirmeye ilişkin bilgilerin hayata geçirilebilmesinin maddi temelleri göz ardı edilmekte ve bunları sağlamak annelerin bireysel sorumluluğuna dönüştürülmektedir.

Türkiye’de 2000’li yılların başlarından itibaren çalışan anne sayısında önemli bir artış yaşanmaktadır. Çocuğunun ihtiyaçlarını kendi önceliklerinin en başına yerleştiren geleneksel iyi anne fikri, ekonomik zorunluluklar ve iyi eğitim almış kadınların sayısının artmasıyla -yavaş da olsa- değişime uğramaktadır. Bu durum çalışan kadınların, annelik vasıfları açısından eksiklikle tanımlanması biçimini sorgulanır hale getirmiş olsa da programda geleneksel mitlerin hâkimiyetini koruduğu ve ücretli bir işte çalışmanın anneliği “eksikleştiren” bir durum olarak kabul edildiği görülmüştür.

Ücretli bir işte çalışmamak genellikle üst-orta sınıf kadınların tercih edebildiği bir durumdur. Program boyunca, çalışan annelerin ekonomik zorluklara vurgu yapmaları, hakim annelik mitlerinin de üst ve orta sınıf kadınlara özgü, homojenleştirici mitler olduğunu görmemizi sağlar. Hatice, doğum izni kullandığı için maaşında düşüş yaşayacağını ve yarışmadan para ödülü kazanırsa bu düşüşü telafi edebileceğini söylemiştir. Hatice’nin işe gitmeme ya da daha uzun süre izin alabilme gibi bir seçeneği yoktur. “Toplum çocuk bakımı sorumluluğunu temel olarak annelere yüklerken, ekonomik güçlükler pek çok anneyi iş gücünde çalışmaya itmektedir. Çocuklarıyla daha çok vakit geçirmek isteyen anneler işgücü piyasasının zorluklarıyla karşılaşmaktadır” (Green, 2010c: 796). Burada anneleri özgürleştirmek için ekonomik koşulların sorgulanması, doğum izinlerinin uzatılması, kreş ve anaokulu olanaklarının artırılması ve çalışan anneler için esnek çalışma saatleri gibi sosyal politikaya ilişkin çözümlerin tartışılması gereği ortaya çıkmaktadır. Programda her ne kadar çalışan anneler maddi zorluklarını dile getirmiş olsa da yapısal çözümlere ilişkin bir tartışma hiç gündeme gelmemiştir.

Programın bir başka çatışma alanı olan evli ve bekâr anne çatışması ise boşanmış eşler üzerinden tartışılmış ve bu çalışmaya da ekonomik sorunlar bağlamında dahil edilmiştir. Evli ve bekar anne olma durumuna ilişkin çelişkili söylemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Boşanmış anne, neredeyse çocuğunun babasız büyümesine sebep olmakla, sorunlu bir evliliği yürütmeye çalışan anne ise çocuklarını mutsuz/sorunlu bir hayata mahkûm etmekle ‘suç’lanmıştır. Annenin, boşanmak istediğinde eşi tarafından tehdit edilmesi, eşinin çocuklarını elinden alacağından korkması gibi kadının dışındaki hiçbir etken değerlendirmelere dâhil edilmemiştir. Emine’nin anlattıkları Türkiye’de pek çok kadının yaşadığı önemli bir sorun olmasına rağmen bekâr anne dışındaki yarışmacıların bu duruma ilişkin bir hassasiyet geliştirmedikleri görülür. Benzer bir çelişki, çalışan ve ev kadını anneye ilişkin söylemlerde de karşımıza çıkar. Bir yandan çalışan annelerin çocuklarına yeterince zaman ayıramadıkları, dolayısıyla ‘eksik’ bir annelik içinde oldukları söylenirken, ekonomik sıkıntılar yaşayan Emine’nin çocuklarına düzenli bir gelir sağlamaması da eleştirilir. Bu çelişkili söylemler, kadınlara yüklenen pek çok

görev gibi anneliğin de kadını bir eksiklikle tanımlayan ataerkil söylemin bir parçası olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Yarışmacı annelerin tümü, anneliğin çocuklarına fazla zaman ayırmayı, onların tüm ihtiyaçları ile bizzat ilgilenebilmeyi gerektirdiği konusunda hem fikirdir. Çalışan annelerden biri olan Mehtap, çalışmak zorunda olduğu için adeta suçluluk duymaktadır. Hemşire olan Hatice ise çalışan anne olma durumunu zaman zaman savunmaya çalışsa da bu savunma, ekonomik koşullarına ilişkin ‘mazeretler’ sunmanın ötesine geçmemektedir. Kadınların annelik dışında bir yaşam alanı olabileceği, ekonomik zorunluluklar söz konusu olmasa bile bireysel bir tercih olarak çalışmayı seçmiş olabileceği ve iş hayatında kadının konumu gibi konular gündeme gelmemiştir.

Bir programın sınırlı örneklemini üzerinden yapılan bir analiz bile genel olarak annelik kurumunun, özelden de Türkiye’de annelerin önemli sorunları olduğunu, ancak bu sorunlara karşı yeterli duyarlılığın kadınlar arasında bile oluşmadığını göstermektedir. Türkiye’de annelik konusunda az sayıda çalışma vardır ve bu alanda ekonomik, sosyal ve hukuki boyutları içeren derinlikli tartışma ve analizlere ihtiyaç olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Notlar

¹ Dowd, Nancy E. (1997). In Defense of Single-Parent Families. New York: New York University Press; Mattes, Jane (1994). Single Mothers By Choice; A Guidebook for Single Women Who Are Considering or Have Chosen Motherhood, New York: Three Rivers Press; Silva, Elizabeth B. (1996). Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Mothering, London: Routledge; Kaplan, E. Ann. (1992). Motherhood and Representation: The Mother in Popular Culture and Melodrama. London: Routledge...

²Kameranın gözüyle eşleşen, program boyunca yalnızca sesiyle var olan ve programı yönlendiren ses, dış ses olarak adlandırılmaktadır. Dış ses, bir erkek sesidir. İzler kitlesinin kadınlardan oluştuğu düşünülen gündüz kuşağı / kadın programlarında, kadın yarışmacılara sorular soran, programı yönlendiren ve kameranın arkasındaki gözün yerine konan kişinin görünmez bir erkek oluşu da televizyon formatlarının cinsiyetçi yapısını yansıtan unsurlardan birini oluşturmaktadır. Kadınlar, her şekilde bir erkek gözün -ve sesin- denetiminde hareket etmektedirler.

Kaynaklar

Allen A.T. (2005) *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890-1970, A Maternal Dilemma*. NY: Palgrave McMillan.

Badinter E. (2011). *Kadınlık mı, Annelik mi?* (Çev. A. Ekmekci), İstanbul: İletişim Yayınları.

Balcı E. (2009). Televizyon Program Formatları: “Çarkıfelek” ve “Kim 500 Milyar İster” Programları Üzerine Bir İnceleme. *Kültür ve İletişim*, 12(2): 47-78.

Baştürk Akca E. & Akbulut H. (2005) Kadın Programlarına Bir Bakış: “Kadının Sesi” ve “Sizin Sesiniz”de Tür, Anlatı ve Format. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3(1-2): 41-73.

- Baştürk Akca E. & Ergül S. (2015). Kitle İletişim Çalışmaları Alanında Toplumsal Cinsiyet Çalışmalarının Gelişimi: Temel Yaklaşımlar ve Çalışmalar Üzerinden Bir Çerçeve Çizme Çabası. İçinde Yavuz Ş. (Der.), *Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri*. İstanbul: Heyamola Yayınevi: 17-40.
- Binark M. & Kılıçbay B. (2004). Türkiye’de Gerçek Televizyonu ve Telegörsel Kimlikler: Biri Bizi Gözetliyor Örneği. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 71-90.
- Bora A. (2012). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim.
- Bora A. (2001). Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü İçinde İlyasoğlu A. & Akgökçe N. (Der.), *Yerli Bir Feminizme Doğru*, İstanbul: Sel: 77-106.
- Bora A. & Üstun İ. (2005). *“Sıcak Aile Ortamı”: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Caplan P.J. (2010). Myths of Motherhood: Good/Bad. İçinde O’Reilly A. (Ed.), *Encyclopedia of Motherhood*. Thousand Oaks, Calif: Sage: 884- 886.
- Coulter M. (2010). Institution of Motherhood. İçinde O’Reilly A. (Ed.), *Encyclopedia of Motherhood*. Thousand Oaks, Calif: Sage: 571-572.
- Çağlar İ.F. (2011). Türk Hukuk Mevzuatı Çerçevesinde Annelik. İçinde Serpil Sancar (Der.), *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, Cilt: 2: 915-943.
- Fraser N. (2013). Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Cilvesi. İçinde Özüğurlu A. (Çev. ve Der.), *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar*. Ankara: Nota Bene: 69-94.
- Green F.C. (2010a). Patriarchal Ideology of Motherhood. İçinde O’Reilly A. (Ed.) *Encyclopedia of Motherhood*. Thousand Oaks, Calif: Sage: 969-970.
- Green F.C. (2010b). Intensive Mothering. İçinde O’Reilly A. (Ed.), *Encyclopedia of Motherhood*. Thousand Oaks, Calif: Sage: 573-574.
- Green F. C. (2010c). Mommy Wars. İçinde O’Reilly A. (Ed.) *Encyclopedia of Motherhood* (). Thousand Oaks, Calif: Sage: 795-796.
- Hayes S. (1998). *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven & London: Yale University Press.
- Johnston D. & Swanson H. (2003). Invisible Mothers: A Content Analysis of Motherhood Ideologies and Myths in Magazines. *Sex Roles*, 6(3): 21-33.

- Kandiyoti D. (2007). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Bora A., Sayılan F., Tekeli Ş., Tapınç H. & Özbay F. (Çev.), İstanbul: Metis.
- Kaplan E.A. (1992). *Motherhood and Representation: The Mother in Popular Culture and Melodrama*. New York: Routledge & Kegan Paul.
- Keller K. (1994). *Mothers and Work in Popular American Magazines*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Kinser A.E. (2010). Feminism and Mothering. İçinde O'Reilly A. (Ed.), *Encyclopedia of Motherhood*. Thousand Oaks, Calif: Sage: 395- 400.
- Krikos L.A. & Ingold C. (2004). *Women's Studies; A Recommended Bibliography*. Westport, CT: Greenwood Press.
- O'Donohoe S., Hogg M., Maclaran P. (2014). *Motherhoods, Markets and Consumption; The Making of Mothers in Contemporary Western Cultures*. London, NY: Routledge.
- Peters J. (1997). *When Mothers Work: Loving our Children Without Sacrificing Ourselves*. Reading, MA : Perseus.
- Oğuz-Kılıç A. (2005). *Fedakar Eş-Fedakar Yurttaş; Yurttaşlık Bilgisi ve Yurttaş Eğitimi, 1970-1990*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özyeğin G. (2005). *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saktanber A. (1993). Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakar Anne. İçinde Tekeli Ş. (Der.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları: 211-232.
- Smart C. (1992). *Regulating Womanhood; Historical Essays on Sexuality, Motherhood and Sexuality*. London, NY: Routledge.
- Thurer S. (1995). *The Myths of Motherhood: How Culture Reinvents the Good Mother*. New York: Penguin.
- Tropp L. (2006). Faking a Sonogram; Representations of Motherhood on Sex and the City. *The Journal of Popular Culture*, 39(5): 861-877.
- Tuchman G. (1978). Introduction: The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media. İçinde Daniels A.K.& Benet J. (Eds.), *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media* (s.3-38). New York: Oxford University.
- Van Zoonen L. (1997). "Medyada Feminist Yaklaşımlar". İçinde S. İrvan (Der.), *Medya Kültür Siyaset*. Ankara: Ark Yayınları: 301-355.
- KanalTürk (2014). Haftanın Annesi. İnternet adresi: <http://www.kanal-turk.com.tr/programlar/1220/haftanin-annesi>. Erişim tarihi: Eylül 2014.

Bu Sayıya Katkıda Bulunan Yazarlar / Authors in This Issue
(Alfabetik olarak / In alphabetical order)

Makaleler / Articles

Assoc.Prof. Emel Baştürk Akca
Kocaeli University
Kocaeli-Turkey

Dr. Erzsébet Tatai
Hungarian Academy of Sciences
Budapest-Hungary

Assist.Prof. Feyza Bhatti
Girne American University
Kyrenia-North Cyprus

Dr. Fahri Gökçen Taner
Ankara University
Ankara-Turkey

Nina Seiler (PhD Student)
University of Zurich
Zurich-Switzerland

Bu Sayıda Hakemlik Yapanlar / Referees in This Issue
(Alfabetik olarak / In alphabetical order)

Prof. Aksu Bora
Hacettepe University
Ankara-Turkey

Assist.Prof. Banu Karaca
Sabancı University
İstanbul-Turkey

Assist Prof. Begüm Özden Fırat
Mimar Sinan Fine Art University
İstanbul-Turkey

Assoc.Prof.Şafak Kaypak
Mustafa Kemal University
Antakya-Turkey

Assoc.Prof. Naime Esra Fidanoğlu
Kültür University
İstanbul-Turkey

Assist.Prof. Timuçin Köprülü
Uludağ University
Bursa-Turkey

Assoc.Prof. María Alicia Garza,
Boise State University
Idaho- USA

Assist.Prof. Annedith Schneider
Sabancı University
İstanbul-Turkey

Assist.Prof. Nuru Giritli
Lefke European University
Lefke-North Cyprus

Dr. Zeyno Pekünlü
Kültür University,
İstanbul-Turkey

Assist.Prof. İrem Çağlar Gürgey
Özyeğin University
İstanbul-Turkey

Assist.Prof. Burcu Şimşek
Hacettepe University
Ankara-Turkey

Prof.Dr. Sibel Irzık
Sabancı University
İstanbul-Turkey

Assoc.Prof. Türkan Ulusu Uraz
Eastern Mediterranean University
Famagusta-North Cyprus

Assist.Prof. Pervin Aksoy
İpekciöğlü
Eastern Mediterranean University
Famagusta-North Cyprus

**Kadın / Woman 2000- Journal for Women' Studies
Notes for Contributors**

General Principles

- 1) Essays should be sent to the following e-mail address. jws.cws@emu.edu.tr
- 2) *Kadın / Woman 2000* publish in Turkish and English.
- 3) Manuscripts submitted to *KADIN / WOMAN 2000* is expected to contain original work and should not have been published in an abridged or other form elsewhere. Acceptance of a paper will imply assignment of copyright by its author to *KADIN / WOMAN 2000 and EMU Press*; but the author will be free to use the material in subsequent publications written or edited by the author provided that acknowledgment is made of *KADIN / WOMAN 2000* as the place of the original publication.
- 4) All ideas, views, hypothesis or theories published in *KADIN / WOMAN 2000* are the sole responsibility of the authors and they do not reflect the ideas, views or policies of Eastern Mediterranean University or Center for the Women's Studies.
- 5) All manuscripts are assessed by at least two academic referees without any sign of the author(s)' identity and the evaluation of referees without their names are sent to the author by the chief editor.
- 6) The publisher and editors reserve the right to copyedit and proofread all the articles accepted for the publication. Copy of edited manuscripts will be sent to authors prior to publication.

Instructions to Authors

- 1) Contributors must submit their manuscripts electronically including the original figures and tables to the editor.
- 2) Manuscripts must be typed in double-spaced, with Times New Roman 12 font. The length of the articles should not exceed 9000 words and the book reviews may be around 500-2500 words.
- 3) The spelling guidelines of The Foundation of Turkish Language for the Turkish manuscripts must be taken as standard for the spelling of loan words in Turkish. Loanwords accepted in English usage should be spelled in accordance with the *Oxford English Dictionary* and its supplements. Other foreign words must be written in Italics and explained in parenthesis or at deep notes if necessary.
- 4) Manuscripts must consist of the title page, the abstract pages, both in Turkish and in English, the main article, appendix, tables, figure captions, figures, end notes, the correspondence address of the author. All these must be written on separate pages. Articles sent in both languages Turkish and English will be published together.
 - a. A title page should be prepared carrying the article title consisting of not more than 10-12 words (maximum 50 characters including the spaces), author's full name (in the form preferred for publication), and author's affiliation including mailing address.
 - b. Abstracts, not exceeding 300 words both in Turkish and English must begin from new pages. Below these the 'Key Words' and 'Anahtar Kelimeler' (not more than 10 words) must be added.
 - c. The article must begin from a fresh page.
 - d. References should be given in the text in this format: (Surname of the Author, Year of publication and page(s) quoted), (Brown, 2003: 23). Other additional information may be numbered consecutively and appear as footnotes.
 - e. Quoted unpublished material should have full location reference.
 - f. Tables and figures should have captions and numbers. The captions of the tables and figures must be written on the top, and references and explanations related to the figures must be written below the table.

- g. Original drawings or pictures must be submitted in a form ready for the printer. Each illustration should bear a number. Captions should be presented separately on a sheet at the end of the manuscript and should be identified by number.
- h. Equations should be numbered consequently. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. In cases where the derivation of formulae has been abbreviated, it is of great help to the referees if the full derivation can be presented on a separate sheet (not to be published).
- i. The references quoted or referred in the text must be listed alphabetically in the 'References' in this format: Surname initial of the name of the author (date of publication). *Full title of the book* (in italic) or full title of the article/chapter (in regular font) and *The name of the journal/book* (in italic), the place of publication: publisher, pages of the article published in the journal. Quoted unpublished material should have full location reference.

Foucault M. (1979). *Discipline and Punishment: The Birth of the Prison* . Harmondsworth: Penguin Books.

Van Dijk T. A. (2006). Discourse and Manipulation, *Discourse and Society*, 17 (2):359-383.

- 5) The points not mentioned here please consult APA style or Hacker, D. (2004) "APA" *A Pocket Style Manual*. Boston, New York: Bedford/St. Martin's:155-182.
- 6) Articles that do not obey these rules will be returned to the author for the necessary changes. Papers not accepted by the editorial board will be sent back to the author together with the original figures and tables.

Correspondence Address

Kadın / Woman 2000
Center for Women's Studies
Eastern Mediterranean University
Faculty of Business and Economics- Annex Building BE159

Gazimağusa - Turkish Republic of Northern Cyprus
(Via Mersin 10 - Turkey)

Tel: (+90 392) 630 2269

Fax: (+90 392) 392 365 1017

E-mail: jws.cws@emu.edu.tr

Web adress: <http://kwj2000journal.emu.edu.tr>

Kadın/Woman 2000 Yayın İlkeleri

Genel İlkeler

- 1) Yazarlar, *Kadın/Woman 2000*'de yayımlanmasını istedikleri bilimsel çalışmalarını aşağıdaki e-posta adresine göndermelidirler:
jws.cws@emu.edu.tr
- 2) *Kadın/Woman 2000*, Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde yayınlanır.
- 3) *Kadın/Woman 2000*'e gönderilen yazılar, başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır. *Kadın/Woman 2000* Yayın Kurulu tarafından yayımlanmak üzere kabul edilen yazılarda, DAÜ - Yayınevi bütün yayın haklarına sahiptir. Ancak yazarlar yayınlanan bilgileri kısmen *Kadın/Woman 2000*'ne atıfta bulunmak üzere başka yayınlarında kullanabilirler.
- 4) Yazılardaki düşünce, görüş, varsayım, tez ya da savlar yazarlarına aittir. Doğu Akdeniz Üniversitesini veya Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezini bağlamaz.
- 5) Tüm yazılar, yazar(lar)ın kimliği saklı tutularak konu ile ilgili en az iki akademik danışman tarafından incelenir. Yapılan değerlendirme hakem isimleri gizli tutularak yayın kurulu başkanı tarafından yazarların bilgisine sunulur.
- 6) Yayın Kurulu, yayıma gönderilen yazılarda düzeltme yapabilir. Bunlar yayımdan önce yazarın bilgisine sunulur.

Yazım Kuralları

- 1) Yazılar yayına uygun olarak hazırlanmış figür ve tablolar ile birlikte elektronik olarak gönderilmelidir.
- 2) *Kadın/Woman 2000*'e gönderilecek yazılar, tercihen Times New Roman fontu ile 12 punto olarak yazılmalıdır. Yazıların uzunluğu makalelerde 25-30 sayfa veya 9000 kelimeyi aşmamalı, kitap tanıtımlarında ise 1-7 sayfa veya 500-2500 kelime arasında olmalıdır.
- 3) Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır. Türkçede pek alışılmamış sözcükler yazıda kullanılırken ilk geçtiği yerde yabancı dildeki karşılığı parantez içinde Türkçe ve İngilizce olarak verilmelidir. İngilizce yazılarda ise *Oxford English Dictionary* veya ekleri örnek alınmalıdır.
- 4) Yazılar başlık sayfası, ana metin, kaynaklar, ekler, tablolar, şekil başlıkları, şekiller, yazar notları ve yazışma adresi ile yazı Türkçe yazılmış ise İngilizce, İngilizce yazılmış ise Türkçe olarak genişletilmiş özet (Abstract) bölümlerini içermelidir. Yazarın makalesini hem Türkçe hem de İngilizce olarak göndermesi halinde yazısı iki dilde de yayımlanabilecektir.
 - a) Başlık sayfası en fazla 10-12 kelimeden oluşan makale başlığını, (kelimeler arasındaki boşluklar ile beraber en fazla 50 karakter), yazarların adı ve soyadı, ünvanı ve çalıştığı kurumu içermelidir.
 - b) Türkçe ve İngilizce olmak üzere 'Özet' ve 'Abstract' başlıkları altında her iki dilde de 300 kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetin her biri yeni bir sayfadan başlamalıdır. Bunların altında ayrıca 'Anahtar Kelimeler' ve 'Key Words' başlıkları ile makale ile ilgili önemli anahatar kelimeler (en fazla 10 kelime) yazılmalıdır.
 - c) Ana metin yeni bir sayfadan başlamalıdır.
 - d) Metin içinde atıfta bulunan kaynak ve şahıslar (Yazar soyadı, Yayın yılı, ve atıfta bulunulan sayfa numarası, (Brown, 2003: 23) şeklinde verilmelidir. Metinle ilgili ek bilgiler üst numaralarla verilmeli, metin sonundaki Notlar kısmında aynı numara ile eklenmelidir.
 - e) Şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo ve figürlerin üzerinde yer almalı, kay-naklar ve figürlerle ilgili notlar ise alta yazılmalıdır.
 - f) Tablolar metin içine konmayıp, her biri ayrı bir sayfaya yazılmalı, metin içindeki yeri marjin içinde belirtilmelidir.

- g) Makalede yer alması istenen resimler veya çizimler yayıma hazır şekilde gönderilmelidir. Resimler makalede yer alış sıralarına göre numaralandırılmalı, metin içindeki yerleri Resim 1, Resim 2 şeklinde parantez içinde gösterilmeli, resimlerin arkalarına ise resim numaraları, yazarın soyadı ve kısaca makale ismi yazılmalıdır. Ayrıca bunlara ait açıklamalar ayrı bir sayfada sıra ile belirtilmelidir. Resimler disket veya CD üzerinde TIFF formatında gönderilebilir.
- h) Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi kısa olarak gösteriliyorsa, hakemlere verilmek üzere türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada gösterilmelidir.
- i) Metinde yararlanılan tüm kaynaklar ayrı bir sayfadan başlayarak alfabetik sırada Kaynaklar başlığı altında şu sıraya göre verilmelidir: Yazar Soyadı Adı (Yayın yılı). *Kitap ismi* (italik harflerle) veya makale ismi, *Dergi adı* (italik harflerle) Basım yeri: Basımevi, dergide yer aldığı sayfa numaraları. Kitap isimleri *Italik* harflerle, makale isimleri normal harflerle, dergi adı *Italik* olarak yazılmalıdır. Ayrıca yayımlanmamış kaynaklardan yapılan alıntılar da tam olarak anlaşılacak şekilde kullanılmalıdır.

Örnekler:

Foucault M. (1979). *Discipline and Punishment: The Birth of the Prison*. Harmondsworth: Penguin Books.

Van Dijk T. A. (2006). Discourse and Manipulation, *Discourse and Society*, 17 (2):359-383.

5) Burada değinilmeyen konular için APA yazım şartlarına başvurulabilir. Kaynak: Hacker, D. (2004) "APA" *A Pocket Style Manual*. Boston, New York: Bedford/St. Martin's:155-182.

6) Bu duyuruda belirtilen kurallara uymayan yazılar, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarlarına geri gönderilir. Yayın Kurulu tarafından yayımı uygun bulunmayan yazılar bir nüsha olarak varsa orijinal tablo ve figürleriyle birlikte yazara iade edilir.

İletişim Adresi

Kadın / Woman 2000

Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi

Doğu Akdeniz Üniversitesi

İşletme ve Ekonomi Fakültesi- Ek Binası, BE159

Gazimağusa - Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Tel: (392) 630 2269

Fax: (392) 392 365 1017

E-posta: jws.cws@emu.edu.tr

İnternet adresi: <http://kwj2000.journal.emu.edu.tr>